

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Sociologijos katedra

Laura Varnauskaitė

Sociologijos studijų programa
Magistro darbas

**Vytauto Kavolio kūrybos lauko žemėlapis: teorinių ir metodologinių
prielaidų analizė**

Darbo vadovas: prof. A.Valantiejus

Vilnius 2010

TURINYS

Santrauka	4
Summary.....	5
ĮVADAS.....	6
I. TEORINĖS VYTAUTO KAVOLIO KŪRYBOS LAUKO PRIELAI DOS	12
1.1 Kultūros samprata.....	12
1.2 Kultūros, socialinės struktūros ir individo ryšiai.....	14
1.3 Kultūros organizacija.....	16
1.4 Civilizacijos samprata.....	20
1.4.1 Kultūra ir civilizacija: tapatu ar skirtinga?	21
1.4.2 Tarp kultūrinio ir civilizacinio teksto	21
1.5 Modernizacijos procesų analizė.....	22
1.5.1 Ikicivilizacinė Vytauto Kavolio modernizacijos procesų analizė	22
1.5.2 Civilizacinė Vytauto Kavolio modernizacijos procesų analizė.....	24
1.6 Vytautas Kavolis – postmoderniosios civilizacijų teorijos atstovas.....	26
1.7 Lyginamosios socialinės patologijos studijos	28
II. METODOLOGINĖS VYTAUTO KAVOLIO KŪRYBOS LAUKO PRIELAI DOS	30
2.1. Lyginamoji analizė	32
2.2 Tarpdalykiškumas.....	33
2.3 Tekstiškumas	34
2.4 Istoriskumas.....	35
2.5 Hermeneutinis metodas	36
2.6 Dokumentacija.....	37
2.7 Struktūrinė - energetinė metodologija	39
2.8 Neatsiejamas visumos ir detalės tyrimas	40
III. VYTAUTO KAVOLIO SANTYKIS SU SOCIOLOGIJOS TRADICIJA.....	41
3.1 AMERIKIEČIŲ SOCIOLOGIJOS TRADICIJA	41
3.1.1 Lyginamoji Talcotto Parsonso ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė.....	41
3.1.2 Lyginamoji Benjamino Nelsono ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė.....	44
3.2 VOKIEČIŲ SOCIOLOGIJOS TRADICIJA	47
3.2.1 Lyginamoji Maxo Weberio ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė	47

3.2.2 Lyginamoji Norberto Eliaso ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė	50
3.3 PRANCŪZŲ SOCIOLOGIJOS TRADICIJA	53
3.3.1 Lyginamoji Michelio Foucault ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė	53
3.3.2 Lyginamoji Emilio Durkheimo ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė	57
3.3.3 Lyginamoji Louiso Dumonto ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė	62
IV. KAVOLIO SANTYKIS SU ANTROPOLOGIJOS, PSICHOLOGIJOS IR SEMIOLOGIJOS TRADICIJA	66
4.1 ANTROPOLOGINĖ KRYPTIS VYTAUTO KAVOLIO TEORIJOJE	66
4.1.1 Lyginamoji Cliffordo Geertzo ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė	66
4.2 PSICHOLOGINĖ KRYPTIS VYTAUTO KAVOLIO TEORIJOJE	69
4.2.1 Vytauto Kavolio tyrimai istorinės psichologijos srityje	69
4.2.2 Lyginamoji Sigmundo Freudo ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė	70
4.3 SEMIOTINĖ KRYPTIS VYTAUTO KAVOLIO TEORIJOJE	73
4.3.1 Istorinis semiotikos mokslo kontekstas	73
4.3.2 Lyginamoji Jurijaus Lotmano ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė	74
V. VYTAUTO KAVOLIO KŪRYBOS LAUKO ŽEMĖLAPIO VERTINIMAS	76
IŠVADOS	79
1 priedas. Pagrindinių Vytauto Kavolio sąvokų žodynas	83
BIBLIOGRAFIJA	88

Santrauka

Magistro darbo tikslas – ištirti Vytauto Kavolio kūrybos lauką: bendrąsias teorines ir metodologines mokslininko kultūros sociologijos prielaidas.

Pirmoje darbo dalyje suformuojamos ir analizuojamos Kavolio teorinės ir metodologinės prielaidos. Būdingos Kavolio kūrybos lauko teorinės prielaidos: kultūros koherentiškumo sampratos atsisakymas; kultūros, socialinės struktūros ir individo sąveika, sudaranti bendrą kultūros modelį; ikicivilizacinėse Kavolio studijose teigiama, jog modernizacija yra Vakarų civilizacijos požymis; civilizacinėse studijose modernizacija analizuojama kaip dinaminis procesas, gaunantis energiją iš civilizacinių įtampų; kultūra ir civilizacija yra tapačios sąvokos; Kavolis yra postmoderniosios civilizacijų teorijos atstovas; baudžiamosios institucijos kuriamos nestabilumo laikotarpiu, visuomenę integruojančiai funkcijai atlikti. Taip pat analizuojamos šios metodologinės prielaidos: lyginamoji analizė, tarpdalykiškumas, istoriškumas, tekstiškumas, struktūrinė-energetinė metodologija, hermeneutinis metodas, dokumentacija, neatsiejamas visumos ir detalės tyrimas.

Antroje darbo dalyje atliekama lyginamoji Kavolio ir įvairių socialinių krypčių mokslininkų teorinių ir metodologinių prielaidų analizė. Siekiant visapusiškai ištirti Kavolio kūrybos lauką, ieškoma reikšmingų teorinių ir metodologinių principų taikymo pavyzdžių tarpe mokslininkų, atstovaujančių sociologijos, antropologijos, psichologijos ir semiologijos disciplinoms. Pasirinkta dešimt mokslininkų, kurių teorinės-metodologinės prielaidos, manoma, yra artimos Kavoliui: tai Parsonsas, Nelsonas, Weberis, Eliasas, Foucault, Durkheimas, Dumontas, Geertzas, Freudas ir Lotmanas.

Lyginamoji Kavolio ir skirtingų socialinių-humanitarinių krypčių mokslininkų teorinių ir metodologinių prielaidų analizė atskleidė, jog lietuvių išeivijos mokslininko kūrybos lauke jungiasi sociologijos, kultūrinės antropologijos ir psichologijos disciplinos. Nustatyta, jog Kavolio kūrybos lauką reikšmingai veikė prancūzų ir vokiečių sociologijos mokykla, kuriai priklauso šie mokslininkai: Foucault, Durkheimas, Dumontas, Weberis ir Eliasas, amerikiečių kultūrinė antropologija Geertzo vaidmenyje bei Freudso psichoanalitinė teorija psichologijos srityje.

The map of the production field of Vytautas Kavolis: An analysis of theoretical and methodological assumptions

Summary

The aim of the Master Thesis is to investigate the production field of Vytautas Kavolis: general theoretical and methodological assumptions of the cultural sociology of the scientist.

In the first part of the paper theoretical and methodological assumptions of Kavolis are analyzed. Inherent theoretical assumptions of the production field of Kavolis are: the rejection of the cultural coherency conception; general cultural design as an interaction between culture, social structure and individual; modernization as the feature of the Western civilization in the precivilizational studies of Kavolis; civilization as the dynamic process that gets energy from the civilizational tensions in the civilizational studies of Kavolis; culture and civilization are identical concepts; Kavolis belongs to the postmodern civilizational theory; punitive institutions are created in the periods of instability to fill the integration function of the society. Further on these inherent methodological assumptions in Kavolis cultural sociology are analyzed: comparative analysis, interdisciplinarity, historicity, textuality, structural-energetic methodology, hermeneutical method, integral investigation of the totality and the detail.

In the second part of the paper comparative analysis of the theoretical and methodological assumptions of Kavolis and the scientist of the different social courses is executed. On purpose to investigate comprehensively the production field of Kavolis, the significant examples of the application of the theoretical and methodological assumptions are searched for among scientist that are representatives of sociology, anthropology, psychology, semiology. Ten scientists are chosen who possess the theoretical and methodological assumptions that are, supposedly, allied to Kavolis. These are: Parsons, Nelson, Elias, Foucault, Durkheim, Dumont, Geertz, Freud and Lotman.

The comparative analysis of the theoretical and methodological assumptions between Kavolis and the scientists of the different social and arts courses revealed that sociology, cultural anthropology and psychology cooperate in the production field of Kavolis. The significant contribution to the production field of Kavolis is made by French and German sociological tradition including these scientists: Foucault, Durkheim, Dumont, Weber and Elias, American cultural anthropology in the role of Geertz, and the psychoanalytic theory of Freud in the sphere of psychology.

ĮVADAS

Šiandieninis pasaulis stovi ant didelių pasikeitimų slenksčio. Požiūrių ir idėjų pliuralizmas, pasmerkiantis žmogų neaiškumo nuojautai, globalizacijos procesai, iškeliantys unifikacijos ir diversifikacijos problemą bei paaštrinantys civilizacijos ir kultūros santykį, nevakarietišku civilizacijų modernizacija, keičianti kultūrų komunikacijos modelius, šiuolaikinių informacinių technologijų įsiveržimas, skatinantis kūrybos fragmentiškumą, tiesioginio žmogaus santykio su realybe praradimą, socialinio gyvenimo sričių pokyčiai (privačioje sferoje didėjanti skirtingų tapatybės modelių pasirinkimo galimybė, viešojoje sferoje mažėjantys skirtumai tarp ideologijų), žmogaus prioritetų ir vertybių kaita skatina socialinius mąstytojus grįžti prie kultūros reiškinių analizės, kurie keletą dešimtmečių buvo atsidūrę sociologijos mokslo pakraštyje.

XX-ojo amžiaus antroje pusėje, kilus struktūrinio funkcionalizmo kritikos bangai, Parsonso kultūros sociologijos analizę pakeitė naujos kryptys, atmetusios visuomenės kaip sutarimo modelio sampratą, pirmenybės teikimą struktūrai, o ne veiklai, integracijai, o ne fragmentacijai. Į avansceną iškilo konflikto sociologija, racionalaus pasirinkimo sociologija, simbolinis interakcionizmas, etnometodologija, fenomenologinė sociologija ir kt. Kultūros sociologija papildyta susiformavusia nauja semiologine tradicija, hermeneutine kultūros samprata. Tuo metu, kai vyko šie pokyčiai sociologijos mokslo srityje, į kultūros sociologijos veiklą įsitraukė ir Vytautas Kavolis (1930-1996).

Ne tik tai, jog lietuvių išeivijos mokslininkas ėmė dirbti kultūros sociologijos¹ srityje didelių transformacijų laikotarpyje, tačiau ir paties mokslininko kultūros sociologijos kryptingumo stoka buvo kliūtis deramam įvertinimui mokslininkų tarpe. Kavolio kūryba nebuvo nuosekli, plėtotos skirtingos sociologijos kryptys: 1958-1974 m. Kavolis plėtojo struktūrinę-funkcinę meno sociologiją, 1969-1971 m. dirbo socialinės patologijos ir kultūrinės psichologijos srityse, 1988-1992 m. plėtojo literatūros sociologiją, o 1973-1996 m. dirbo civilizacijų analizės srityje, siejamos su Tarptautine lyginamųjų civilizacijos studijų draugijos (ISCSC) veikla.

Kartu ir Kavolio kūrybos metodo neapibrėžtumai tapo kliūtimi į mokslininko kultūros sociologijos supratimą. Pats Kavolis neaiškino savo kultūros sociologijos raidos logikos, nenurodė savo kūrybos teorinių-metodologinių principų, neatskleidė, kaip jo kūrybos lauke jungiasi skirtingos socialinių mokslų kryptys. Jeigu, apžvelgus visą Kavolio kultūros sociologijos raidą, pavyktų nustatyti bendrus jo tyrinėjimus vienijančius teorinius-metodologinius principus, atskleisti, kokią vietą joje užima atskiros socialinių-humanitarinių mokslų kryptys: sociologija, kultūrinė

¹ Kultūros sociologijai rūpi ne tik kultūra pati savaime, - konkrečiai, kas yra kultūra, kokie elementai ją sudaro, ar ji yra koherentiška, ar ne, - bet ir jos santykis su socialine tikrove: kaip ir kokiuose socialiniuose kontekstuose funkcionuoja kultūra ir atskiri jos elementai, kaip ir kokių mastu įvairūs socialiniai veiksniai lemia kultūros kūrimą, jos interpretavimą ir naudojimą. (Noreika, 2008b: 26)

antropologija, psichologija ir semiologija, nustatyti šių krypčių mokslininkų įtaką Kavolio teorijai bei atrasti pagrindines Kavolio kūrybos lauko sąvokas, tuomet būtų paaiškintas mokslininko kūrybos metodas, kuris galėtų tapti tolimesnių Kavolio studijų pagrindu.

Magistro darbo tikslas – ištirti Vytauto Kavolio kūrybos lauką²: bendrąsias teorines ir metodologines mokslininko kultūros sociologijos prielaidas.

Numatytam tikslui pasiekti, darbe keliami šie **uždaviniai**:

1. Atlikti Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizę.
2. Ištirti Kavolio santykį su sociologijos teorijomis: palyginti mokslininko teorines ir metodologines prielaidas su Talcottu Parsonsu, Benjaminu Nelsonu, Maxu Weberiu, Emiliu Durkheimu, Micheliu Foucault, Louisu Dumontu, Norbertu Eliasu³.
3. Nustatyti, kokią įtaką Kavolio teorijai darė antropologijos, psichologijos, semiologijos tradicijos: palyginti mokslininko teorines ir metodologines prielaidas su Cliffordo Geertzo, Sigmundo Freudo, Jurijaus Lotmano teorijomis.
4. Sudaryti Kavolio darbuose naudojamų pagrindinių sąvokų žodyną.

Darbo metodas

Literatūros analizė. Darbe remiamasi Kavolio 1958-1996 metų bibliografija bei kritine literatūra apie Kavolį. Reikia pabrėžti, jog ne visos Kavolio studijos vienodai svarbios iškeltiems uždaviniams realizuoti. Šio darbo probleminiai židiniai koncentruojasi į civilizacijų analizės ir sąmoningumo istorijos integruojančių komponentų tyrimą, todėl tos studijų sritys, kurios neleidžia atverti Kavolio civilizacijų analizės ir sąmoningumo istorijos koncepcijų, darbe nėra analizuojamos. Šis apribojimas paaiškina, kodėl į teorinių prielaidų analizę patenka lyginamosios socialinės patologijos studijos, kurias galima laikyti civilizacijų analizės ir sąmoningumo istorijos dalimi, ir kodėl nesiimama analizuoti Kavolio meno sociologijos, negalintys reflektuoti civilizacijų analizės ir sąmoningumo istorijos lauko. Todėl magistro darbe Kavolio meno sociologija nėra analizuojama kaip atskira studijų kryptis, bet yra pritaikoma, siekiant paaiškinti analizuojamas teorines ir metodologines prielaidas.

² Kūrybos laukas suprantamas kaip įtampos laukas, kuriame koegzistuoja ir bando viena kitą paneigti įvairios skirtingų mokslo krypčių teorijos.

³ Tarp lyginamųjų civilizacijų teoretikų trūksta S.N. Eisenstadto. Šio mokslininko atsisakyta dėl dviejų priežasčių: 1) jis nepriklauso nei vienai iš analizuojamų amerikiečių, vokiečių ir prancūzų tradicijų; 2) dėl didesnio dėmesio bendrosios teorijos kūrimui, o ne civilizacijų analizei: „Eisenstadto civilizacinė paradigma yra aiškiai atkeliavusi iš politinės sociologijos (jai, beje, jis labiausiai ir nusipelnė), o ir pati civilizacijos sąvoka, taikliu Kavolio pastebėjimu, Eisenstadto sociologijoje atlieka veikiausiai pagalbines funkcijas bendrosios visuomenės teorijos konstravimo darbe“ (Donskis, 1995: 50). P.A. Sorokino atsisakyta įvertinus Kavolio teorinius svarstymus bei išnašose pateikiamas nuorodas, liudijančius, jog Sorokino įtaka lyginant su kitais šiame darbe analizuojamais mokslininkais yra ne tokia reikšminga Kavolio kultūros sociologijai.

Lyginamasis metodas. Siekiant visapusiškai ištirti Kavolio kūrybos lauką, ieškota reikšmingų teorinių ir metodologinių prielaidų taikymo pavyzdžių kitų mokslininkų kūryboje. Ieškant tokių sąsajų neišvengiamai iškyla šaltinių atrankos problema, t.y. kiek ir kokių autorių šaltinius reikia peržiūrėti, kad būtų galima atlikti lyginamąją analizę. Šiame darbe stengiasi remtis svarbiausiais (Kavolio teorijoje plėtotais, cituotais, ar kitaip minėtais) mokslininkų darbais, ieškant bendrų teorinių-metodologinių prielaidų kiekvienoje iš pasirinktų analizės sričių. Pasirinkta dešimt mokslininkų, kurių teorinės-metodologinės prielaidos, manoma, yra artimos Kavoliui.

Mokslinis darbo naujumas

Šis magistro darbas yra pirmoji multidimensinė studija, pastanga analizuoti visą Kavolio kūrybos lauką: teorines ir metodologines prielaidas. Analizė atliekama įtraukiant skirtingas disciplinas, kuriose dirbo Kavolis: sociologiją, kultūros antropologiją, semiologiją ir psichologiją. Šiame darbe pirmą kartą nagrinėjami klausimai:

1. Pirmą kartą Kavolio kultūros sociologija lyginama su įvairių socialinių mokslų kryptų atstovų teorijomis: su sociologijos klasikais Maxu Weberiu ir Emiliu Durkheimu; taip pat Talcottu Parsonsu ir Florence Kluckhohn⁴; su Micheliu Foucault ir Norbertu Eliasu sąmoningumo istorijos, Louisu Dumontu, Benjaminu Nelsonu lyginamosios civilizacijų istorijos srityse; su Cliffordu Geertzu socialinės antropologijos, Jurijumi Lotmanu semiologijos, Sigmundu Freudu psichologijos srityse.
2. Pirmą kartą išsamiau analizuojama Kavolio socialinių patologijų tyrimų sritis⁵.
3. Pirmą kartą sudarytas reikšmingiausių Kavolio naudojamų sąvokų žodynas.

Struktūrinės darbo dalys

Darbą sudaro įvadas, penkios dalys, iš viso susidedančios iš 21 skyriaus ir 16 poskyrių, 1 priede pateikiamas Kavolio pagrindinių sąvokų žodynas, išvados ir literatūros sąrašas.

⁴ Florence Kluckhohn vertybinių orientacijų teoriją Kavolis praplečia, pritaiko vaizduojamojo meno analizėje. Tačiau platesni apibendrinimai apie Kluckhohn ir Kavolio teorines-metodologines prielaidas šiame darbe nepateikiami. Išsamią analizę galima rasti Noreikos disertacijoje „Bendrieji metodologiniai Vytauto Kavolio kultūros sociologijos principai“ (2008).

⁵ Dažniausiai apie Kavolio socialinės patologijos studijas mokslininkai tiesiog užsimindavo, kaip apie kultūrinės psichologijos srities tyrinėjimus. „Neaiškumo patologijos“ klausimu rašė jau Vincas Trumpa (1970), taip pat paminėtinas Artūras Tereškinas, pateikęs savo įžvalgas straipsnių rinktinėje *Kultūrinė psichologija*.

I. Teorinių Vytauto Kavolio prielaidų analizė

Darbe analizuojamos šios Kavolio kūrybos lauko teorinės prielaidos:

1. Kultūros dalys nebūtinai yra susiję, nebūtinai jungiasi į darnią sistemą, todėl klaidinga laikyti prielaidos, kad kultūra turi būti koherentiška. Kultūroje be sistemiškumo, yra ir chaotiškumo, improvizacijos elementų.
2. Egzistuoja ryšys tarp kultūros, socialinės struktūros ir individo. Kultūra ir socialinė struktūra nesutampa: kultūra yra aukštesnė realybė nei socialinė struktūra. Individo praktikos priklauso nuo žmogaus prigimties, kultūrinių „indėlių“ ir jo padėties socialinės aplinkos atžvilgiu.
3. Iki civilizacinės⁶ studijose Florence Kluckhohn vertybinių orientacijų teorija yra Kavolio vertybinės meno analizės pagrindas. Kavolis analizuoja žmogaus santykį su gamta kaip Kluckhohn pasidavimo gamtai ir viešpatavimo gamtai vertybines orientacijas. Kavolis postuluoja, jog pasidavimo gamtai orientacija būdinga primityviuosiems kultūroms, viešpatavimo gamtai – moderniajai Vakarų civilizacijai. Todėl galima iškelti prielaidą, jog modernizacija Kavoliui – Vakarų civilizacijos požymis, išreiškiantis europocentristinę laikyseną.
4. Civilizacinėse studijose Kavolis modernizacijos procesą analizuoja kaip dinaminį procesą, gaunantį energiją iš civilizacinių įtampų, atitinkančių modernistines ir antimodernistines tendencijas. Šios įtampos vienu ar kitu laikotarpiu yra atpažįstamos visose civilizacijose. Kuo modernistinės ir antimodernistinės tendencijos tolygesnės viena kitos atžvilgiu, tuo įtampa didesnė ir kaita intensyvesnė.
5. Kultūra ir civilizacija yra tapačios sąvokos. Tačiau visuomenės nestabilumo būklėje kultūra ima save reflektuoti atsietai nuo civilizacijos, kvestionuoti savo priklausomybę civilizacijai ar net ją paneigti.
6. Kavolis yra postmoderniosios civilizacijų teorijos atstovas, talpinantis savo teorijoje literatūrinį rašymo stilių, humanistinę laikyseną, nagrinėjantis postmoderniosios kultūros teorijos problemas.
7. Lyginamųjų socialinės patologijos studijų srityje Kavolis iškelia prielaidą, jog baudžiamosios institucijos kuriamos nestabilumo laikotarpiu, siekiant išlaikyti visuomenės stabilumą ir institucijos autoritetą.

⁶ Alvydas Noreika skiria du Kavolio kultūros sociologijos tyrinėjimų etapus: ikicivilizacinį bei civilizacinį, kuriuos skiria 1973 metais pasirodęs veikalas *Moralizuojančios kultūros*. Šia perskyra naudojama ir magistro darbe.

II. Metodologinių Vytauto Kavolio prielaidų analizė

Darbe analizuojamos šios Kavolio kūrybos lauko metodologinės prielaidos:

1. Lyginamoji analizė. Kavolio lyginamųjų studijų tikslas yra atskleisti ne tai, kas bendra vienai ar kitai civilizacijai, bet atsakyti, kodėl tam tikras reiškinys įvyko būtent čia, o ne kitur.
2. Tarpdalykiškumas. Socialinių ir humanitarinių mokslų tyrimai turi remtis istorija, sociologija, psichologija, socialine antropologija.
3. Tekstiškumas kaip objektyvuotos tikrovės atsisakymas, jungiantis Kavolio kultūros sociologiją, Foucault diskursų logiką ir Geertzo „tirštąjį aprašymą“.
4. Istoriskumas kaip reikalavimas tirti visuomenę atsižvelgiant į tiriamo objekto istorinį kontekstą.
5. Hermeneutinis metodas, kuriuo siekiama atskleisti, kaip tam tikru laikotarpiu, tam tikroje kultūroje asmuo ar individų grupė (tauta) suvokia save, socialinę santvarką, istorinius pokyčius ir apskritai psichikos funkcionavimą
6. Struktūrinė-energetinė metodologija kaip sociologijos ir psichologijos disciplinų vaisingas viena kitos papildymas, pamatas lyginamiesiems psichologinių ir sociologinių teorijų tyrimams.
7. Dokumentacija. Visi empiriniai duomenys randami tekstuose, meno kūriniuose.
8. Visuma neatsiejama nuo detalės. Norint suprasti, kas civilizacijas jungia, reikia pradėti nuo detalių – tai vienas esminių kultūros organizacijos principų.

III. Vytauto Kavolio santykis su sociologijos tradicija

Kavolis lyginamas su amerikiečių sociologijos tradicija. Analizuojama, kokią įtaką Kavolio kūrybai padarė Talcottas Parsonsas, analizuojama struktūrinio funkcionalizmo įtaka Kavoliui. Taip pat tiriamas Kavolio santykis su Benjaminu Nelsonu – bendra civilizacijų analizės sritis, tačiau skirtingi civilizacijų analizės metodai.

Kavolis lyginamas su vokiečių sociologijos tradicija. Siekiama atsakyti, ką Kavolis perėmė ir pritaikė savo teorijose iš Maxo Weberio, Norberto Eliaso, lyginami mokslininkų teoriniai-metodologiniai principai. Weberiu Kavolis remiasi analizuodamas modernizacijos ir biurokratizacijos klausimus, vokiečių sociologo lyginamoji analizė yra Kavoliui pavyzdys. Sociologas savo darbuose pritaiko Eliaso istorinę civilizacinių procesų analizę.

Atliekama lyginamoji prancūzų mąstytojų ir Kavolio teorinių-metodologinių prielaidų analizė. Prancūzų mąstytojų tarpe stipriausios sritys, Kavolio nuomone, civilizacijų analizė ir istorinė sociologija. Su Micheliu Foucault Kavolis polemizuoja istorijos analizės klausimais. Su Louisu

Dumontu jį sieja struktūralistinė civilizacijų analizės kryptis. Su Emiliu Durkheimu mokslininkas suartėja socialinės patologijos klausimų analizėje.

IV. Vytauto Kavolio santykis su antropologijos, psichologijos ir semiologijos tradicija

Atliekama Kavolio bei Cliffordo Geertzo lyginamoji analizė antropologijos srityje. Pristatoma Geertzo *tirštojo aprašymo* metodologija, dėmesys detalei, „mokslininko“ vieta aiškinant kultūros reiškinius bei suvokimo reikalavimas. Psichologijos mokslo srityje tiriama, kokią įtaką Kavoliui darė Sigmundo Freudo teorija. Pristatomi Kavolio darbai tiriant psichines patologijas, sąvokų „pats“ ir „asmuo“ reikšmes, jų darybos pokyčius ieškant ryšių su sociokultūrine aplinka. Semiologijos srityje pristatoma Kavolio semantinė kultūros samprata, atliekama lyginamoji sociologo ir Jurijaus Lotmano teorijų analizė.

V. Pagrindinių Vytauto Kavolio sąvokų žodynas

Žodynas sudarytas remiantis įvairiais Kavolio veikalais ir straipsniais bei moksline literatūra apie Kavolį. Žodynas sudarytas abėcėlės tvarka. Jis nėra baigtinis.

Šaltinių ir tyrinėjimų apžvalga

Teorinių ir metodologinių prielaidų analizei svarbiausi Kavolio darbai yra *Kultūros dirbtuvė*, *Civilizacijų analizė*, *Kultūrinė psichologija*. Vaizduojamojo meno sociologijoje pagrindinis šaltinis yra „Meninė išraiška – sociologinė analizė“, socialinės patologijos ir moralės studijoms vertinga straipsnių rinktinė *Moralizuojančios kultūros*. Semantinė kultūros samprata Kavolio išsamiai aprašoma straipsnyje „Daiktų ir reikšmių kautynės“. Modernizacijos procesų analizei vertingas straipsnis „Nacionalizmas, modernizacija ir civilizacijų poliologas“. Kavolio kūrybos metodas išsamiai aprašytas straipsnyje „Šiandieninės kultūros tyrimų plotmės“.

Kavolį analizavusių autorių tarpe pažymėtinas Alvydas Noreika disertacijoje „Bendrieji metodologiniai Vytauto Kavolio kultūros sociologijos principai“ (2008), pateikęs išsamią Kavolio kultūros sociologijos analizę. Kiti autoriai, analizavę Kavolio teorinius-metodologinius principus, yra L. Donskis, A. Sverdiolas, A. Valantiejus, A. Tereškinas, S. Daugirdaitė, R. Karmalavičius, A. Mickūnas, E. Naujokaitienė ir P. Subačius.

Už pagalbą rengiant magistro darbą dėkoju vadovui Algimantui Valantiejiui, taip pat Aušrai Maslauskaitei, Arūnui Gelūnui. Ypatingai reiškiu padėką gerbiamam Leonidui Donskiui už skirtą laiką, draugiškus patarimus ir sveiką kritiką.

I. TEORINĖS VYTAUTO KAVOLIO KŪRYBOS LAUKO PRIELAIDOS

1.1 Kultūros samprata

Kultūra yra vienas sudėtingiausių, platų spektrą idėjų ir praktikų apimančių reiškinių. Iš daugybės kultūros apibrėžimų Kroeber ir Kluckhohn (1952) suformavo šešias kategorijas: aprašomieji apibrėžimai, istoriniai, normatyviniai, psichologiniai, struktūriniai ir genetiniai apibrėžimai. Pirmuoju atveju kultūra regima kaip platus visetas, apimantis idėjas (meną, moralę, teisę) bei praktikas (papročius, elgesio būdus). Istorinis apibrėžimas nurodo į kultūrą kaip paveldėtas reikšmes. Normatyviniame apibrėžime dėmesys sutelkiamas į žmogaus elgesį: kultūra gali būti vaizduojama kaip veikianti žmones arba nedaranti poveikio žmogaus elgesiui. Psichologinis kultūros apibrėžimas nurodo, jog kultūra yra problemų sprendimo įrankis „leidžianti žmonėms bendrauti, mokytis arba užpildyti materialinius ir emocinius poreikius“. Genetinis apibrėžimas pateikia kultūros, kylančios iš į kartos į kartą perduodamų žmonių sąveikų, sampratą. (Smith, 2001: 3)

Iš Kroeber ir Kluckhohn kultūros apibrėžimų klasifikacijos daugiau ar mažiau galime aptikti visus darniai koegzistuojant Kavolio kultūros sociologijoje: lietuvių išėivijos mokslininkui svarbu tiek kultūros idėjos, tiek praktikos, kultūros istorija, būdinga normatyvinė kultūros samprata, kultūra kaip emocinius poreikius užpildanti erdvė, genetinė kultūros reiškinių (pvz.: žmonių sąmoningumo) analizė.

Tačiau Kavoliui svetima kultūros kaip sistemos samprata. Sociologas įsitikinęs, jog prielaida kultūrą esant sistema, kurios dalys yra susiję, t.y., jog „kultūra yra koherentiška, arba jai kažko trūksta“ yra klaidinga. Tam profesorius pateikia keletą argumentų: ne visos kultūros dalys yra susiję; tai, jog kultūroje yra dalinių sistemų, nepadaro kultūros sistema. Apie kultūrą kaip apie visumą galima kalbėti tik tuomet, kai ją tiriame ne loginiu būdu, bet istoriškai. Logiškai gali būti suprantamos tik kultūros dalys, bet ne kultūros visuma, „kaip, sakysim, neįmanoma suprantamai kalbėti apie lietuvių ar Lietuvos kultūros visumą, o galima analizuoti vieną ar kitą jos dalį, kuri yra logiškai uždara ir vadovaujasi kokiom nors pagrindinėm prielaidom“. Kultūra kaip visuma gali būti suvokta tik kaip „kintantį istorinį santykį įgyjantis logiškai nesusietų dalių rinkinys.“ (Kavolis, 1996: 24-26)

Kultūros kaip *vertybių* sistemos samprata Kavoliui taip pat nėra priimtina, nes ji iš esmės išreiškia individualią-subjektyvią kategoriją: vertybės atrodo egzistuojančios kiekvieno žmogaus viduje ir į jas negalima įsiskverbti. Be to, vertybės visada suponuoja hierarchinius ryšius, todėl Kavolis linkęs manyti, jog toks galvojimo apie kultūrą būdas yra nepriimtinas: „kultūroje turėtų

egzistuoti apraiškų, kuriomis domimės, lygybė.“ Atsisakius autoritetų, hierarchiškai sustyguotos vertybių sistemos, galima kalbėti apie normalią kultūrą – „su visomis savo problemomis ir patologijomis“. (*ibid*, 34-36) Lygiai taip sociologijos klasikas Emilis Durkheimas kalbėjo apie visuomenę, pabrėždamas, jog nusižengimai normoms arba patologinis elgesys atlieka visuomenę integruojančią funkciją. Tačiau kitaip nei prancūzas funkcionalistas, normalumą Kavolis sieja ne su visuomenės integracine, bet su biologine smegenų funkcija: *kuo labiau kultūra atitinka spontanišką smegenų veiklą, tuo ji normalesnė*.

Knygoje *Kultūros dirbtuvė* Kavolis analizuoja skirtingus kultūros suvokimo modelius. Nagrinėdamas JAV spaudoje pasirodančius straipsnius kultūros tema, pavyzdžiui „nušvilpimo kultūra operoje“, „kultūrinis heteroseksualumo reikalavimas“, Kavolis klausia, ką šiose frazėse reiškia terminas *kultūra*? Mokslininko teigimu, pirmuoju atveju kultūra atitinka žmogaus prigimtį, spontaniškumą, antruoju atveju kultūra išreiškia reikalavimą paklusti „teorinei normai“⁷, yra supriešinama su žmogaus prigimtimi. (*ibid*, 15) Taigi kultūra gali būti analizuojama pagal tai, ar ji atitinka žmogaus prigimtį, ar prieštarauja jai.

Kitas kultūros suvokimo modelis atitiktų kultūros kaip dalies ir visumos santykio klausimą. Socialiniai mokslininkai kelia klausimą – kaip suvokti kultūrą: ar kaip reikšmių dalis, t.y. fragmentiškai, ar kaip visumą? Pirmąją intenciją atitiktų, pavyzdžiui, „nušvilpimo kultūra operoje“, antrąją – Kinijos kultūra arba Vakarų civilizacija. (*ibid*, 39)

Kitas pasirinkimas yra tarp kultūros kaip normų/vertybių sistemos ir kultūros kaip sandėlio sampratos. Pirmuoju atveju, kultūra yra „kažkas aukščiau“, antruoju atveju – „kažkas žemiau už žmogų“, lyg įrankių dėžutė, iš kurios žmogus pasiima tuos įrankius, kuriais yra įgudęs naudotis. Čia svarbu pabrėžti, jog vertybes turime pripažinti, o normoms – paklusti, kai tuo tarpu įrankiai yra mūsų dispozicijoje, „esame visiškai laisvi su įrankiais daryti ką norime“. (*ibid*, 39-40)

Taip pat galima traktuoti kultūrą kaip elgesio bendrybę. Galimi du pasirinkimo variantai: suvokti kultūrą kaip visa tai, kas žmonėms reikšminga, kuri žmonių yra branginama ir saugoma (tai pastaraisiais dešimtmečiais eskaluojama nacionalinių valstybių pozicija globaliosios kultūros atžvilgiu), arba suvokti kultūrą kaip aplinką, kurioje žmonės priversti gyventi, pavyzdžiui, skurdo kultūra, todėl šiai kultūrai priklausantys individai jos nebrangina, nesistengia išlaikyti ir negina nuo kitų. (*ibid*, 41)

Galiausiai paskutinį kultūros suvokimo modelį galima įvardinti kaip sociologijos ir filosofijos teorijose nagrinėjamą kultūros ir visuomenės santykių problemą: kaip kultūra dalyvauja visuomenės veikloje? Čia taip pat yra dvi tradicijos: vokiečių idealistinė filosofija, galvojanti apie kultūrą abstrakčiai, t.y. atsietai nuo kasdienių gyvenimiškų praktikų egzistuojančią aukštesnių idealų sferą,

⁷ „Teorinės normos, iš kurių susideda rimtoji kultūra, jau nebeturi jokio ryšio su žmogaus prigimtimi ir yra jai iš kur nors primetamos.“ (Kavolis, 1996: 17) Tai populiarioji kultūros vartoseną, kuri, anot Kavolio, sociologui yra ne mažiau svarbi nei kultūros teorija.

ir antroji tradicija – prancūziškoji P. Bourdieu ir A. Giddenso Anglijoje, išskiriantys praktikas tarp socialinės struktūros ir kultūros, kur praktika suvokiama kaip reikšminga, veikiama ir žmogaus padėties socialinėje struktūroje, ir kultūrinių reikšmių (žinių, suvokimo, gebėjimų) veikla. (*ibid*, 45-46)

Visus kultūros suvokimo būdus galima apibendrinti į dichotominį kultūros suvokimo modelį.

1 lentelė. **Dichotominis kultūros suvokimo modelis**

Suvokimo kriterijus	Kultūros suvokimo būdai	
Kultūros ir žmogaus prigimties santykis	Kultūra atitinka žmogaus prigimtį, spontaniškumą	Kultūra supriešinama su žmogaus prigimtimi kaip reikalavimas paklusti „teorinei normai“
Kultūros mastas	Kultūra kaip reikšmių dalis, fragmentas	Kultūra kaip visuma
Kultūros santykis su žmogumi	„Aukščiau už žmogų“ esanti kultūra kaip normų, vertybių sistema	„Žemiau už žmogų“ esanti kultūra kaip sandėlis, įrankių dėžutė
Kultūra kaip elgesio bendrybė	Kultūra yra tai, kas žmonėms reikšminga; branginama ir ginama	Kultūra yra aplinka, kurioje žmonės priversti gyventi; nebranginama ir neginama
Kaip kultūra dalyvauja visuomenės veikloje?	Kultūra suvokiama abstrakčiai (vokiečių idealistinė filosofija)	Kultūra suvokiama kaip praktika (P. Bourdieu, A. Giddensas)

Iš šių kultūros suvokimo būdų, Kavolio kultūros sociologijai būdinga: kultūra, atitinkanti žmogaus prigimtį, kultūros kaip visumos samprata, „žemiau už žmogų“ esanti kultūra (tai liudija žmogaus atliekamos daiktų įreikšminimo ir nureikšminimo procedūros). Kalbant apie kultūrą kaip elgesio bendrybę, galima teigti, jog apsisprendimas čia priklauso nuo pasirinkto diskurso. Sociologas pirmenybę teikia semantinei kultūros sampratai – kultūra yra tai, kas žmonėms reikšminga, tačiau kartu neatmeta ir konfliktiško santykio su kultūra, būdingo socialinėms mažumoms ir kitiems, savo padėtimi visuomenės socialinėje struktūroje nepatenkintiems individams.

1.2 Kultūros, socialinės struktūros ir individo ryšiai

Kavolio kultūros sociologijos analitinį modelį sudaro trys kategorijos: kultūra, socialinė struktūra ir individas. Kiekviena jų turi savo veikimo logiką, organizacinę struktūrą, priklausomybės ryšius. Pirmiausia, reikia nustatyti kultūros ir socialinės struktūros ryšius, tuomet leisti į gilesnius analitinius klodus – individo vietą kultūros ir socialinės struktūros atžvilgiu.

Noreika disertacijoje teigia, jog Kavolis pasuka žymaus amerikiečių sociologo Sorokino keliu, neįžvelgdamas esminio skirtumo tarp kultūros ir visuomenės. Vėliau autorius detaliau neanalizuodamas pamini, jog lietuvių išeivijos sociologui kultūra vis dėlto nėra tiksliai socialinės struktūros projekcija. (2008a: 72-73) Kultūros ir socialinės struktūros ryšiai yra viena svarbiausių Kavolio kultūros sociologijos tiriamų kategorijų, todėl ši prielaida reikalauja atskiro paaiškinimo.

Pasak Kavolio, kultūra ne tik gali, bet kai kada ir turi būti inversiška (priešinga) socialinei struktūrai. Jeigu kultūra būtų socialinės struktūros atitikmuo, ji tuomet arba liktų dekoratyvi, atliekanti „popierėlių įpakavimo“ funkciją, arba liktų instrukcijų, „kaip iš įvairiuose stalčiuose sukrautų detalių sudėlioti visuomeninį žaislą“, sąrašas. (1996: 38) Be to, kultūra ir socialinė struktūra skiriasi tuo, jog kultūra civilizacijų analizėje yra svarbesnė nei socialinė struktūra: „[k]ultūra ir „socialinė struktūra“ transformuoja save viena į kitą – bet civilizacinėje perspektyvoje mes laikome su kultūra susijusius procesus kaip pradinį požiūrio tašką, bent tol, kol vykdoma ši analizė“ (Kavolis, 1993b: ix). Atitinkamai meno sociologijoje, pasak Kavolio, kultūrinių vertybių, o ne politinių sistemų pokyčiai turi daugiau įtakos meno stiliams. Taigi galima patvirtinti prielaidą, jog kultūra yra aukštesnė realybė nei socialinė struktūra.

Anot profesoriaus, *civilizaciniame diskurse reikia kalbėti apie tokias simbolines struktūras ar formas, kurios atpažįstamos (nebūtinai tuo pačiu metu) ir „kultūroje“, ir „visuomenėje“*. Kavolis kritikuoja poziciją, kai sociologija ir kultūrologija yra suvokiamos kaip atskiros „dirbtuvės“: jei visuomenė reikalauja remtis praktinės tikrovės pojūčiu, be kurio sociologija „negali išsiversti“, tai kultūrologija, priešingai, yra verčiama praktinės tikrovės pojūčio atsisakyti. (Kavolis, 1996: 232)

Parodžius, jog Kavolio kultūros sociologijoje kultūra ir socialinė struktūra yra atskiros realybės tarp kurių egzistuoja ryšys – abiejose veikiančios simbolinės formos, galima pereiti prie ryšių tarp kultūros, socialinės struktūros ir individo nustatymo.

Nagrinėjant Kavolio veikalus (ypatingai *Kultūrinę psichologiją, Civilizacijų analizę*) pastebimas profesoriaus dėmesys makro ir mikro struktūroms: Kavolis analizę atlieka tarp socialinių struktūrų ir individo. Kaip teigia Donskis, į *Civilizacijų analizės* lauką patenka ne tik socialinė struktūra ir jos simbolinė organizacija, tačiau kartu ir „žmogiškosios vidujybės, t.y. jo/jos vidinės savasties interpretacija“ (1996: 4).

Žmogus Kavolio teorijoje yra suvokiamas kaip savarankiškai priimančias sprendimus (kiek tai leidžia aplinkybės) aktyvus veikėjas. „Tai, ką veikiame gyvenime nėra apibrėžta nei mūsų kultūros, nei mūsų socialinės padėties, bet kyla iš tam tikro abiejų pusių santykio, kuriame esame aktyvūs veikėjai: mes apsisprendžiame, kaip veikti savo padėtyje, naudodamiesi kai kuriais, bet ne visais mums prieinamais kultūros elementais.“ (Kavolis, 1996: 46) Atitinkamai meno sociologijai skirtuose darbuose Kavolis pabrėžia dalinę sociokultūrinių veiksnių įtaką menininko kūrybai. Pasak Noreikos, apibrėždamas kultūros ir jos sociokultūrinio kilmės konteksto santykį, Kavolis užima

nevienareikšmio determinizmo poziciją, kuomet pripažįstama tik dalinė sociokultūrinio konteksto įtaka: „sociokultūriniai veiksniai neabejotinai sąlygoja kultūrinę kūrybą, tačiau jos besąlygiškai neapsprendžia. Kas bus sukurta, iš dalies priklauso ir nuo paties kūrėjo individualybės.“ O vėlesnėse literatūros studijose Kavolis atsisako ankstesnės prielaidos ir mano, jog „pats kūrėjas sprendžia, kaip simboliškai išreikšti emocinį santykį su sociokultūrine aplinka.“ (2008a: 143-144) Noreikai antrina ir meno tyrinėtojas A. Gaižutis. Pasak mokslininko, „[a]ptardamas socialinių sąlygų ir institucionalizuotų kultūrinių orientacijų poveikį menui, V. Kavolis pažymi: būtent asmenybės tipas sukuria kongenialias ir psichologiškai suderintas meno raiškos formas, kurių struktūra atitinka kitas struktūras.“ (Gaižutis, 2004: 433).

Taigi tam tikri individo polinkiai, preferencijos, asmenybės tipas yra ne mažiau svarbūs arba lemiantys individo veiksmus lyginant su sociokultūriniais veiksniais. Kultūra, socialinė struktūra ir individuali prigimtis Kavolio kultūros sociologijoje susilieja į vieną materiją, iš kurios kyla individo veiksmai.

1.3 Kultūros organizacija⁸

Kultūros dirbtuvėje Kavolis nagrinėja kultūros organizaciją kaip kultūros analizės metodą. Remiantis šiuo metodu reikia išpildyti du esminius reikalavimus: 1) atpažinti komponentus, kurių galima ieškoti visose istorinėse kultūrose; 2) atsakyti, kaip tuos universalius komponentus jungti? Kaip paaiškinti kiekvienos kultūros savitumą ir jos dinamiką jungiant atpažįstamus komponentus? (1996: 88) Kavolis visose istorinėse kultūrose atpažįsta komponentus, tokius kaip: pats ir asmuo, gamta ir kultūra, emocijos ir protas, tvarka ir netvarka (pastaroji gali savyje talpinti visus kitus kultūros komponentus). Siekiant atsakyti į klausimą, kaip tuos universalius komponentus jungti, mokslininkas pristato kognityvinį ir percepcinį analizės modelius.

Kognityvinis kultūros analizės modelis, pasak Kavolio, tai ideologinio turinio teorijos. Galima išskirti dvi kryptis: vieno rakto teorijos (monistinis požiūris) ir daugiaplotmės teorijos. Vieno rakto teorijos siūlo vieną kultūros aiškinimo modelį visiems kultūros elementams paaiškinti. Šiam analizės modeliui, anot Kavolio, priklauso tokie autoriai: O. Spengleris, Takie Sugiyama Lebra, L. Dumontas, S. N. Eisenstadtas ir pats Kavolis. T. S. Lebra – japonų antropologė, teigusi vienkryptį determinizmą Vakarų ir sąveikinį reliatyvizmą Rytų kultūroje. Dumontas kritikuojamas dėl to, jog jo teorijoje nėra dinaminio elemento, kuris paaiškintų, kaip kultūra modernizuojasi, kas iš vidaus ją

⁸ Kultūros organizaciją reikia skirti nuo civilizacijų organizacijos sampratos. Civilizacijų organizacijoje skiriami monistinis, pliuralistinis, konfigūracinis požiūriai. Šiame darbe apsiribojama kultūros organizacijos analize. Civilizacijos organizacijos klausimu Kavolis atstovauja konfigūraciniam požiūriui, pagal kurį civilizacija – tai loginiais ryšiais nesusietų elementų, priklausančių skirtingoms analitinėms sistemoms, konfigūracija (Noreika, 2008b: 32). Išsamią Kavolio civilizacijų organizacijos analizę pateikia Noreika straipsnyje „Civilizacijų analizė: Vytautas Kavolis ir Benjaminas Nelsonas (2004, p. 75-77) ir disertacijoje „Bendrieji metodologiniai Vytauto Kavolio kultūros sociologijos principai“ (2008).

keičia. Eisenstadto teorija siūlo *tik* dinaminio mechanizmo modelį, kur „kiekvienoje civilizacijoje atpažįstama įtampa tarp šio pasaulio ir transcendentinės erdvės. (Kavolis, 1996: 89-101)

Kavolis vieną kultūros aiškinimo modelį perima iš Dumonto, kultūros reiškiniams tirti pasitelkdamas apglobtųjų ir apglobiančiųjų analizę. Štai kaip Kavolis aiškina apglobtųjų ir apglobiančiųjų struktūrą: „[r]eikšmingesniajame („ideologiniame“) lygmenyje aukštesnysis principas apglobia žemesnįjį principą kaip savo paties aspektą, tuo pat metu mažiau reikšmingame („empiriniame“) lygmenyje funkcionuodamas kaip jo priešybė.“ (1995e: 149) Kavolis kultūros reikšmių kaip apglobtųjų ir apglobiančiųjų analizę atlieka tirdamas moters ir vyro santykį bei kultūros ir religijos santykį.

1. Vyro ir moters santykio tyrimas. „Kaip žmogus, Adomas apglobia Ievą – tvarinį, sutvertą iš jo paties kūno dalies, - tuo tarpu kaip lytinė būtybė, jis yra Ievos priešybė. Lytys (šioje tradicijoje) esti lygios ten, kur mažiau svarbu – seksualumo lygmenyje; nelygiomis jos tampa ten, kur svarbiau – žmogiškumo lygmenyje.“ (*ibid*, 149) Lietuvių mokslininko dėmesio objektu Lietuvos studijų srityje esantis moterų ir vyrų lygybės klausimas Vakarų, kitaip nei Rytų kultūroje ilgą laiką reiškėsi kaip viešosios ir privačiosios sferos pasidalijimas. Religijos sociologijoje (krikščioniškoje tradicijoje) Kavolį domina moterų tapimo dvasininkėmis problema: „(...) stipresnė opozicija moterų tapimui dvasininkėmis nei jų seksualumo pripažinimui turi galias šaknis. Daugiau pastatyta ant kortos. Dalis negali vesti visumos.“ (*ibid*)
2. Kultūros ir religijos santykio kaip „religinių atgimimų“ reiškinio tyrimas. „(...) nūdienos „religiniai atgimimai“ turi labai skirtingas implikacijas, priklausančias nuo civilizacinės struktūros, kurioje jie vyksta. Akivaizdžiausia implikacija yra ta, kad religiniai atgimimai, vykstantys Vakarų rėmuose, kuriuose kultūra yra apglėbiančioji, o religija – apglėbtoji plotmė, - jei tie rėmai yra tokie tvirti kaip mums atrodo, - turi mažesnę galimybę tapti despotiškais nei religiniai atgimimai, vykstantys tuose civilizaciniuose rėmuose, kuriuose religija išlieka kaip apglėbiantysis, o kultūra - apglėbtasis realybės lygmuo.“ (Kavolis, 1998h: 287)

Šioje kultūros reikšmių analizėje galima išvelgti keletą skirtumų: jei vyro ir moters santykis yra vienareikšmis, t.y. atitinkamai kaip apglobiančiojo („sąmoningesnio“) ir apglobojo („mažiau sąmoningo“), su deklaruojama lygybe mažiau svarbiose srityse, tai kultūros ir religijos santykis gali būti dvejobas, kuomet kultūra ir religija apsikeičia vietomis.

Vaisingesnę pastangą paaiškinti kultūrą galima atrasti daugiaplotmėse teorijose. Šių teorijų esmė yra ta, kad jos kultūroje atpažįsta kelis sluoksnius, kuriuose telpa daug toje kultūroje egzistuojančių reiškinų. Kavolis vėlyvuosiuose savo darbuose pereina prie daugiaplotmės kultūros modelio ir „atmeta galimybę visuminę simbolinę civilizacijos struktūrą paaiškinti vieninteliu principu. Vienos

ar kitos konkrečios civilizacijos struktūros iškėlimą jis sieja su konkrečiais lyginamojoje civilizacijų analizėje keliamais uždaviniais. Kiekvienas konkretus uždavinys reikalauja skirtingų tyrinėjimo programų, prieigų, pažinimo strategijų ir metodų.“ (Andrijauskas, 2001: 564)

Šiai kryptiai atstovauja Florence Kluckhohn vertybinių orientacijų teorija, skirianti penkias vertybines orientacijas: laiko orientacija, individo santykis su kitais žmonėmis, santykis su gamta, žmogiškosios prigimties problema ir veiklos būdas. Kiekviena šių orientacijų turi dar po tris santykių kryptis: laiko orientacijoje skiriama praeitis, dabartis ir ateitis; santykiyje su kitais žmonėmis: individualistinė, sulyginanti ir linijinė orientacijos; santykiyje su gamta: pasidavimo gamtai, harmonijos su gamta, viešpatavimo gamtai alternatyvos; žmogus iš prigimties yra geras, blogas arba žmogaus prigimtis yra mišri; veiklos būdas apima buvimo orientaciją, tapimo orientaciją ir veikimo orientaciją.⁹ Kluckhohn modelyje skirtingos santykių kryptys išreiškia skirtingas alternatyvas. Taip pat ir Kavolio teorijoje kultūra negalima be alternatyvų.

Percepcinio kultūros analizės modelio teorijose dėmesys kreipiamas į formas, būties santykį, pajautų, pagavų organizaciją. Šiai teorinei kryptiai priklauso Jeanas Gebseris, tyrinėjęs sąmoningumo struktūras kaip percepcijų organizavimo būdus.

Apibendrintai kultūros analizės modeliai pateikiami 2-oje lentelėje.

2 lentelė. **Kultūros analizės modeliai**

Kultūros analizės modeliai	Kognityvinis		Percepcinis
	Monistinis požiūris	Daugiaplotmės teorijos	
Ką teigia	Siūlo vieną kultūros aiškinimo modelį visiems kultūros elementams paaiškinti	Kultūroje atpažįsta kelis sluoksnius, kuriuose telpa daug toje kultūroje egzistuojančių reiškinių	Dėmesys kreipiamas į formas, į būties santykį, pajautų, pagavų organizaciją
Pavyzdžiai	O. Spengleris, T. S. Lebra, L. Dumontas, S. N. Eisenstadtas, Kavolis ¹⁰ – „apglobtųjų“ ir „apglobiančiųjų“ santykių analizė	Florence Kluckhohn ¹¹ , Kavolis – individo ir visumos (tvarkos ir netvarkos) santykio analizė	Jeanas Gebseris

Iš minėtųjų kultūros analizės modelių, įtakingiausias Kavolio kultūrinei sociologijai – Kluckhohn daugiaplotmė arba universalistinė teorija. Kaip teigia Noreika, „[d]ėl savo universalistinio pobūdžio F. Kluckhohn vertybinių orientacijų teorija yra paranki V. Kavoliui,

⁹ Plačiau žiūrėti Kavolis, 1996, p. 103-108, ir Noreika, 2008a, p. 23-26.

¹⁰ Svarbu pabrėžti, jog Kavolio kūrybos metodas yra multidimensinis, o tai, jog Kavolis rėmėsi Dumonto „apglobtųjų“ ir „apglobiančiųjų“ kultūros analizės metodu, netrukdė jam taikyti skirtingų teorinių prieigų savo studijose. Kavolio kolegos Amerikoje priskaičiuoja bene dvi dešimtis mokslininko taikomų tyrimo metodų.

¹¹ Kavolio mokytoja; pats Parsonsas yra pripažinęs, jog Kluckhohn vertybinių orientacijų teorija yra padariusi įtaką jo veiksmo situacijos elementų klasifikacijai. (Noreika, 2008a: 26)

siekiančiam išplėtoti universalią meno sociokultūrinio konteksto sampratą.“ (2008a: 26) Tačiau Kavolis vis dėlto patobulina savo mokytojos modelį, išskirdamas, kaip pats sako, „šiek teik daugiau tarpusavio santykio komponentų“.

Daugiaplotmis Kavolio kultūros analizės modelis yra iš empirinės patirties kilęs, logiškai uždaras instrumentas, apimantis ryšius visame, kas telpa tarp individo kaip mažiausio aktyvaus vieneto ir visatos – paties didžiausio logiškai suprantamo vieneto. „(...) visa, kas yra, gali tik arba tvarkingai, arba netvarkingai santykiauti su visu kitu, ir todėl tvarkos ir netvarkos sampratos yra pati bendriausia analitinė kategorija, kurios variantuose telpa visa kita.“ (Kavolis, 1996: 124)

Individo ir visatos santykis analizuojamas kaip keturios alternatyvos. Individas išreiškiamas per pastovumo ir nepastovumo sampratas, visata – per imanencijos ir transcendencijos alternatyvas. *Vienkartinis susitikimas* yra pastovi imanencija; *atsitiktinis susitikimas* yra nepastovumo ir imanencijos susijungimas; tai, kas peržengia kasdienybės rutiną, įgyja transcendencijos bruožų; pastovumo ir transcendencijos dermė pasiekama *sutapime su visata*; nepastovumas ir transcendencija reiškiasi kaip *ekstatiški išgyvenimai*. (*ibid*, 124-125)

Kavolis atitinkamai šiam kultūros analizės modeliui išskiria keturias tvarkos paradigmas. Natūraliai gamtai atstovauja privalomos prigimties ir spontaniškos gamtos tvarkos, atitinkančios pastovumo ir nepastovumo dimensijas. Spontaniškoje gamtoje tvarka visada yra laikina, negalima aiškiai atskirti gėrio nuo blogio, o viskas, kas įvyksta gamtoje, įvyksta atsitiktinai. Privalomoje prigimtyje tvarka yra pastovi, atsiranda dėsniai, moralinės dichotomijos, vertybių hierarchija, už nukrypimą nuo tvarkos yra smerkiama.

Kavolis taip pat skiria dvi dirbtinės tvarkos sampratas: fabriko tvarka ir meno kūrinio tvarka. Fabriko tvarka organizuojama kaip gamybos procesas. „Fabrike“ autoritetą įgyja tas, kas turi valią spręsti problemas ir techninių žinių, kaip jas spręsti. Tokiu atveju jis įgyja teisę vadovauti kitiems nariams. Fabriko logika galioja ne tik daiktams, bet ir žmonių santykiams. Veikimas pagal fabriko logiką yra racionalus veikimas ta prasme, jog turi didinti naudą: gaminių skaičių, laimę ir pan. Fabriko tvarkos logikos pavyzdžiai: krikščioniškoji tradicija, mechaniniai produkcijos gamybos būdai, biurokratizacija, utilitaristinė tradicija, modernūs metropolio gyvenimo įpročiai, universalus įvairių mechaninių įrankių prieinamumas ir madingų reklamų srautas. Fabriko tvarkos logika yra nepastovi: „visi įstatymai gali būti bet kuriuo metu pakeisti, jeigu to reikalauja šiandieninė praktinių poreikių samprata.“ (*ibid*, 129-132)

Meno kūrinio tvarkos logika yra skirtinga nuo fabriko tvarkos logikos tuo, kad ji nesiremia nustatytais dėsniais, o atsiranda kuriant. Tvarkos kokybė priklauso nuo to, ar yra atpažįstami tvarkos reikalavimai, „ar pakankamai išstobulinta jos išraiška, kad ji suteiktų emocinio rezonanso, juslinio džiaugsmo tą tvarką stebintiems žmonėms.“ Ši meno kūrinio tvarkos kokybė kartu yra ir meno kūrinio turinio funkcija. Meno kūrinys yra pakilęs virš funkcinės naudos, atlieka

transcendentinę meno funkciją. Žmonių grupių istorijos ir žmonių biografijos gali būti tiriamos tik meno kūrinio tvarkoje: „[t]ik meno kūrinio tvarkoje žmonių grupių istorija ir individų biografijos įgyja teisę į mūsų dėmesį, nes kitose tvarkos sampratos nei istorija, nei biografija tos teisės negauna“. Tai, ką verta išsaugoti yra išsaugota meno kūrinio tvarkoje. (*ibid*, 133-135) Kadangi žmonių grupių istorija ir individų biografijos ypatingai svarbios analitinės kategorijos Kavolio civilizacijų analizėje ir sąmoningumo istorijoje, todėl mokslininkas daug dėmesio skiria meno kūrinio tvarkos logikai.

1.4 Civilizacijos samprata

Kavolis pateikia ne vieną civilizacijos apibrėžimą. Labai aiškiai ir struktūruotai šiuos apibrėžimus yra išskyręs Donskis straipsnyje „Vytauto Kavolio civilizacijų teorija ir jos pagrindiniai židiniai: stilius, sąžinė ir tapatybė“. Keletas apibrėžimų pateikti šio darbo gale, 1 priede – pagrindinių Kavolio sąvokų žodyne. Konvencinėje vartosenoje Kavolis skiria keletą civilizacijai būtinų charakteristikų: tai raštas, gyvavimas bent kelis šimtmečius ir pripažinimas esant svarbiu kultūros centru: „[k]ad galėtų būti civilizacija, tokia sistema turi būti sukūrusi rašytinę kultūrą, kuri atitiktų dvi sąlygas. Pirma, ji turi būti pajėgi suteikti simbolinį koherentiškumą arba didžiulei imperijai, arba valstybių sistemai bent jau keletą šimtmečių. Antra, ji turi būti visuotinai pripažįstama vienu svarbiausių daugumos žmogiškosios veiklos sričių kūrybos laimėjimų centru, reikšmingu visai žmonijai.“ (Kavolis, 1998b: 10).

Taip pat Kavolis mano, jog apie civilizaciją negalima kalbėti tol, „kol egzistuoja tik mažosios kultūros“, tokios kaip motociklininkų kultūra, skurdo kultūra, teatro nušvilpimo kultūra – dalykai, kurie nėra įsišakniję bendruomenėse. (1996: 210-211)

Kavolis skiria šiuolaikines civilizacijos dimensijas, kurias išreiškia formule: „liberalinė moralybė, romantiška kultūra, tautinė priklausomybė, tarptautinė atsakomybė demokratinės politikos ir gerovės kontekste“ (1981: 15). Apibrėždamas šią formulę, mokslininkas kviečia analitiškai persvarstyti šiandieninės civilizacijos dimensijų intelektualinius pagrindus.

Donskis pranešimo „Civilizacijų analizė Kavolio teorijose“, skaitytame sesijoje Kavolio įnašui į civilizacijų teoriją ir lyginamąsias civilizacijų studijas aptarti, teigia: „(...) Kavolis naujai interpretavo ir pačias civilizacijas, apibrėžęs jas kaip simbolines konstrukcijas, kuriomis pavieniai individai ir ištisos visuomenės siekia suprasti save, savo istoriją ir aplinkinį pasaulį. Civilizacija, kaip interpretaciniai rėmai sau ir pasauliui suprasti Kavolio teorijoje visiškai išstūmė ankstesnias civilizacijų sampratas, tapatinusias jas arba su europietišku racionalumu ir jo sklaida arba su pasaulinėmis sociopolitinėmis struktūromis, didžiosiomis imperijomis ir panašiai. Sykiu civilizacija Kavolio buvo apibrėžta kaip jungtis tarp, viena vertus, istorijos bei kultūros teorijos ir, kita vertus,

socialinės bei politinės praktikos.“ (1999: 16) Taigi civilizacija Kavoliui yra didžiausia istoriškai susiformavusi simbolinė konstrukcija, talpinanti savyje moralės, kultūros, tautinės priklausomybės ir tarptautinės atsakomybės kategorijas.

1.4.1 Kultūra ir civilizacija: tapatu ar skirtinga?

Nors Kavolis sąvokas kultūra ir civilizacija naudoja sinonimiškai (pasak Noreikos, civilizacija jam yra tiesiog kultūra (2004: 73)), tačiau, esant tam tikroms aplinkybėms, tokioms kaip socialiniai bei politiniai neramumai, kultūra ima save reflektuoti atsietai nuo civilizacijos, kvestionuoti savo priklausomybę civilizacijai ar net ją paneigti.

Algis Mickūnas sesijoje, skirtoje Kavolio įnašui į civilizacijų teoriją ir lyginamąsias civilizacijų studijas aptarti, priminė svarbų faktą, kad Kavolis ir pačią sociologiją pavertė „subtilios ir gilios analizės instrumentu, atvėrusiu gilumines įvairių maišto ir pasaulio atnaujinimo mitologijų, gėrio ir blogio modelių bei simbolių struktūras. (...) Parodydamas kaip ir kodėl Kavolis skyrė kultūrą ir civilizaciją, pranešėjas akcentavo, jog realioje praktikoje, (o ypač įvairių socialinių sukrėtimų bei politinių krizių laikotarpiu) kultūra gali paneigti tą civilizaciją, su kuria ji linkusi tapatintis – įdomi kultūros ir civilizacijos konflikto hipotezė, kurią Kavolis taip pat buvo iškėlęs.“ (Donskis, 1999: 16). Kultūra yra arčiau žmogaus, ji kvėpuoja žmogiškumu, veikia žmogaus sprendimus. Civilizacija yra didžiausia simbolinė konfigūracija, kurioje telpa kultūra, socialinė struktūra ir žmogus. Tačiau individuali tapatybė pirmiausia formuojasi kultūros kontekste. Todėl krizių ir politinių neramumų laikotarpiais žmogus pasikliauja *savo* kultūra.

1.4.2 Tarp kultūrinio ir civilizacinio teksto

Kavolis dirbo naujojo lingvistinio posūkio socialiniuose moksluose erdvėje. Vienas ryškiausių to įrodymų yra visuomenės ar kultūros kaip teksto samprata. Pasak Kavolio, „[c]ivilizacijų analizė yra metodas, padedantis atverti ar sužadinti bendruosius tam tikrų civilizacijų tekstus.“ (1998d: 156)

Tekstas yra pamatinė Kavolio kultūros tyrinėjimų ašis, jungianti kultūros teoriją, kultūros istoriją, kultūros filosofiją, kultūros semiotiką ir antropologiją. Straipsnyje „Civilizacijų analizė kaip kultūros istorija“ Kavolis kalba apie tekstą kaip civilizacijos tyrimo objektą. Mokslininkas pateikia tokį teksto apibrėžimą: „*Tekstas yra „gyvybinga“ pastanga iš pagrindų aprėpti tam tikrą skalę žmonių patyrimo, gebančio išlikti dėl jo paties simbolinės struktūros galios, nepriklausomai nuo patyrimo, iš kurio ji atsiranda, ir kerinčios pagarbos jos formos tobulumui netgi pašaliečio, kuriam pats patyrimas išlieka svetimas, požiūriu.* Tokio teksto tekstualumo išbandymas yra jo sugebėjimas kalbėti netgi tiems, kurie nežino, ką gi reiškia gyventi šioje aplinkoje.“ (Kavolis, 1998a: 12)

Kavolis skiria *civilizacinį tekstą* nuo semiotikos analizėje naudojamo *kultūrinio teksto* todėl, kad pastarasis neturi įsisąmonintos (rekonstruotos) teksto istorijos sampratos. „(...) *istorinis tekstas* - ne savitas literatūros kūrinys, tačiau bendrasis tekstas, simbolinis esminių civilizacijos komponentų struktūrinimas.“ (*ibid*) Lyginamosios civilizacijos požiūriu „(...) tekstas – ne tik tai, ką jis reiškia kultūros tradicijoje, kur jis yra įsisąmoninamas. Tekstas galiausiai egzistuoja visiems tiems, kurie įstengia jį suprasti, t.y. žmonėms kaip bendrijai. Teksto reikšmė yra tai, ką jis reiškia pasauliui – jis aprėpia visus tuos, kuriuos jis priima domėn, įskaitant pagal prigimtį jam svetimas kultūros tradicijas“ (*ibid*, 13). Liberalizmas, romantizmas, marksizmas, psichoanalizė – anot mokslininko, tipiški modernybės civilizacijos tekstai Vakaruose.

Vadinasi, semiotikos analizėje naudojamas kultūrinis tekstas neturi savyje istoriškumo dimensijos, todėl tekstą reikia užpildyti taip, kad jis būtų tiek tos pačios, tiek skirtingos kultūros žmonėms. Jei civilizacinis tekstas išreiškia tai, kas visai žmonijai yra bendra, kultūrinis tekstas – tai kas savita. Kavolis civilizaciniam arba istoriniam tekstui teikia pirmenybę.

1.5 Modernizacijos procesų analizė

Modernybė šiuolaikine prasme siejama su Apšvieta, tikėjimu progresu, empiriniu mokslu ir pozityvizmu. Modernybė reiškia inovacijų kultūrą, iššūkį tradicijoms ir ritualams metantį racionalų etosą vardan kritinės minties, empirinių žinių, humanizmo. Šis reiškinys turėjo panašų poveikį transformuojant esminių XIX a. sąvokų reikšmes – kultūrą, menas, demokratija. Pasirodžiusios naujos koncepcijos įtraukė susvetimėjimą, anomiją, viešpatavimą, - visos išreiškiančios pokyčius tame, kaip kultūra buvo suvokiama ir teorizuojama. (Swingewood, 1998: 138-139)

1.5.1 Iki civilizacinė Vytauto Kavolio modernizacijos procesų analizė

Šiame skyriuje tikrinama prielaida jog ikicivilizacinėse studijose modernizaciją Kavolis traktuoja išskirtinai kaip Vakarų civilizacijos požymį, kas išreiškia europocentristinę laikyseną. Tai siekiama atlikti pasitelkus Florence Kluckhohn vertybinių orientacijų teoriją, kuri yra Kavolio vertybinės meno analizės pagrindas.

„Vertybinėje meno analizėje“ [1958] Kavolis lygina dviejų lietuvių dailininkų Viesulo ir Rūkštelės vertybinį pasaulį „grynai socialinėje plotmėje“. Mokslininkas tuo būdu siekia atskleisti menininkų kūrinuose išreikštą santykį su gamta, o tuo pačiu ir kūrėjų vertybines orientacijas. Menininkų santykis su gamta atitinka Kluckhohn orientaciją žmogaus santykio su gamta atžvilgiu. Remiantis Kluckhohn vertybinių orientacijų teorija, žmogaus santykis su gamta gali įgyti pasidavimo gamtai, harmonijos su gamta arba dominavimo (viešpatavimo) gamtai formas. Tiek pasidavimo, tiek viešpatavimo gamtai atžvilgiu žmogus yra įtampoje su gamta. Pirmoji veiklos

orientacija išreiškia fatalistinę nuostatą: „žmogus nepajėgus pasipriešinti gamtos jėgoms ir privalo prie jų prisitaikyti“, antroji išreiškia aktyvaus veikėjo poziciją: „gamtos jėgos turi būti sutramdytos ir pajungtos žmogaus valiai“ (Noreika, 2008a: 25). Šios amerikiečių sociologės teorinės konstrukcijos Kavolio yra pritaikytos analizuojant dviejų dailininkų – Viesulo ir Rūkštelės vertybines orientacijas.

Viesulo kūryba vaizduoja žmogaus valiai pavergtą gamtą, „(...) aiškiai implikuoja žmogų *viešpataujantį virš gamtos*. Viesulas gali pakeisti savo kūryboje konkrečius gamtos pavidalus – tam tikrose ribose – taip, kaip jam reikalinga. Tai ta pati galia, kurią turi modernus inžinierius. Tai išvis vertybė – ir konkreti, iš jos plaukianti, galia, - kuri būdinga šiandieninei Vakarų civilizacijai.“ (Kavolis, 2006a: 364). Gamtos pavergimas, būdingas moderniajam žmogui, yra vertybė, kurios neturi Rūkštelė.

Rūkštelė išreiškia pasidavimo gamtai vertybinę orientaciją. Pasak Kavolio, „[j]is yra palenktas *duotiesiems gamtos pavidalams* kaip, sakysime, senas meksikietis, kuris, užpultas ligos, rezignuoja sakdamas, kad „tokia Dievo valia“, ir nesigydo. Rūkštelė tegali pasiduoti gamtai ir jos bruožus, kiek jo pajėgumas leidžia, replikuoti. Jis nejaučia laisvės, kuria modernus žmogus kaip tiktai didžiuojasi, gamtos atžvilgiu.“ (*ibid*)

Technologinė pažanga suteiks daugiau galimybių žmogaus laisvei realizuotis. „Naujos formos reikalingos išreikšti naujai ir vis augančiai žmogaus galiai“, kurią Kavolis vadina „naujų skonio standartų kūryba“, kai tuo tarpu praeities formų, įprastumo vertinimą meninėje kūryboje išreiškia konvencionalistinė orientacija, kuomet kūryba yra jau priimtų kūrybos standartų pakartojimas. Tokią situaciją Kavolis vadina „ideologiniu nusilenkimu gamtos prievartai“, kuri kyla iš technologinio nepajėgumo. Anot sociologo, „[r]eikėjo technologijos (pritaikomosios vaizduotės) laimėjimo, kad žmogaus estetinė ir etinė vaizduotė pajustų savo laisvę ir galią“. Realistišką meną turi pakeisti modernusis menas, bet tai neįvyks, kol „žmogus nepajus savo galios“. (*ibid*, 364-365) Čia jaučiama nyčiška „valios galiai“ perspektyva, už kurios slepiasi pirmuosius mokslininko žingsnius žengiančio Kavolio jaunatviškas maksimalizmas.

Taigi šiame etape galima teigti, jog ikicivilizacinio laikotarpio studijose Kavolis modernizacijos procesus sieja išskirtinai su Vakarų civilizacija. Vertybinėje meno analizėje Viesulo kūryba vaizduoja žmogaus valiai pavergtą gamtą ir atitinka kluckhohniškąją viešpatavimo gamtai vertybinę orientaciją, o Rūkštelės kūryba – „palenktą gamtai“ žmogų, kuris išreiškia pasidavimo gamtai orientaciją. „Viena orientacija būdinga Vakarų civilizacijai, kita – *rašto ir technikos galimybių primityviesiems* [šifras mano, L.V.]“ (*ibid*, 365). Tai, jog ikicivilizaciniame kūrybos etape Kavolis modernizmo idėjas tapatino išskirtinai su Vakarų kultūra (Kavolio pabrėžiamas meksikiečių primityvumas) leidžia teigti, jog mokslininkui nebuvo svetimos europocentrinės idėjos. Vis dėlto vėlesniuose savo darbuose, skirtuose lyginamajai civilizacijų analizei, lietuvių išeivijos sociologas

atsisako modernizacijos procesus sieti išskirtinai su Vakarų civilizacija ir pereina prie modernizacijos kaip visai žmonijai būdingo proceso analizės.

1.5.2 Civilizacinė Vytauto Kavolio modernizacijos procesų analizė

Knygoje *Kultūros dirbtuvė* Kavolis pristato civilizacinio lygio kaitos elementus, kuriuos lygina su modernizacijos procesu. Mokslininkas pabrėžia civilizacinio lygio procesų „galvosenos kompleksškumą“ ir teigia, jog „civilizacijose egzistuoja įtampos tarp intelektualinių priešingybių“, kurių išskiriama dešimt: 1) kontrolės ir išsilaisvinimo; 2) internalizacijos ir eksternalizacijos; 3) racionalumo ir vitalumo; 4) sujungimo ir atsijungimo; 5) empirikos ir transcendencijos; 6) hierarchijos ir lygybės; 7) natūralumo ir dirbtinumo¹²; 8) universalumo ir partikuliarumo; 9) praeities ir ateities; 10) plėtimosi ir stabilizacijos. Šias įtampas Kavolis vadina „kultūros organizavimo ašimis“, kurios vienu ar kitu laikotarpiu yra atpažįstamos visose civilizacijose. Istorijos eigoje, tos priešingos tendencijos arba jungiasi arba išsiskiria. Jei viena iš ašies pusių nusveria kitą, „civilizacija sustingsta, praranda vitalumą“. Taigi civilizacija įgauna energiją ir judėjimą dėl įtampos tarp kultūros priešybių. (Kavolis, 1996: 221-222)

Kavolis įžvelgia analogiją tarp civilizacinių įtampos ašių sampratos ir kultūros modernizacijos proceso. Kultūros modernizacija yra visai žmonijai būdingas „visuotinės apimties procesas“. Skirtingi civilizacinių įtampos ašių poliai išreiškia modernistines ir antimodernistines tendencijas (*ibid*, 242). Šias sąvokas naudinga suklasifikuoti ir pavaizduoti lentelėje.

3 lentelė. **Civilizacinių įtampų ir modernizacijos proceso¹³ ryšiai**

Modernizuojančios tendencijos	Antimodernizuojančios tendencijos
Individualizmas	Bendruomenė arba sąjūdis
Racionalumas	Emocijos arba tradicija (paveldėta ar įsivaizduojama)
Universalizmas	Partikuliarumas, lokalumas, skirtingi galvojimo ir veiklos būdai ¹⁴
Istoriškumas	Gamta arba Dievo valia ¹⁵
Humanizacija	Dogmatizmas, absoliutūs reikalavimai, neatsižvelgiant į jų padarinius žmogui

¹² Išreiškiamos kaip Kavolio tvarkos metaforos, atitinkamai kaip tai, kas žmogaus sukurta, ir tai, kas jam duota.

¹³ Kavolis sinonimiškai naudoja sąvokas modernizmas, modernizacijos procesas, modernizuojančios tendencijos.

¹⁴ Tai, kas galioja vienai grupei, bet nesiekia būti visiems suprantama. (Kavolis, 1996: 242)

¹⁵ Iš kurio kyla religinis fundamentalizmas, kai kurios nacionalizmo formos, klasinio ir rasinio „galvojimo lytys“. (Kavolis, 1996: 242)

3 lentelės tęsinys

Modernizuojančios tendencijos	Antimodernizuojančios tendencijos
Empirizmas	Transcendentalizmas
Dirbtinumas	Natūralumas
Plėtimasis	Stabilizacija
Orientacija į ateitį	Orientacija į praeitį

Lentelėje išvardintos modernizuojančios ir antimodernizuojančios tendencijos atitinka civilizacinių įtampos ašių klasifikaciją tokiu būdu: kontrolė ir išsilaisvinimas atitinka dogmatizmą ir humanizaciją; internalizacija ir eksternalizacija atitinka individualizmą ir bendruomenę; racionalumas ir vitalumas – racionalumą ir emocijas; empirika ir transcendencija – empirizmą ir transcendentalizmą; praeitis ir ateitis – orientaciją į praeitį ir orientaciją į ateitį. Sąvokų deriniai natūralumas ir dirbtinumas, universalumas ir partikuliarumas, plėtimasis ir stabilizacija sutampa. Sujungimo ir atsijungimo, hierarchijos ir lygybės įtampų ašys bei istoriškumas ir gamta arba Dievo valia, kaip modernizacijos ir jai priešingo proceso išraiškos yra nesutampančios kategorijos Kavolio modernizacijos procesų analizėje. Todėl ši klasifikacija atrodo neišbaigta Kavolio modernizacijos teorija.

Savo modernizacijos procesų analizę mokslininkas papildė psichologine dimensija. Straipsnyje „Psichokultūriniai atsakai į modernizaciją“ Kavolis pateikia plačią socialinių kaitos tendencijų ir jų atspindžių asmenybėje bei kultūroje hipotetinių santykių analizę. Kavolis išskiria dešimt socialinių krypčių, sudarančių bendriausias modernizacijos tendencijas: biurokratija, sociokultūrinė diferenciacija, valdymo centralizavimas, masinė visuomenė, perteklius, technikos plėtotė, mokslo pažanga, masinės informacijos priemonės, didėjantis sociokultūrinis sudėtingumas, kaitos pagreitėjimas.

Straipsnyje „Dialektinė psichologinės modernizacijos teorija“ Kavolis skiria modernistinę ir antimodernistinę asmenybę, kurias sieja su padėtimi visuomenės socialinėje hierarchijoje. Individo pozicija, pasak Kavolio, yra proporcinga jo socialiniam statusui. Individai, įžvelgiantys socialinio mobilumo galimybę visuomenėje, dažniau bus „modernistai“, o stipriai įtvirtinę socialinį statusą arba atstumtieji (*lumpenproletariatas*, rasinės mažumos, moterys), turėtų dažniau būti antimodernistais. Kitaip tariant, individas bus modernistu, jei gebės gauti naudos iš modernizacijos ir atvirkščiai. „Individai, priklausantys mažiau privilegijuotai grupei arba identifikuojantys save su ja (...) links į brutalesnį, mažiau „balansuotą“ tokios orientacijos variantą“. Tačiau tai nėra aksioma: netgi nesikeičiant socialinei padėčiai individas gali jausti poreikį alternatyvai tuomet „kai savo įprastinės orientacijos jis nebelaiko savaime suprantamu dalyku ir pasiduoda savo vaizduotės

dialektikos žaismui“. Modernistinė ir antimodernistinė orientacija nėra nedalomos esybės, tačiau susimaišo skirtingose psichologinės orientacijos dimensijose. (Kavolis, 1995c: 100-103) Todėl antimodernistinė psichokultūrinė orientacija, tuomet, kai visuomenėje vyksta modernizacijos procesai, nebūtinai sukels grėsmę visuomenės socialinei struktūrai.

Ši psichologinė modernizacijos tendencijų analizė vaisingai papildo civilizacinių įtampų ir modernizacijos proceso ryšių analizę, kategorijas, kurios lemia civilizacijos gyvybingumą ir raidą.

1.6 Vytautas Kavolis – postmoderniosios civilizacijų teorijos atstovas

XX a. antrojoje pusėje postmodernizmas buvo tapusi madinga teorinė disciplina, apie kurią reikia kalbėti. Plačiąja prasme postmodernizmas apibrėžiamas kaip požiūrių ir idėjų pliuralizmas. Civilizacijų istorijoje postmodernizmas įgauna humanistinį turinį, pabrėžiama civilizacijų komunikacijos svarba kaip kvietimas kultūriniam polilogui, o kartu ir europocentristinių mąstymo principų atsisakymas tampa kartinės šios prieigos dimensijos. Pasak Andrijausko, „[p]ostmodernistinio civilizacinio lūžio esmė – perėjimas nuo europocentristinių mąstymo ir kūrybos principų, nekritiškai laikytų vieninteliais galimais ir teisingais, prie daug universalesnių neklasikinių, polilogiškų, kurie apima aktualiausių visų žmonijos kultūrą formavusių civilizacijų simbolių ir kodų“ (1999a: 140). Kavolis civilizacijų analizėje laikėsi humanistinės laikysenos, skatino atsiverti kultūriniam polilogui, lygiagreta studijavo tiek Vakarietiškas, tiek Rytų kultūras, todėl lietuvių sociologas gali būti priskiriamas postmoderniajai civilizacijų analizės kryptčiai.

Pats Kavolis pateikia tokią postmodernumo¹⁶ sampratą: „[p]ostmodernumo bruožai visada yra įvairumas, tėkmė, multiperspektyvumas ir fragmentinis multikultūriškumas“ (1992a: 303). Besikartojantis žodis multi- žymi požiūrių įvairovę, kurios nestinga paties profesoriaus darbuose. Tačiau nepaisant teigiamo požiūrių ir idėjų pliuralizmo, Kavolio postmodernumas išreiškia gilesnį moralinį įsipareigojimą įveikti modernybės laikotarpio perskyras tarp tiesos ir vertybės, racionalumo ir emocionalaus intymumo, kompetencijos ir jautrumo, hierarchijos ir lygybės, tradicijos ir inovacijos, klasikinio kanono ir išlaisvinto kūrybinio eksperimento, metafizikos ir fenomenologijos, konkretaus asmens ir bendruomenės, konkrečios bendruomenės ir visos žmonijos. (Donskis, 2005: 192)

Viena iš postmodernistų keliamų problemų, buvusi aktuali ir lietuvių mokslininkui yra informacinių technologijų naikinamas žmogaus pažinimo ir tiesos alkis, kūrybos fragmentacija. „Jau tenkinamasi ne vientisu kultūros tekstu, o tik jos fragmentu, citatų rinkiniu.“ (Andrijauskas, 1999a: 140). Šiam pavojui įveikti Kavolis siūlo *įdėmaus klausinėjimo metodologiją* kaip galimybę išsaugoti vertingus žmonijos istorijos liudijimus. „Perdėm kompiuterizuotame pasaulyje, kai išskyla

¹⁶ Nors posmodernumas ir postmodernizmas nėra tapačios sąvokos: postmodernumas žymi laikmečio charakteristikas, o postmodernizmas šios teorinės prieigos principus, tačiau Kavolio teorijoje nėra esminio skirtumo tarp šių sąvokų.

grėsmė paskęsti besaikėje informacijoje, svarbu išplėtoti įdėmaus klausinėjimo metodologiją – ar bent jau suformuluoti atitinkamas problemas – ką gi verta išlaikyti kolektyvinėje žmonijos atmintyje.“ (Kavolis, 1998a: 15)

Postmodernistai „Foucault, Derrida, Rorthy, Lyotard“as nuolatos primena, kad *autentiškas mąstymas funkcionuoja metaforiškai mąstant, todėl kalba jau savo prigimtimi yra meniška. Atmesdami tradicinę filosofijos kalbą, uždaras mąstymo sistemas, jie orientuojasi į poetinį mąstymo stilių, situacines ir kontekstualias sąvokas.* (Andrijauskas, 1999a: 151) Richardo Rorthy „poetizuota kultūra“, Jacques‘o Derrida filosofijos stiliaus literatūriškumas, akcentuojantis kalbėjimo būdą labiau nei griežtą racionalumą, įneša permainų konstruojant socialinį žinojimą. (Bagdanavičiūtė, 2007: 16). Atitinkama laikysena, kuomet pabrėžiama metaforiška, poetinė pažinimo kalba būdinga ir Kavoliui. Mokslininkas teigia: „[a]prašyta kultūra, ką joje benustvertum – mūšius ar muziką, mitybą ar nusikaltimus – , neišvengiamai tampa literatūra (plačiąja prasme, t.y. retorika, diskursu).“ Kita vertus, išreiškiama būtinybė, aprašant bet kurias kultūros apraiškas, rasti jas geriausiai atitinkantį (ar jas sąmoningai atitolinantį) žanrą ir metaforas. (Kavolis, 1993a: 67)

Ne tik tai, jog Kavolio civilizacijų analizei būdinga humanistinė laikysena, kultūrinis polilogas, bei literatūrinis kalbos stilius, bet ir pasirinktas kultūros temų spektras atliepa postmoderniosios kultūros teorijos problemas. Anot amerikiečių sociologo Smitho, postmoderni kultūros teorija pasižymi:

- moralumo, vertybių, politikos klausimų svarstymu, kurie tampa centriniai kultūros teorijoje;
- tikromis pastangomis, dedamomis inkorporuoti mažumos požiūrius ir perspektyvas;
- perspektyva pripažįstančia centrinį, autonomišką kultūros vaidmenį (kaip diskursas, tekstas, skirtingumas ir identitetas) kintančiame socialiniame gyvenime;
- intelektualiais modernizmo, universalizmo ir scientizmo modeliais, esančiais sveiko įtarimo ir kritikos subjektas;
- dėmesiu vietai. Būdingi konkrečių sričių ir problemų tyrimai, o ne plačios apimties bendros teorijos kūrimas (Smith, 2001: 246).

Iš nurodytų postmodernios kultūros teorijos bruožų, lietuvių išeivijos sociologo teorijoje galime aiškiai aptikti šiuos požymius: kultūros kaip teksto samprata; sveikas įtarumas ir kritika; konkrečių sričių ir problemų tyrimai, o ne plačios apimties bendros teorijos kūrimas bei mažumų problemų analizė (studijoje *Moterys ir vyrai Lietuvos visuomenėje* tiriama lyčių lygybės problema). Su išlyga galime priimti pirmąjį postmoderniosios kultūros teorijos požymį, nes nepaisant moralumo klausimų analizės, vertybių ir politiniai klausimai nėra centriniai Kavolio kultūros sociologijoje.

Taigi galima teigti, jog savo humanistine laikysena, kultūrinio polilogo paieškomis, literatūriniu kalbos stiliumi, kultūros temų pasirinkimu Kavolis gali būti priskiriamas postmoderniajai civilizacijų teorijai.

1.7 Lyginamosios socialinės patologijos studijos¹⁷

Šiame skyriuje analizuojamas moralizuojančių institucijų poveikis asmens elgesiui, siekiant patikrinti Kavolio prielaidą, jog baudžiamosios institucijos kuriamos nestabilumo laikotarpiu, siekiant atstatyti stabilumą visuomenėje ir išlaikyti institucijos autoritetą.

Veikale *Moralizuojančios kultūros* Kavolis pristato dviejų socialinių mokslininkų studijas: XIX amžiaus istoriko William Edward Hartpole Lecky bei XX amžiaus antropologo Christoph von Fürer-Haimendorf. Knygos autorius pateikia devynis Lecky suformuotus moralinių kultūrų požymius, žymėjusius perėjimą nuo pagonybės prie krikščionybės Romos imperijoje. Nepaisant skirtingo istorinio laikotarpio, socialinių, ekonominių, politinių aplinkybių, pasak Kavolio, „juos galime laikyti bendromis socialinių mokslų hipotezėmis“ (1993c: 3). Iš minėtųjų istoriko suformuluotų požymių verta pastebėti keletą hipotezių, kurios šiandieninėse visuomenėse galėtų būti tiriamos kaip *deviantinio elgesio determinantės*.

Kavolio pateikta Lecky formuluotė: „moralizuojančių institucijų, užimtumo ir tikėjimo stoka nesutrikdo aukščiausios moralės išvystymo atskiruose individuose, tačiau skatina bendrą masių ydingumą (deprivity)“. Anot Lecky'io, „[i]šmintingas suvaldymas (repression) skatina didesnį moralinio elgesio pastovumą negu tai daro pastangos formuoti dorybes“. Pirmoji veiklos strategija čia yra „fundamentalistinė“ (arba dorybes išlaikanti), antroji „liberalioji“ (arba dorybes plečianti). (*ibid*, 4-5)

Lietuvių sociologas išplečia Lecky'io teoriją aprašydamas moralizuojančių arba baudžiamųjų institucijų reikšmę individų elgesio reguliavime. Viduramžių bažnyčia, anot mokslininko, buvo lemianti sistema baudžiamųjų institucijų formavimėsi ir vystymėsi. Kavolis teigia: „[i]nternalizuota savęs pasmerkimo mašinerija buvo papildyta socialine organizacija, skirta suieškoti ir bausti deviantinę sąmonę, - Inkvizicija. Bet pilnas baudžiamųjų organizacijų išsivystymas atėjo vėliau ir pasirodo nesąs esminis Krikščioniškajai moralizacijos sistemai. *To [baudžiamosios organizacijos] reikėjo „pereinamuoju laikotarpiu“ (times of transition), kai Viduramžių kultūrinis bažnyčios viešpatavimas buvo suvoktas esantis pavojuje dėl kylančios religinės ir socialinės nepriklausomybės dvasios. [šifras mano, L.V.]*“ (Kavolis, 1993d: 28) Tai galima laikyti svarbia teze

¹⁷ Pats Kavolis šį savo tyrimų etapą vadina „moralizuojančių kultūrų lyginamosiomis studijomis“, kurį galima laikyti socialinės patologijos studijų dalimi dėl nagrinėjamų problemų ir naudojamų sąvokų sutapimo. Kavolis socialinės patologijos sritimi domėjosi kaip socialinės struktūros dezintegracinė funkcija. 1969-1971m. Kavolis perėjo prie lyginamųjų socialinės patologijos ir visuomeninio gyvenimo normų pažeidimo studijų, kurios daugiausia nagrinėjo blogį, destruktivų ir autodestruktivų socialinio gyvenimo sociologiją. (Andrijauskas, 2001: 558) Kavolio socialinės patologijos studijoms gali būti priskiriami šie darbai: išsamiai studija *Comparative Perspectives on Social Problems* [1969], straipsnių rinktinė *Moralizing cultures* bei *Kultūrinėje psichologijoje* išspausdintas straipsnis „Revoliucinės metaforos ir neaiškios asmenybės“ [1969].

deviacijos sociologijoje – baudžiamosios institucijos kuriamos nestabilumo laikotarpiu, siekiant atstatyti susvyravusią institucijos galią ir autoritetą bei užtikrinti stabilumą visuomenėje.

Šią Kavolio prielaidą pravartu palyginti su Kai'aus Eriksono¹⁸ deviacijos analize. Eriksonas čia svarbus tuo, jog nagrinėjo nusikaltimus kaip visuomenės integracijos bei stabilumo palaikymo funkciją. Savo darbe *Wayward Puritans*¹⁹ [1966] mokslininkas pritaiko Durkheimio teoriją. Jame Eriksonas aprašo tris „nusikaltimų bangas“ XVII amžiuje, Salemo mieste, Masačusetso valstijoje. Kiekviena šių trijų „nusikaltėlių“ grupių buvo identifikuota kaip deviantinė grupė.

Pirmasis epizodas pavadintas „Antinomian Controversy“, kur kalbama apie sektą, išpažinusią Krikščioniškas tiesas, skirtingas nei skelbė Salemo Puritonų lyderiai. Antrasis epizodas – Kvakerių persekiojimas, galiausiai 1962-ųjų raganų medžioklė. Eriksonas priėjo išvados, jog nė viena šių nusikaltėlių grupių iš tiesų nieko blogo nebuvo padariusi. „Deviantai buvo identifikuoti remiantis nepagrįstais argumentais (tokiais kaip vaikų „išpažintys“ raganų medžioklės bylose) arba konfliktas kildavo dėl nereikšmingų detalių (tokių kaip ilgi plaukai Kvakerių byloje)“ (Smith, 2001: 93).

„Eriksonas teigia, jog mes galime paaiškinti šiuos epizodus **ribų palaikymo** proceso terminais. Idėja čia kilusi iš Durkheimio tezės veikale *Apie darbo pasidalijimą visuomenėje*²⁰, kad deviacija yra naudinga visuomenei. Identifikuojant ir nubaudžiant piktadarius, bendruomenė gali susivienyti ir iš naujo įtvirtinti savo pagrindines vertybes.“ (*ibid*)

Eriksonas teigia, jog „nusikaltimų bangos“ kildavo, kai atsirasdavo grėsmė griežtos *Protestantų bendruomenės misijai ir tikslams*. „[s]imboliškumo ir bausmės aktai tarnavo pažymėti bendruomenės ribas ir per naujo įsteigė moralinės krypties jausmą. Žvelgiant iš šios perspektyvos, persekiojimai buvo daugiau susiję su socialiniais ir kultūriniais integracijos poreikiais nei su objektyvaus pavojaus visuomenei kontrole.“ (*ibid*)

Taigi Eriksono studija patvirtina Kavolio prielaidą, jog baudžiamosios institucijos kuriamos (Ericksono studijoje – persekiojama) nestabilumo laikotarpiu, visuomenę integruojančiai funkcijai atlikti.

¹⁸ Eriksoną galima laikyti kriminologo Stanley Coheno „moralinės panikos“ teorijos pirmtaku (žr. *Folk Devils and Moral Panics*). Anot socialinių teoretikų, Coheno teminas „moralinė panika“ yra „nusikaltimų bangos“ atitikmuo ir neabejotinai pranašesnis nei Eriksono formuluotė. (žr. Smith, 2001, p. 94).

¹⁹ Pasak Smitho, Eriksono studija svarbi tuo, jog „pademonstruoja kaip moralė, ritualas, simbolika veikia kartu nustatant gėrį ir blogį ir kuriant smurtą bei konfliktą.“ (Smith, 2001: 93)

²⁰ Žymiojoje savo studijoje *Apie darbo pasidalijimą visuomenėje* [1893] mokslininkas analizuoja mechaninio ir organinio solidarumo visuomenes. Mechaninio solidarumo visuomenėje žmonės dirba identiškus darbus, todėl jų tolerancija deviacijai yra labai maža, o konformiškumas yra norma. Organinio solidarumo visuomenėje, dėl didesnio darbo pasidalijimo, tolerancija kironiškumui didėja. Jei mechaninio solidarumo visuomenėse bausmės buvo labai griežtos, tai organinio solidarumo visuomenėse jos tampa švelnesnės, naudojamos kaip reintegracijos priemonė.

II. METODOLOGINĖS VYTAUTO KAVOLIO KŪRYBOS LAUKO PRIELAIDOS

Lietuvių išeivijos sociologas mokslininkų ne kartą buvo kaltinamas dėl teorinės minties eklektiškumo. Šiame darbe siekiama įrodyti, jog Kavolio kūrybos metodas yra multidimensinis, kuriame mokslininko kūrybos lauką organizuojantys metodologiniai principai yra: *lyginamoji analizė, tarpdalykiškumas, istoriškumas, tekstiškumas, struktūrinė-energetinė metodologija, hermeneutinis metodas, dokumentacija, neatsiejamas visumos ir detalės tyrimas*.

1995 metais skaityto pranešimo konferencijoje, skirtoje interdiscipliniam mokslų diskursui, Vilniaus universitete, A.J. Greimo semiotikos studijų centre, Kavolis pristatė savo kultūros tyrimų metodologiją²¹. Kavolio siūlomas modelis orientuotas sisteminiams, daugiaplotmėms lietuvių kultūros studijoms. Pagrindinis šio modelio akcentas – „simbolinės tekstų organizacijos plotmė“. Šį modelį mokslininkas aprašo pateikdamas septynių žingsnių analizės metodą.

1. Pirmajame etape, anot Kavolio, mokslininkas turi atpažinti tekste slypinčias struktūras ir įtampas. Pabrėžiama, jog bet kokios analizės pradžia - kruopštus skaitymas, siekiant atskleisti teksto struktūrinius ir dinامينius elementus, *struktūros ir energijos* ryšius.
2. Antrajame etape mokslininkas skaito alternatyvius tekstus, lygina juos tarpusavyje tam, „kad būtų galima suprasti visą kultūroje egzistuojančią alternatyvų įvairovę, t.y. kokie tekstų ansambliai, kokie jų organizacijos variantai gali būti atpažįstami šioje kultūroje šiuo metu“ (Kavolis, 1997a: 7). Ši komparatyvistinė perspektyva arba *lyginamoji analizė* yra labai svarbus mokslininko įgūdis siekiant atpažinti *reikšmingas vienoje ar kitoje kultūroje, istoriniame laikmetyje egzistuojančias prasmes*.
3. Trečiajame etape tyrėjas aiškinasi: kokiais būdais ar principais tekstai atsiranda tokie, kokie yra?, kodėl neatsiranda kitokie tekstai? Šį etapą Kavolis vadina „tekstų generavimo principų pasirinkimo problema“. Tyrėjui svarbu *dekonstruoti*, kokie kriterijai lemia atranką, t.y., kokie duomenys patenka į tekstą ir pagal kokius kriterijus jie yra atrenkami. Pavyzdžiui, tariama, kad atsiradusios mitologinės konstrukcijos yra neišspręstų visuomenės socialinių problemų atspindys: „Tekstą generuojantis principas yra realybėje egzistuojantis skirtingu potyrių arba kokių nors kitų principų tarpusavys prieštaravimas, reikalaujantis šitokio, o ne kitokio teksto“ (*ibid*, 8). Tačiau taip pat svarbu suvokti ir egzistuojančius skirtumus bei įtampas tarp kultūros-teksto ir visuomenės. *Nors ir galima vadovautis prielaida, jog „visuomenė save įrašo į tekstą“, tačiau šis tekstas visuomenės nereflektuoja tiesiogine prasme*. Be to, tarp socialinės struktūros ir kultūros egzistuoja hierarchiniai ryšiai. (*Civilizacijų analizėje* Kavoliui kultūra yra pirminė socialinės struktūros atžvilgiu). Taigi

²¹ Išleista A.J. Greimo semiotikos ir studijų centro leidinyje *Semiotika* „Šiandieninės kultūros tyrimų plotmės“.

šiam etape sprendžiama duomenų atrankos problema, siekiama dekonstruoti teksto kūrimo principus. Šis veiksmas gali būti atliekamas tik nustatius socialinės struktūros ir kultūros ryšius.

4. Ketvirtame analizės lygmenyje keliamas *kultūrinio reprezentatyvumo klausimas* – kultūros kaip literatūros, dailės ar kitos srities teksto santykis su bendrąja kultūra. Kartu keliant klausimą: ar apskritai yra ir kokia yra bendroji kultūra (galbūt tai tik tekstų rinkinys)?; koks yra teksto santykis su bendrąja kultūra?: išreiškia bendrąją kultūrą; papildo bendrojoje kultūroje egzistuojančius trūkumus; deformuoja bendrąją kultūrą; transcenduoja bendrąją kultūrą – „ją atspindi, bet kartu ir viršija, (...) [t]am tikrą pakylėjimą suteikia realybei“ (*ibid*, 9); veikia kaip bendrosios kultūros supratimo barjerai. Atsakant į kultūrinio reprezentatyvumo klausimą, tyrėjui *reikia turėti tam tikrą teorinę konstrukciją – teorinę bendrosios kultūros sampratą*.
5. Penktasis teksto analizės lygmuo – *socialinė recepcija*. „Skirtingi žmonės skirtingai suvokia tą patį tekstą“ (*ibid*); tuos žmones Kavolis vadina „interpretacine bendruomene“. Skirtingose kultūrose teikiamas dėmesys skirtingoms teksto detalėms. Šios *detalės išryškina tai, kas svarbu konkrečioje kultūroje*. Taip pat ir pačioje kultūroje, visuomenės struktūros kontekste, galime atrasti skirtumų tarp „visuomenėje egzistuojančių grupių ir skirtingų institucijų, luomų“ (*ibid*).
6. Šeštajame interpretacijos lygmenyje tyrėjas nustato tekstų poveikį. Tiriamas poveikis asmenybei, institucijoms, pasitikėjimo formavimuisi, autoriteto konstrukcijai ir dekonstrukcijai bei siekiama nustatyti, kokiomis aplinkybėmis tekstas daro poveikį visuomenei, kokiomis aplinkybėmis nesukelia jokio poveikio arba liaujasi daręs poveikį. Šį etapą galima vadinti *teksto veiksmingumo tyrimu*.
7. Septintas kultūros analizės lygmuo – *istorinio proceso modelis*, „su kurio samprata mūsų skaitomas tekstas gali būti vaisingai susiejamas“ (*ibid*, 10). Istorinio konteksto įtraukimo į teksto analizę tikslas – hipotezių tikrinimas, vaisingų įžvalgų atradimas ir tikslumo siekis teksto supratime. Taigi šiame etape išreiškiamas istoriškumo reikalavimas yra vienas Kavolio kultūros sociologijos metodologinių principų.

Noreika disertacijoje „Bendrieji metodologiniai Vytauto Kavolio kultūros sociologijos principai“ (2008) gynė tezę, jog Kavolio kultūros sociologijoje galima aptikti esminius metodologinius principus, organizuojančius visą jo kūrybos lauką, tuo būdu parodant, jog Kavolio teorija nėra eklektiška. Šiam tikslui pasiekti Noreika išskiria lietuvių išėivijos mokslininko kultūros sociologijos metodologinius principus: „*lyginamoji analizė, tarpdiscipliniškumas, pirmenybės teikimas meno kūriniių analizei, normatyvinė kultūros samprata* (pagal kurią kultūra atlieka sąmonės (suvokimo ir emocionalumo) bei elgesio orientavimo funkciją), *formalizmas* (pabrėžiama kultūros struktūriniai

veiksniai, o ne turinys) ir *nevienareikšmis determinizmas*“ Nevienareikšmio determinizmo nuostata Kavolio kultūros sociologijoje reiškia, jog „sociokultūriniai veiksniai neabejotinai veikia kultūrinę veiklą, tačiau jos besąlygiškai neapsprendžia“ (Noreika, 2008b: 45-46). Vis dėlto, vertėtų atkreipti dėmesį, jog šie Noreikos išskirti metodologiniai principai pirmiausia, nėra visiškai tikslūs, antra, yra skirtingo svorio, todėl reikalauja patikslinimo.

Kalbant apie tikslumą, turima omenyje *normatyvinės kultūros sampratos* iškelimas. Šiame darbe buvo parodyta, jog Kavolio kultūros sampratai artimesnė ne normatyvinė arba prieštaraujanti žmogaus prigimčiai, tačiau spontaniška arba atitinkanti žmogaus prigimtį kultūros samprata. Taip pat reikia paisyti fakto, jog, „[p]agrindinių savo tyrinėjimų objektą, *civilizaciją* V. Kavolis skirtinguose tekstuose aiškina įvairiai, mėgindamas kuo tiksliau apibrėžti esmingiausius šio sociokultūrinio reiškinių požymius“ (Andrijauskas 2001: 562). Kadangi kultūra ir civilizacija yra tapačios sąvokos Kavolio teorijoje, todėl, galima teigti, jog tai, kas galioja civilizacijai, galioja ir kultūrai. Vadinasi normatyvinės kultūros sampratos kaip metodologinio principo išskyrimas, yra kritikuotinas.

Antra, ne visi Noreikos suformuoti Kavolio kultūros sociologijos metodologiniai principai yra vienodo lygmens. Iš minėtųjų šešių, neatsiejami nuo mokslininko darbų, yra *lyginamoji analizė* bei *tarpdiscipliniškumas*. Šie principai brėžia kūrybos lauko ribas, kuriame plyti mažesnės Kavolio teorinės minties salelės. Kiti trys principai: *normatyvinė kultūros samprata*, *formalizmas* bei *nevienareikšmis determinizmas* yra žemesnio lygmens kategorijos, kurias aptinkame kalbėdami apie kultūros sampratą, kultūros teorijas arba kultūros ir socialinės struktūros ryšius. Jos greičiau yra ne Kavolio *kūrybos lauko* metodologiniai principai, bet konkrečių kultūros reiškinių analizės principai. Na ir trečio lygmens metodologiniais principais galėtume pavadinti tokias analizės kategorijas, kurias aptiksime *tik* tam tikrose kultūros tyrimų srityse. Pavyzdžiui, *pirmenybės teikimą meno kūriniių analizei* aptiksime sąmoningumo istorijoje, bet neaptiksime, pavyzdžiui, socialinės patologijos studijose. Todėl trečio lygmens metodologiniais principais laikysime *tik* atskiroms kultūros sritims būdingus principus.

Šiame darbe siekiama analizuoti tokias Kavolio kultūros sociologijos metodologines prielaidas, kurias galima pritaikyti visose mokslininko kūrybos lauko studijose.

2.1. Lyginamoji analizė

Lyginamoji analizė arba komparatyvistinės studijos yra sritis, kurioje Kavolis sulaukė tarptautinio pripažinimo. Tačiau nelengvai lyginamosios studijos skynėsi kelią kitų disciplinų tarpe. Nacionaliniame humanitarinių mokslų institute, Čikagos universitete, sesijoje (1978m.), skirtoje civilizacijų lyginimo mokymui, buvo pastebėta: „Lyginamųjų civilizacijų studijose pats lyginimo

teorijos ir tinkamų taisyklių ieškojimas yra disciplina savaime. [...Tačiau] Sesijos metu niekas nepasiūlė jokios išsamios teorijos, kaip ir kokiam tikslui kultūras galima lyginti [...]. „Kartu su Miltonu Singeriu galėtume paabejoti, „ar lyginamosios civilizacijos yra savarankiška disciplina“. Anot jo, tai greičiau „sistema, padedanti tarpkultūriškai nagrinėti tam tikrą temą.“ (Newsletter, cit. pg. Kavolis, 1998d: 154)

Kavolis „civilizacines konstrukcijas“ suvokia kaip sąryšingus tekstus. Civilizacinės konstrukcijos yra „bendrieji tekstai“, sudaryti iš konkrečių kultūrinės tradicijos tekstų. Siekiant atlikti civilizacijų analizę, reikia šiuos tekstus lyginti tarpusavyje, o ne traktuoti tekstus kaip savarankiškus kūrinius: „[k]ai į paskirą tekstą žiūrima kaip į visiškai savarankišką kūrinį, jis atsiskleidžia kaip tam tikras bendrųjų tekstų – leidžiančių tokią galimybę – iškraipymas.“ (*ibid.*, 156)

Atliekant lyginamąją civilizacijos tekstų analizę siekiama nustatyti alternatyvias civilizacijų konfigūracijas ir maršrutus: „[c]ivilizacijų analizė yra metodas, padedantis atverti, ar sužadinti, bendruosius tam tikrų civilizacijų tekstus. Tokių tekstų pasiūlytus „maršrutus“ galima suvokti kaip „gelminius-simbolinius“ istorinių procesų lygmenis. Lyginamaisiais civilizacinių konstrukcijų tyrimais siekiama nustatyti pagrindinių alternatyvų konfigūracijų ir maršrutų tapatybę.“ (*ibid.*) Remiantis alternatyvomis grįsta lyginamąja civilizacijų analize Kavolis siekia atskleisti ne tai, kas bendra vienai ar kitai civilizacijai, tačiau iškelia sudėtingesnį reikalavimą – atsakyti, kodėl tam tikras reiškinys įvyko būtent čia, o ne kitur.

2.2 Tarpdalykiškumas

Tarpdalykiškumas yra neatsiejamas Kavolio kultūros sociologijos metodologinis principas. „Jis [Kavolis] ankstokai supranta, kad tyrinėjant visuomeninių reiškinių problematiką neužtenka verstis tik vienos disciplinos metodika, kad būtina įsiterpti daugiadisciplininėn terpėn, pažinti kitų mokslų įžvalgas ir tuo būdu išsaugoti savyje reliatyvumo pajautimą bei išvengti tikratikybės (dogmatiškumo)“ (Jonynas, 2001: 12).

Sociologijos srityje Kavolis gilinosi į menkai ištirtas ar apskritai dar neatrastas studijų kryptis arba „sociologijos atšakas“: meno sociologija (Donskis Kavoliui priskiria ir dailės sociologijos disciplinos pagrindėjo vardą), lyginamosios socialinės patologijos studijos, vėliau kultūrologija, sąmoningumo istorija bei lyginamoji civilizacijų analizė. Vėlesnės studijų kryptys gerokai peržengia sociologijos mokslo ribas, tačiau, kaip teigia Donskis, Kavoliui „sociologija tėra ryšio užmezgimo su kitomis disciplinomis galimybė, o kartu ir tiltas į kitas visuomenes ir civilizacijas“ (1996: 4).

Pats Kavolis taip išreiškia tarpdalykiškumo siekį: „[s]avo išvadas bandydavau grįsti kelių rūšių šaltiniais. Formuluodamas hipotezes siekdavau jas paremti dailės istorijos, kultūros antropologijos, eksperimentinės psichologijos, sociologijos duomenimis“ (2000: 17).

Tarpdalykiškumas kaip metodologinis principas sieja Kavolį su tokiais socialiniais mokslininkais kaip Parsonsas, Durkheimas, Weberis, Nelsonas, Geertzas.

Geertzas straipsnyje „Kultūros sampratos įtaka žmogaus sampratai“ (2005; 1973) pabrėžia, jog tiriant įvairius žmogaus būties aspektus, reikia atlikti sintetinę analizę, „kuri biologinius, psichologinius ir socialinius veiksmus laikytų vientisų analizės sistemų kintamaisiais“. Tai socialinis antropologas skatina daryti kuriant bendrą socialinių mokslų kalbą, kurios esmė – integruoti skirtingas teorijas ir sąvokas. (Geertz: 2005: 83)

Durkheimas yra vienas pirmųjų sociologų, prabilusių apie tarpdalykiškumo reikalavimą sociologijoje. Durkheimas siekė ne tik užtikrinti sociologijos mokslo statusą kitų mokslų hierarchijoje, bet ir traktavo sociologiją esant visų „socialinių mokslų sistema“. Anot Andrijausko, tokiu būdu sociologija interpretuojama kaip „mokslų mokslas“, siekiantis sociologizuoti įvairias mokslų sritis: filosofiją, gnoseologiją, logiką, etiką, istoriją, ekonomiką ir t.t. (1999b: 505). Sociologas pabrėžia ir etnografijos duomenų (antropologijos mokslo) svarbą, kuriems mokslininkas turi atrasti deramą vietą. O bendrą tarpdalykiškumo reikalavimą išreiškia ši Durkheimo ištara: „nėra tokių duomenų, kuriuos mokslininkas ignoruotų“. (Durkheim, 2001: 134)

Kita vertus, kitų mokslų duomenys turi būti naudojami tikslingai, adekvačiai, o ne tarnauti nepagrįstų apibendrinimų formavimui. Pavyzdžiui, siekiant suklasifikuoti įvairius šeimos tipus „pagal keliautojų literatūrinius aprašymus, o kitąsyk, pagal istorikų veikalus, mums grės pavojus supainioti pačias įvairiausias gimines, suartinti pačius tolimiausias tipus“. (*ibid*, 62) Todėl kitų mokslų žinios turi papildyti socialinių reiškinių tyrimą, o ne jį iškreipti.

2.3 Tekstiškumas

Tekstiškumas yra būdingas postmoderniai (poststruktūralistinei) kritinei teorijai (šiuo atveju kultūros teorijai), kilęs kaip opozicija siekiui objektyviai išreikšti pasaulį. Buvo atsigręžta į tekstą ir rašymo būdą kaip „žinojimą konstruojančią tikrovę“, reikalingą išskleidimo, interpretacijos.

Tuomet, kai šios postmoderniosios kritinės teorijos dar nebuvo, Maxas Weberis kėlė mokslinio objektyvumo klausimą. Kaip teigia L. A. Scaffas, „[ž]odį „objektyvumas“ Weberis beveik visada rašydavo kabutėse, lyg norėdamas atkreipti dėmesį į *hiatus rationalis* [iracionalią prarają], kuri skiria idėją nuo tikrovės“ (1995: 112). Vėlesni kultūros tyrinėtojai mokslinio objektyvumą kritiką iš idėjų lygmens perkėlė į tekstus ir autoriaus santykį su tikrove.

Prieštarą objektyvumui Kavolis išreiškia *Civilizacijų analizėje*: „[t]ekstas yra adresuotas auditorijai, arba bent jau jai pasiekiamas, todėl jis numato socialumo formą, požiūrį į žmonių grupę bei socialinių santykių praktiką, o to negalima visiškai atskirti nuo teksto autoriaus savimonės.“ (1998c: 39) Vadinasi tekste „socialinė realybė“ neišvengiamai išreiškiama per autoriaus požiūrį, jo asmenybę, taigi kyla klausimas, ar yra prasminga kalbėti apie objektyvų autoriaus santykį su tikrove.

Vienas iš principų, neigiančių objektyvios tiesos socialiniuose moksluose galimybę – Foucault diskursų logika. „Perskyros tarp visuomenės ir teksto tapo taip pat problemiškos kaip atskiriant tiesą nuo retorikos. Tokių mokslininkų kaip Foucault dėka, yra įrodinėjama, kad socialinis pasaulis yra pripildytas (marbled with) diskursų. „Tikros“ institucijos ir praktikos (pvz.: kalėjimas, bausmė) gali būti matomos, tam tikra prasme, kaip pamatiniai diskursyvūs modeliai. To pasėkoje, mes turime „skaityti“ tai, kas socialu, ir atskleisti lingvistines ir tekstines praktikas, su kuriomis tai [kas socialu] yra užrašyta. Tyrimas dabar gali būti regimas ne kaip mokslinė veikla, bet daugiau kaip literatūros kritika ar dekodavimo veikla“ (Smith, 2001: 238).

Kitas mokslinio objektyvumo kritikas – Geertzas. Pasak antropologo, *tirštasis aprašymas* susideda iš to, ką etnografas laiko savo duomenimis, „kurie iš tiesų yra jo konstruktai, pagrįsti kitų žmonių konstrukcijomis, išreiškiantys tai, ką jų kraštiečiai daro“ (Geertz, 2005: 9). Tai suponuoja skirtingus interpretacijos laipsnius. Pirmasis visada priklauso čiabuviui, nes tai „jo kultūra“. Antrasis, trečiasis ir aukštesni konstrukcijos laipsniai – tyrėjui etnografui. Vadinasi, autorius, nesvarbu, antropologas, istorikas ar sociologas, niekada (nebent tyrimo objektu būtų pats tyrėjas) negali išreikšti pirminio santykio su tikrove.

Taigi Kavoliui būdinga tekstiškumo prielaida, teigianti jog tekstas yra priklausomas nuo teksto autoriaus savimonės kaip mokslinio objektyvumo kritika lygintina su Foucault diskursų logika ir Geertzo tirštojo aprašymo metodu, kur anot Foucault, tikrovė neišvengiamai yra ideologizuota arba pripildyta diskursų, o Geertzo tirštasis aprašymas yra įrodymas, jog neįmanomas mokslininko pirminis santykis su tikrove.

2.4 Istoriškumas

Kavolis knygoje *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje* pabrėžia, jog norint tirti kultūros istoriją, reikia tirti ne faktus, izoliuotus reiškinius, bet reikšmių ansamblius, t.y. juos suprasti visos to meto mąstymo sistemos kontekste. Tam, kad būtų galima rekonstruoti mąstymo sistemas, reikia žvelgti į tiriamą visuomenę panašiai, kaip antropologai tiria tolimas kultūras, tačiau *atsižvelgiant į tiriamo objekto istorinį kontekstą*. (Kavolis, 1992b)

Anot Kavolio, kultūros istorijos logika turi amžinybės potencialą. „Syki įkurdintos žmonių vaizduotėje, jos [simbolinės struktūros] ten kažkaip ir pasilieka, bent kaip galimybės, kultūrinis archyvas, iš kurio nuolat ir vėl išnyra ar atgimsta koku nors nauju pavidalu tai, kas buvo palaidota.“ (ibid, 55)

Kultūros istorijos darbuose, pasak Sverdiolo, Kavolis iškelė klausimą, kokiuose laiko ir erdvės rėmuose, gyvenimo srityse, visuomenės grupėse tam tikri reikšmių ansambliai yra gyvybingi, kada, kur ir kam jie galioja bei įpareigoja. Kultūros istorijos dinamiką sudaro desementizacija – nuvertėjimas ir resemantizacija – pakartotinis reikšmės įgijimas. Visa tai yra kultūros istorijos rūpesčiai. (Sverdiolas, 1992: 11)

Kavolio sociologinėje modernizmo sampratoje istoriškumas yra viena iš penkių veiklos ir galvojimo krypčių: individualizmo, racionalumo, universalizmo, istoriškumo ir humanizacijos. Istoriškumas čia reiškia visa, kas reikšminga žmonėms ir yra jų laikui bėgant sukurta. Istoriškumą, Kavolio teigimu, įgyja kultūros elementai. Kultūros elementai gali būti „išsakniję natūraliose kalbose“ arba sukurti „abstraktesniu būdu“. Visi kultūros elementai „turi savo istorijas ir kinta istorijoje“, šia prasme jie yra istoriškai (Kavolis, 1996: 88). Taigi istoriškumo prielaida Kavolio teorijoje suponuoja, jog visi kultūros elementai turi būti svarstomi nustatant, kaip jie kinta istorijoje, kur istorijos dinamiką sudaro kultūros elementų reikšmės įgijimo ir nuvertėjimo procesai.

2.5 Hermeneutinis metodas

Terminas hermeneutika kilęs iš graikiško žodžio *hermeneutikos*, nurodančio į ką nors gebantį interpretuoti arba aiškinti dalykus. Hermeneutikos objektas yra tekstai. (Berger, 1995: 20-21) Anot Sverdiolo, „[h]ermeneutika reikalauja pradėti analizę nuo to, kas jau pasakyta, siekiant „išgauti“ rūpimas sampratas iš paties aiškinamo teksto“ (2007: 9). Kavolis eina hermeneutiniu keliu tirdamas kultūros reiškinius bei žmonių būties pavidalus joje. Tekstuose lietuvių išeivijos sociologas randa užkoduotas reikšmes, tam tikrus kultūrinius simbolius, kuriuos siekia atverti paties teksto ir kitų tekstų, arba, galima sakyti, pačios kultūros ir kitų kultūrų kontekste. Šį metodą galima lyginti su semiotikoje taikomu hermeneutiniu metodu.

Cliffordas Geertzas straipsnyje „Sumišę žanrai: socialinės minties pokyčiai“ (2005; 1983) kalba apie dabartinį socialiniuose moksluose vykstantį reiškinių – „žanrų maišymąsi“. Socialinis antropologas teigia:

„Šiais naujais išsklidusių žanrų laikais (...) vis įspūdingesnis tampa polinkis *interpretuoti* [šifras mano, L.V.] socialinį gyvenimą kaip tvarkomą simbolių (ženklų, įvaizdžių, signifikatų, *Darstellungen...* terminija gali būti pati įvairiausia), kurių reikšmę (prasmę, turinį, *signification, Bedeutung...*) turime įsisąmoninti idant tą tvarką perprastume ir suformuluotume jos principus.“ (Geertz, 2005: 55)

Geertzas interpretacinį aiškinimą apibrėžia kaip atskirą aiškinimo būdą, kreipiantį dėmesį į tai, ką visi įprasti socialinių mokslų domėjimosi objektai: institucijos, veiksmai, posakiai, įvykiai, papročiai ir kt., reiškia tiems, kurių šie domėjimosi objektai ir yra. Taip aiškinant dalykus, gaunami ne dėsniai, jėgos ar mechanizmai, tačiau konstrukcijos, tokios kaip Weberio ar Freudų, kur Weberis modeliuoja, Freudas diagnozuoja „kaip viena ar kita tauta, vienas ar kitas asmuo vienu ar kitu laikotarpiu suvokia save, ir iš to spręsti, ką mes iš viso suprantame apie socialinę santvarką, istorinius pokyčius ir apskritai psichikos funkcionavimą“. Tokių tyrimų tikslas, anot Geertzo, surūšiuoti žmogiškosios patirties medžiagą. (*ibid*)

Durkheimą taip pat galime priskirti prie socialinių mokslininkų, taikiusių hermeneutinį interpretacijos modelį. Durkheimas siekė ne aprašyti socialinius faktus, tačiau juos interpretuoti. Andrijauskas, aptardamas Durkheimo sociologizmo principus, išskiria lyginamąjį metodą, kurį naudojant „civilizacija praranda grynai aprašomąjį pobūdį ir pereina į kokybiškai naują civilizacijos istorijos socialinių faktų interpretaciją.“ (1999b: 512)

Ne tik Weberiui, Durkheimui, Freudui, Geertzui, bet ir Kavoliui būdingas hermeneutinis socialinių reiškinių aiškinimas. Lietuvių tautos istoriniai mentaliteto formavimosi tyrinėjimai, sąmoningumo istorijos studijos, kuriose individualių biografijų tyrinėjimais Kavolis siekia atskleisti, kaip tam tikru laikotarpiu, tam tikroje kultūroje asmuo ar individų grupė (tauta) suvokia save ir pasitelkiant šį modelį suprasti, Geertzo terminais, socialinę santvarką, istorinius pokyčius ir psichikos funkcionavimą.

2.6 Dokumentacija

Kavolis dažnai vadinamas kabinetiniu mokslininku dėl to, jog niekada pats neatliko empirinių tyrimų, o naudojo antrinius literatūros šaltinius – „kultūrinę dokumentaciją“ (autobiografijų, laikraščių publikacijų, TV laidų analize) ir grožine literatūra (poezijos, dramos kūriniais). Naudojimasis antriais šaltiniais mokslinėje analizėje iškelia sąlyčio su socialine tikrove problemą. Donskis nuogaustauja, jog Kavolio pažeidžiama vieta jo „reto rafinuotumo teorinėse studijose“ buvo ne gausus naudojimasis kultūrine dokumentacija ir grožine literatūra, bet greičiausiai tai, jog „duomenis apie įvairias visuomenes jis rinko tik iš knygų ir kitokių mokslinės dokumentacijos šaltinių“ (2000: 217). Atitinkamai ir Mickūnas knygos *Moralizuojančios Kultūros* recenzijoje pastebi šią problemą:

„Visų pirma derėtų atkreipti dėmesį į faktą, kad beveik be išimties cituojamos tik „studijos apie“ kitas (taip pat ir Vakarų) civilizacijas bei apie jose aptinkamas dorovinančias kultūras. Šioje vietoje nenumaldomai kyla klausimas, ar šios studijos „iš tikro“ pajėgia atverti tą gelminį kultūros reikšmių klodą, kuris slypi tiriamųjų kultūrų kalbose bei jomis sukurtoje ir parašytoje originaliojoje kultūrinėje kūrinijoje (pirmiausia jų fundamentaliuose raštijos paminkluose), ar jos tėra daugiau ar mažiau laisvos šių kultūrų interpretacijos? (...) Juk

gerai žinoma, kad interpretuotojai anaipol ne visada tarpusavyje sutaria įvairiais interpretuojamojo teksto klausimais.“ Jei surandamas būdas išvengti priešingų ir viena kitai prieštaraujančių interpretacijų, turėtų būti parodytas tiek interpretacijos, tiek originaliojo teksto sąryšis. (Mickūnas, 1994: 189-190)

Tačiau nebūtinai antrinės literatūros naudojimas pasmerkia tyrimą paviršutiniškumui ir neoriginalumui. Donskis palaiko tokį Kavolio analizės metodą ir teigia, jog lietuvių sociologas bene pirmasis visoje Vakarų sociologijoje suprato kultūrinės dokumentacijos svarbą sąmonės tendencijų ir sąmoningumo trajektorijų tyrinėjimui: „dailės, poezijos, prozos ir dramaturgijos kūrinių, šventraščių ir kitokių religinių tekstų, laiškų ir dienoraščių studijavimas Kavoliui tampa keliu, vedančiu į paslėptosios, empiriškai neapčiuopiamos pavienio individo, visuomenės ir kultūros buvimo bei sklaidos pusės teorinį artikuliavimą“ (Donskis, 1996: 4). Taip pat ir Valantiejus, pristatydamas Kavolio istorinės sociologijos metodologinius aspektus, teigia, jog sociologo tekstai sudaro „reflektyvių sociologinių apmąstymų medžiagą“, apimančią įvairius rašytinius dokumentus, rankraščius, autobiografijas, laiškus ir korespondenciją, laikraščius, grožinės literatūros kūrinius (įskaitant poeziją ir dramaturgiją), architektūros detales, žodinius liudijimus, stebėjimo duomenis ir t.t. (2005: 29-30). Šie Kavolio naudojami kultūros dokumentai praturtina ir pagilina tyrimą, yra ne tik relevantiški, tačiau ir reikalingi sociologo tyrimų siekiniams.

Pats Kavolis įvairias kultūros reikšmes regi išdėstytas kultūros dokumentuose: „[k]albėdamas apie *simbolinę konstrukciją*, turiu omeny reikšmių, pojūčių ir emocinių niuansų struktūrinį išsidėstymą, objektyvuotą kultūros dokumente - mite, meno kūrinyje ar filosofinėje sistemoje.“ (1998f: 215)

Weberis taip pat buvo kritikuotas dėl antrinių šaltinių naudojimosi mokslinei analizei paremti. Antanas Musteikis, knygos *Sociologinė išraiška – meninė analizė* recenzijos autorius lygina Kavolio taikytą kruopštaus duomenų atrankos metodą su Maxo Weberio visuotinėmis religijų studijomis, įrodančiomis, jog modernusis kapitalizmas įsitvirtino veikiamas kalvinistinių dogmų. (Musteikis, 1971: 43) Tačiau, skirtingai nei Kavolis, vokiečių sociologas argumentavo dėl naudojimosi vertimais lyginamajai civilizacijų analizei skirtuose darbuose:

„Juk aišku, kad visiškai pagrįstai savo darbą labai kukliai vertinti turi tas, kuris priverstas remtis vertimais, o panaudodamas ir vertindamas monumentalius, dokumentinius arba literatūrinius šaltinius, turi orientuotis kartais labai prieštaringoje specialiojoje literatūroje, kurios įvertinti jis savarankiškai negali. Tuo labiau, kad „tikrųjų šaltinių“ (t.y. įrašų ar aktų) vertimų (ypač iš Kinijos istorijos) yra dar labai maža, palyginti su tuo, kas turima ir kas yra svarbu“ (Weber, 1997: 21-22)

Kitiems mokslininkams pavyko išvengti savo studijų kvestionavimo dėl jų atitikimo tikrovei. Durkheimas savo teoriją siekė priartinti prie empirikos. Foucault rėmėsi pirminiais šaltiniais: medicininiais, teisiniais, moksliniais, pedagoginiais ir psichologiniais tekstais, įvairiais archyviniais dokumentais. Eliasas – Viduramžių tekstais apie rūmų dvaro papročius. Parsonsas pats neatlikdavo

empirinių tyrimų, tačiau, jo nurodymu, šiuos darbus perimdavo kolegos, todėl Parsonso teorija būdavo vaisingai papildoma empiriniais duomenimis.

Dumontas šioje studijoje išsiskiria tuo, jog įrodo, kodėl civilizaciniai tekstai turi būti pirminis analizės šaltinis (plačiau skyriuje 3.3.3 Lyginamoji Louiso Dumonto ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė).

2.7 Struktūrinė - energetinė metodologija

Straipsnyje „Struktūra ir energija: civilizacinės analizės perspektyvos link“ Kavolis analizuoja struktūros ir energijos ryšius. Tiek struktūra, tiek energija yra nuolat egzistuojančios kategorijos visuomenėse. Šių koherencijos formų reikšmingas neatitikimas pasireiškia kaip socialinių pokyčių, „gyvybingumo stoka“. Pasak Kavolio, energijos, skirtingai nei struktūros, negalima tiksliai apibūdinti, ją galima tikrai visuomet skirtingai interpretuoti. Vis dėlto mokslininkas pateikia energijos formų klasifikaciją. Energija gali būti: palaikanti gyvybę arba „vitališka“, naikinanti modelius arba „demoniška“, pirmapradė arba „dionisiškoji“, agonistinė kovos energija, civilizuojanti arba „apoloniškoji“, pamaldi prisirišimo arba lojalumo energija, eretiškoji „moralinio estetinio jautrumo“ energija, transcenduojanti, animistinė, impulsyvi, mechaninė energija. (Kavolis, 1998d: 163-164) Tačiau, pasak Kavolio „energijos nėra pakankamai stabilios, kad galėtų perduoti žinias, kurios išliktų ilgiau, nei trunka „energetinis momentas““, todėl energija negali funkcionuoti be struktūros, energija yra struktūrą papildanti kategorija. (*ibid*, 170, išnaša)

Kavolis santykiyje su energija, skiria tokius struktūros konceptualizavimo būdus: struktūra kaip „konteineris“, talpinantis energiją; struktūra kaip „tarpininkė“ įvairių energijos rūšių susižinojimui; struktūra kaip energetinės veiklos erdvinė ar laikinė „ašis“; bei struktūros kaip kelių energijos tipų momentinio sambūrio samprata. (*ibid*, 170)

Struktūros ir energijos derinimas Kavoliui – tai sociologijos ir psichologijos disciplinų vaisingas viena kitos papildymas, siekiant teorinio aiškumo ir išbaigtumo. Vadovaujantis struktūriniu-energetiniu požiūriu tampa įmanomi lyginamieji šių teorijų, „kylančių iš prielaidų, kurios yra laikomos neabejotinai teisingomis šias teorijas sukūrusios kultūrinės tradicijos ar tradicijų ribose“, tyrimai bei galimybė nustatyti, ko trūksta šioms teorijoms, ir šitaip išvengti rimtų padarinių. (*ibid*)

Kaip tokios metodologijos derinimo pavyzdį Kavolis pateikia George'o Herberto Meado savęs (*self*) koncepciją, kur *pats (me)* laikomas struktūriniu, o *aš (I)* – energetiniu komponentu. Sudėtingesnė nei Meado konstrukcija aptinkama froidistinėje asmenybės teorijoje. „Freudas struktūrą sieja, viena vertus, su kultūrine sfera, o kita vertus, su intrapsichiniais imperinio autoriteto ir viduriniajai klasei būdingo racionalumo atitikmenimis, o energiją - viena vertus, su gamta, kita

vertus, su intrapsichiniu proletariato (arba laukinio, arba „amžinojo barbaro“) atitikmeniu.“ (*ibid*, 176)

Kavolio teigimu, struktūrinė-energetinė metodologija nėra skirta kokio nors vieno visuomenės įvaizdžio analizei. Svarbiausias jos keliamas reikalavimas sociologiniams tyrimams yra šis: „*analitikas privalo siekti nustatyti, kokių rūšių struktūros, kokioje konkrečioje aplinkoje ir kuriuose savo istorinių trajektorijų taškuose buvo pajudintos ir nukariautos energijos, išsiaiškinti, kieno požiūriu įvyko būtent taip ir kokia yra laimėjusios energijos rūšis - ir tuo remdamasis aprašyti visą sociologinį kraštovaizdį* [šifras mano, L.V.]. Todėl marksistai kapitalizmą laikė talpinančia struktūra, ankstyvose savo išsivystymo pakopose palaikoma pirmapradės energijos, kuri vėliau (tuomet, kai gamybinės jėgos ima viršyti gamybinius santykius) transformuojasi į demonišką energiją, galiausiai sunaikinančią kapitalizmą kartu su priešiškomis jėgomis, kurių atsiradimą jos ir sąlygoja.“ (*ibid*, 179-180) Vadinasi struktūrinė-energetinė metodologija išreiškia ir istoriškumo reikalavimą, nustatant konkrečią aplinką, ir istorinių trajektorijų taškus.

Antroje darbo dalyje pristatoma kitų mokslininkų struktūros ir energijos ryšių analizė, lyginama su Kavolio struktūrinė-energetinė metodologija. Į šių mokslininkų tarpą patenka Weberis, Durkheimas, Geertzas ir Lotmanas.

2.8 Neatsiejamas visumos ir detalės tyrimas

Lietuvių mokslininkas pirmenybę teikia detalei kaip pamatiniam analizės vienetui dėl jo gebėjimo atverti struktūrinius pokyčius. Kavolis teigia: „[v]is dėlto susitelkimas į reikšmingas detales leidžia jautriau išvelgti simbolinių konstrukcijų ir su jomis susijusių sąmonės struktūrų bei jausenos būdų pokyčius laike“ (1998f: 216). Kitame savo darbe mokslininkas taip pat akcentuoja detalei teikiamą reikšmę: „[d]etalės išaišymas mums atveria daugiau negu pasaulio aprašymas. Bet reikia žinoti, kur ir kaip gelminę įžvalgą atverianti detalė priklauso pasauliui“ (Kavolis, 1991b: 79)

Iš tiesų, tik „atidumas detalei“ be holistinio socialinės struktūros vaizdo yra nieko vertas. Kavolis, kalbėdamas apie civilizacijų simbolinių konfigūracijų lyginamąją analizę, teigia, jog „mažiausiai yra tiek naudinga (...) pradėti nuo reikšmingos detalės, kiek stengtis suprasti visą struktūrą, kurioje yra ši detalė. Kai tik tiriantysis ima analizuoti „reikšmingas detales“, jo analitinis pagrindas būtinai išsiplečia iki tiesiogiai su detale susijusios „totalinės struktūros““ (1993e: 63). Taigi ne tik „detalės išaišymas“, tačiau ir neatsiejamas detalės ir visumos tyrimas, nustatant, kur ir kaip ši detalė priklauso pasauliui, atveriant simbolinių konstrukcijų bei sąmonės struktūrų pokyčius laike yra Kavolio kultūros sociologijos metodologinis principas.

III. VYTAUTO KAVOLIO SANTYKIS SU SOCIOLOGIJOS TRADICIJA

3.1 AMERIKIEČIŲ SOCIOLOGIJOS TRADICIJA

3.1.1 Lyginamoji Talcotto Parsonso ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė

Talcottas Parsonas (1902-1979) – įtakingiausias XX a. vidurio amerikiečių sociologas, struktūrinio funkcionalizmo teorinės krypties atstovas, reikšmingai veikęs ankstyvąjį Kavolio mokslinės minties formavimosi etapą. Šiame skyriuje glaustai pristatoma Parsonso veiksmo teorija bei metodologiniai principai: struktūrinis funkcionalizmas ir tarpdalykiškumas. Taip pat siekiama parodyti, koks buvo Parsonso teorijos poveikis lietuvių išėivijos sociologui Kavoliui.

Parsonas modernybės laikotarpio teoretikas²², ankstyvajame laikotarpyje siekęs sukurti *bendrąją veiksmo teoriją*, supriešindamas *utilitarinę* (racionalią) ir *normatyvinę* (neracionalią) veiksmo tradicijas. Parsonas kritikavo utilitarizmą ir bandė apibrėžti normatyvinius socialinės tvarkos principus, tačiau išleido iš akių kitus (ypač *kūrybinio, ekspresyviojo, reflekyviojo* pobūdžio) veiksmo dėmenis. Kitaip tariant, mokslininkas, siekdamas priešingų tikslų, tik pagilino arba/arba – instrumentinio racionalizmo/voliuntarizmo – priešpriešą, siūlydamas pernelyg susiaurintą teorinio pasirinkimo skalę. (Valantiejus, 2004: 605) Čia svarbu pastebėti, jog Kavolio kultūros sociologijoje socialinio veiksmo *struktūra užpildoma energija* arba tuo, ko stokoja Parsonso veiksmo teorija – *kūrybinio, ekspresyviojo, reflekyviojo* pobūdžio socialinės tvarkos principais.

Viena Kavolio įžvalgų, kurios nepateikia Parsonas kalbėdamas apie modernybę, yra tai, jog modernybėje atsiradusi individualizmo kategorija bendruomenę „kaip žmogų savyje įcementavusią *struktūrą*“ pakeičia „žmogaus išbandymo istorijoje *procesas*“. (Kavolis, 1993f: 44) Taigi socialinę struktūrą keičia dinamika – istorijoje veikiantis žmogus. Tačiau žmogaus išsilaisvinimas iš socialinės struktūros nėra visiškas, socialinė struktūra išlieka ir kartu su kultūra veikia žmogaus praktikas.

Parsonso veiksmo sistema sudaryta iš keturių posistemų: kultūra, socialinė sistema, asmenybės sistema ir veikiantis organizmas. Kultūra yra simbolių sistema, kurią taip pat sudaro keturios posistemės: kognityvinių simbolių, ekspresyvinių simbolių, vertybinių orientacijų normų ir religijos sistemos. Viena svarbiausių socialinės sistemos tipų – visuomenė. Ją sudaro trijų rūšių elementai: veiksmai ir statusai; vaidmenys; posistemės. Skiriamos keturios posistemės: ekonomikos, politikos,

²² Modernybės, kaip sistemų diferenciacijos ir posistemų integracijos teorija, diegianti *prisisitaikančio progresavimo* idėją, skatinant plačiai įtraukti universalias vertybes bei normas, atliepė socialines viltis, susijusias su simboliu ateities tvarka. Parsonsiui pavyko teoriškai suderinti šias socialines viltis, kurios kontūrai išryškėjo po II pasaulinio karo, simboliškai įtraukiant jas į visa apimančią struktūrinio, evoliucinio, integralaus prisitaikymo modelį. (Valantiejus, 2004: 598-599).

pasitikėjimo ir asociatyvinės bendruomenės posistemė. Socialinės struktūros hierarchijoje jie išsidėstę tokia (žemėjančia) tvarka: posistemės, veiksmai ir statusai, vaidmenys.

Ne visos veiksmo sistemos turi vienodą svorį Parsonso teorijoje. „Praktikoje kultūrinė sistema atrodo pati svarbiausia. Ji įsiveržia (invades) į asmenybę keisdama poreikių dispozicijas ir per vaidmenis yra institucionalizuota socialinėje sistemoje.“ (Smith, 2001: 27). Nors Parsonso veiksmo sistema, atmetus veikiantį organizmą yra analogiška Kavolio kultūros analizės modeliui, tačiau, skirtingai nei amerikiečių sociologas, Kavolis nemano, jog kultūra yra svarbiausia keičiant individo poreikių dispozicijas. Individo praktikos priklauso tiek nuo kultūrinių „indėlių“, tiek nuo individo padėties socialinės struktūros atžvilgiu.

Parsonsas tvirtino, jog žmogaus veiksmai visada turi normatyvinę arba neracionalią dimensiją, t.y. yra veikiami idealų ir bendrų susitarimų. Kadangi šie yra individo vidinė kategorija ir suteikia motyvaciją, jie tapo **voliuntaristinio veiksmo modelio** pagrindu. Formuodamas šį argumentą Parsonsas sintezavo Marchall'ą, Pareto, Durkheimą ir Weberį. Į savo teoriją iš Durkheimio religijos studijų įtraukė kolektyvinės sąmonės, keičiančios individualų elgesį, idėją; iš Weberio religijos sociologijos perėmė vertybiškai-racionalaus veiksmo idėją²³. (Smith, 2001: 24) Svarbu pabrėžti, kad Kavolio kultūros studijose sociologijos klasikų Durkheimio ir Weberio teorinės įžvalgos buvo pritaikytos daugiausia iš religijos tyrimų srities.

Asmenybės struktūrą Parsonsas suformavo pasiremdamas Freudo psichoanalitine teorija. Jis teigė, jog **asmenybės sistema** yra sudaryta iš „poreikių dispozicijų“. Tai yra pirmenybės, troškimai ir norai. Šių poreikių dispozicijų reguliavimas padeda palaikant socialinę tvarką. (*ibid*, 27)

Menas, anot Parsonso, turi atlikti visuomenę integruojančią funkciją. „Akivaizdžiausias, nors ir pernelyg apibendrintas, meno socialinio universalumo paaiškinimas yra prielaida, kad *emocinė orientacija* į veiksma yra vienas pagrindinių sėkmingo visuomenės funkcionavimo reikalavimų ir tai, kad menas yra strateginė priemonė šiam poreikiui užpildyti“ (Parsons, cit. pg. Kavolis, 1968: 4). Kavolis perima savo mokytojo poziciją ir teigia, jog socialinių pokyčių laikotarpiu menas atlieka simbolinę socialinių struktūrų ir individualių išgyvenimų, emocijų integracinę funkciją. „(...) po intensyvios socialinės akcijos atsiranda plyšys tarp emocijų, išgyvenimų ir socialinės tikrovės, socialinės struktūros (...). Menas tampa labiau reikalingas kaip priemonė simboliškai sujungti socialinę struktūrą bei patirtį su emocijomis, psichologiniais išgyvenimais.“ (Kavolis, 2000: 19) Todėl galima teigti, jog Kavolis savo ankstyvosiose meno sociologijos studijose atstovauja parsonsiškajai tradicijai, kur laikomasi sutarimu paremto visuomenės modelio.

²³ Tiesa, kiti Parsonso teoriją nagrinėjantys mokslininkai nelinkę akcentuoti Durkheimio ir Weberio įtakos Parsonsiui būtent religijos studijų srityje ir pabrėžia Durkheimio funkcionalizmo įtaką, Durkheimio racionalios sutarties ir utilitarizmo kritiką kaip skatinimą ieškoti „neracionalių visuomenės kilmės ir socialinio solidarumo priežasčių, *sui generis* koncepcijos sąsaja su Parsonso struktūromis, pritaiko konformiškumo-deviacijos perskyrą, anomijos sąvoką; plėtoja iš Weberio perimtą voliuntaristinę veiksmo teoriją. (žr. Valantiejus, 2004: 599; 606-608; 617; 628)

Parsonsui, kaip ir Durkheimui rūpėjo socialinės patologijos problema. Analizuodamas deviantinį elgesį Parsonsas nurodo, jog tiek dvilypei asmenybei, tiek aiškiai matomam konformistui būdinga deviantinė motyvacija (deviant motivation). Jeigu, tiek konformistinė, tiek deviantinė motyvacija turi kintančias dalis paklusimo taisyklėms ir jų atmetimo polinkiui, tuomet deviantų asmenybės struktūra nedaug skirsis nuo konformisto. (Jackson, 2005: 349). Vadinasi ieškodamas socialinių patologijų priežasties, Parsonsas nurodo į asmenybės struktūrą. Skirtingai nei Parsonsas, Kavolis, analizuodamas deviantinį elgesį, kalba ne tik apie vidinius veiksnius (spontaniška prigimtis), bet ir išorinius veiksnius (socialinė aplinka).

Hierarchinę dimensiją Parsonso teorijoje, kaip pavyzdinę išskyrė Dumontas. Kaip prancūzas teigia, Parsonsui pavyko savo teorijoje pavaizduoti visuomenės hierarchinę struktūrą, nes jis suderino Durkheimo intelektualizmą (pripažįstant, kad veiksmą veikia idėjų reprezentacijos) ir Weberio pragmatizmą (susiduriant, anapus visuomenės reprezentacijos problemos, reprezentuojamų veiksmų pasaulyje) (Dumont, 1972: 55). Parsonso hierarchijos koncepcijoje „žmogus ne tik galvoja, bet ir veikia. Jis turi ne tik idėjas bet ir vertes. Priimti vertybę – tai inicijuoti hierarchiją ir tam tikrą vertybių konsensumą, idėjų, daiktų ir žmonių hierarchiją – būtina socialiniame gyvenime.“ (*ibid*, 54) Pabrėžtina, jog hierarchijos ir egalitarizmo problema tampa centrine Dumonto studijų ašimi, kurią jis pritaiko Indijos kastų sistemos ir Vakarų individualizmo analizėje.

Pereinant prie metodologinių Parsonso teorijos principų, reikia išskirti tarpdalykiškumą kaip bandymą teoriškai pagrįsti sociologijos ir psichologijos mokslų ryšius. Veikale *Socialinė struktūra ir asmenybė* jis teigė, kad visuomenė ir individas yra susiję priežastiniais ryšiais: nėra asmenybės lygmens, kuris nebūtų paveiktas visuomenės ar kultūros (Parsons, cit. pg. Tereškinas, 1995: 197-198), todėl sociologinis tyrimas turi remtis sociologijos ir psichologijos disciplinų teorijomis. Kalbėdamas apie tarpdisciplininių tyrimų būtinybę Parsonsas argumentuoja, jog sociokultūrinė tikrovė yra per sudėtinga, kad ją būtų galima adekvačiai suprasti remiantis tik viena kuria disciplina. Mokslininko įsitikinimu, „adekvatus daugelio konkrečių reiškinių supratimas gali reikalauti panaudoti analitines kategorijas, priklausančias keletui skirtingų sistemų“ (Парсонс, 2002: 306).

Kavolis kritikuoja Parsonso struktūrinio funkcionalizmo metodologiją, dėl nesugebėjimo tinkamai pritaikyti energijos sampratos. Anot Kavolio, „[š]iuolaikinėje sociologijoje energija, visiškai priešingai nei struktūra (nepaisant Marxo, Durkheimo ir Weberio indėlio), yra suvokiama kiek miglotai. (...) Bet netgi tuomet, kai froidiškąją energijos sampratą pasiskolina tokie socialiniai mokslininkai kaip Talcottas Parsonsas, ji yra nuskurdinama eksplicitiškai ar implicitiškai neigiant tiek pirmąją, tiek destruktiviosios energijos, kaip nepriklausomų tipų, egzistavimą.“ (1998d: 178) Kavolis tokiu būdu kritikuoja Parsoną, jo sociologijai apibūdinti naudodamas „*nuenerginto*“ *parsonsiškosios sociologijos pobūdžio* epiteta.

Apibendrinant Kavolio santykį su Parsonso veiksmo teorija bei universaliu sociologijos mokslo metodu – struktūriniu funkcionalizmu, galima išskirti šiuos mokslininkus vienijančius principus: Kavolio naudojimas universaliu mokslo metodu savo meno sociologijos studijose, modernizacijos procesų analizė, socialinių patologijų studijos, tarpdalykiškumas, skiriančius principus: Parsonso „nuenergintos“ sociologijos pobūdis, Parsonso teorijos nominalizmas, normatyvinės kultūros sampratos teigimas lyginant su Kavolio nevienareikšme kultūros samprata.

3.1.2 Lyginamoji Benjaminio Nelsono ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė

Benjaminas Nelsonas (1911-1977) – amerikiečių sociologas, civilizacijų analizės įkvėpėjas, *Tarptautinės lyginamųjų civilizacijų studijų draugijos* (ISCSC) prezidentas. „Aštuntajame dešimtmetyje, steigiant draugiją ir organizuojant jos veiklą, Kavolis dirbo ranka rankon su Benjaminu Nelsonu. Pirmuosius dvylika ISCSC gyvavimo Amerikoje metų organizacijai jiedu vadovavo drauge. Kavolis laikėsi antibiurokratinių, Nelsonas – probiurokratinių pažiūrų ir abu ISCSC reikalus tvarkė savais metodais.“ (Melko & Leites, 2000: 341). Po Nelsono mirties 1977 metais, Kavolis perėmė draugijos vairą: dvi kadencijas, iki 1983-ųjų, ėjo draugijos prezidento pareigas, iki pat mirties buvo vienas žurnalo *Comparative Civilizations Review* redaktorių.

Abu civilizacijų teoretikai vienodai suvokė civilizacijos koncepciją. Civilizaciją jiedu tapatino su kultūra. „Civilizacijos V. Kavolis ir B. Nelsonas nesieja nei su tam tikra *elgsenos forma* (XVIII a. prancūzų ir anglų švietėjų bei N. Eliaso tyrimų kryptys), nei su *materialinės kultūros pažanga* (O. Spengleriui būdinga kryptis), nei apskritai su kultūros išsivystymu. Civilizacija jiems yra tiesiog kultūra.“ (Noreika, 2004: 72-73)

Nors dėl sociosimbolinės kultūros sampratos mokslininkai sutinka, jų požiūriai išsiskiria kalbant apie kultūros ir socialinės struktūros ryšius. Čia Kavolis ir Nelsonas tęsia atitinkamai Sorokino ir Parsonso tradicijas. „B. Nelsonui artima žymaus amerikiečių struktūrinio funkcionalizmo autoriaus T. Parsonso koncepcija, pagal kurią, nepaisant labai glaudaus kultūros ir visuomenės ryšio, jos vis dėlto yra skirtingos, viena į kitą nesusiauriamos visumos. Tuo tarpu V. Kavolis pasuka kito žymaus amerikiečių sociologo P. A. Sorokino keliu ir neįžvelgia esminio skirtumo tarp kultūros ir visuomenės.“ (*ibid*, 73) Tačiau, kaip minėta, Kavoliui visuomenė nėra tiksli kultūros projekcija.

Nelsonas kaip ir Kavolis atstovauja konfigūraciniam civilizacijų organizacijos modeliui, pagal kurį „civilizacija – tai loginiais ryšiais nesusietų elementų, priklausančių skirtingoms analitinėms sistemoms, konfigūracija“ (Noreika, 2008b: 32). Nelsonas civilizacijų organizaciją apibūdina išskirdamas penkis struktūrinius elementus: 1) kalbos (natūralios ir dirbtinės), 2) simbolines ir materialines technologijas, 3) tarpusavio sąveikos modelius, įskaitant ir teisės taisykles, 4) pagrindinius kanonus, apsprendžiančius sprendimų priėmimo formas nuomonės ir veiksmo sferoje

ir 5) sąmonės struktūras – pasaulėžiūros logikas (sprendimų priėmimo būdai; patyrimo, asmens (self), laiko, pradžios ir pabaigos, antgamtinių galių vaizdiniai). (Noreika, 2008a: 102)

Šioje organizacinėje struktūroje Nelsonas ypatingą dėmesį skiria sąmonės struktūroms. Jis išskiria tris sąmonės struktūrų tipus – sakralines magines (*pirmojo tipo sąmonė*), tikėjimo (*antrojo tipo sąmonė*) ir racionalizuotas (*trečiojo tipo sąmonė*). (*ibid*, 102-103) Visos sąmonės struktūros yra apibrėžiamos santykyje su morale. „Sakralines magines sąmonės struktūras B. Nelsonas sieja su kolektyvine ritualine morale. (...) Sąmonės tikėjimo struktūras persmelkia reikalavimas, kad individai ir jų grupės apsilavytų nuo blogų minčių bei emocijų ir siektų betarpiško bendravimo su būties pagrindu, Dievu.“ (Noreika, 2004: 73). Nelsonas šiai sąmonės struktūrai apibūdinti naudoja *transmoralinės sąmonės* sąvoką, kuri yra anapus gėrio ir blogio egzistuojanti sąžinė. Ir galiausiai, „[r]acionalių sąmonės struktūrų pagrindą sudaro sąžinės samprata bei su ja susijusi sprendimų priėmimo logika. Sąžinė suprantama kaip vidinė instancija, disponuojanti galia pasirinkti tarp skirtingų alternatyvių moralinių sprendimų ir taip apsprendžianti visus individo veiksmus²⁴.“ (*ibid*, 74) Šioms sąmonės struktūroms bendra ir tai, kad jos gali koegzistuoti, t.y. tuo pačiu metu esti būdingos tam pačiam individui ar jų grupei.

Čia vertėtų paminėti, jog Nelsono civilizacijų analizėje jaučiama Weberio teorijos įtaka. Savo moralės klausimų analizėje jis rėmėsi Freudu, Weberiu ir Needhamu. Tačiau Kavolis pastebi, jog Nelsonui kaip ir Weberiui nepavyko išvengti europocentrizmo: „Ne savo bendruose pareiškimuose apie intencijas, bet faktinėse tarpcivilizacinėse studijose jis buvo linkęs pasilikti vakarietiškai orientuotas. Benas Nelsonas negarbino Vakarų, ypač šiuolaikinių Vakarų, tačiau <...> jis kartu su Maxu Weberiu vis dar laikė juos sukūrusius vienintelę universalios reikšmės istoriją“. (Kavolis, cit. pg. Noreika, 2008a: 63). Kita vertus R. Robertsonas teigia, jog „Nelsonas bandė sušvelninti Weberio raštų europocentriškumą (West-centeredness)“ (Robertson, 1992: 137).

Kalbant apie Nelsono ir Kavolio metodologinius civilizacijų analizės principus, reikėtų pasakyti, jog jie buvo skirtingi. „Labai skyrėsi jūdviejų pažiūros: Nelsonui rūpėjo istorinės civilizacijų problemų šaknys, Kavoliui – įvairialypės civilizacijų sąsajos. Šias nuostatas suderino abiejų bendrai rašytame *Comparative Civilizations Newsletter* manifeste, kuris tapo teoriniu Draugijos veiklos pamatu.“ (Melko & Leites, 2000: 341).

Tiktai bendrame pranešime „Lyginamoji ir civilizacinė perspektyvos socialiniuose ir humanitariniuose moksluose“ ir straipsnyje „Civilizacinis analitinis požiūris į lyginamąsias studijas“ (Kavolis, Nelson, 1973)“ abu civilizacijų teoretikai pabrėžia lyginamąjį civilizacijų analizės metodą. Suformuoja aštuonias lyginamųjų civilizacijų perspektyvas. Tačiau šia nustatyta

²⁴ Svarbu pažymėti, jog Kavolis taip pat rašė moralės klausimais. Tai rodo jau vien išleistas straipsnių rinkinys *Moralizuojančios kultūros*, kur analizuojamas moralizuojančių institucijų poveikis žmogaus elgesiui, svarstoma moralės humanizavimo problema.

kryptimi mokslininkai žengia skirtingai: jei Kavoliui ji būdinga visą kūrybinį laikotarpį, tai Nelsonas ilgainiui nutolsta nuo šios perspektyvos. (Noreika, 2004: 79)

Mokslininkus taip pat vienija tarpdalykiškumo reikalavimas socialinių ir humanitarinių mokslų studijose. Kaip teigia Kavolis ir Nelsonas, „visos sociokultūrinės konfigūracijos ir procesai turi būti tiriami istoriniu, sociologiniu, psichologiniu ir antropologiniu požiūriu.“ (*ibid*). Taip Kavolis kartu su bendražygiu Nelsonu, siekė „nutrinti perdėtai griežtas ribas tarp socialinių ir humanitarinių mokslų, o sykiu ir padaryti našią daugiadisciplininėmis ir tarpdisciplininėmis studijomis grįstą perspektyvą“ (Donskis, 1996: 4). Šiai civilizacinės analizės metodologijai jie suteikė „psichoistorinės antroposociologijos“ pavadinimą (kuris, tiesa, nepriėjo).

Recenzijoje straipsnių rinkinei *Rytų ir Vakarų civilizacijos*, skirtoje Nelsonui atminti, D.M. Brahinsky'is rašė: „(...) Nelsono perspektyva įtraukė daugybę sričių, jo interesai buvo įvairūs ir apėmė tokias disciplinas kaip istorija, sociologija, psichologija, antropologija, menas, literatūra, filosofija, kinas ir t.t.“ (1987: 118) *todėl labai sunku bet kuriam mokslininkui pakilti aukščiau savo tyrimų srities siekiant atverti daugiasluoksnį Nelsono kūrybos lauką*²⁵.

Pasak Brahinsky'io, schematizmą, vienaarūšiškumą Nelsonas laikė „šėtoniškosiomis šiuolaikinio modernaus mokslo nuodėmėmis“. Jis taip pat norėjo suprasti bendrus modelius, išreikštus konkrečiomis patirtimis ir kultūros kategorijomis, t.y. siekė sujungti patirtinę fenomenologiją su „bendraja kultūros metafizika“. (*ibid*) Schematiškumui ir vienaarūšiškumui priešinosi ir Kavolis. Sociologija, pasak lietuvių išeivijos sociologo „neturėtų būti ribojama „konkrečiais empiriniais tyrinėjimais“ (kodėl griūva šeimos, ką veikiama laisvalaikiais). Sociologija yra istorinė-komparatyvistinė-kultūrologinė disciplina, arba jos iš viso nėra.“ (Kavolis, 1989b: 16)

Apibendrinus abiejų lyginamųjų civilizacijos studijų pradininkų Amerikoje teorinius ir metodologinius principus, galima išskirti šiuos panašumus ir skirtumus: mokslininkus jungia bendra civilizacijos samprata, tarpdalykiškumo reikalavimas, konfigūracinės civilizacijų organizacijos modelis, dėmesys moralumo problematikai, schematiškumo ir vienaarūšiškumo vengimas; skiria – kultūros ir socialinės struktūros ryšių suvokimas, Nelsono istorinės civilizacijų problemų kilmės analizė, lyginant su Kavolio įvairialypių civilizacijų sąsajų studijomis. Nelsono europocentristinė laikysena ankstyvajame Kavolio kūrybos laikotarpyje gali būti laikoma sutampančia, vėlyvajame – skiriančia prielaida.

²⁵ A. Gelūnas, neoficialaus pokalbio metu, labai panašiais žodžiais yra apibūdinęs Kavolio kūrybą.

3.2 VOKIEČIŲ SOCIOLOGIJOS TRADICIJA

3.2.1 Lyginamoji Maxo Weberio ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė

Maxas Weberis (1864-1920) – sociologijos klasikas, kompleksinis autorius, kurio darbai apima plačius istorinius-kultūros tyrinėjimus. „Tiek civilizacinės paradigmos, tiek pačios civilizacinės dimensijos susiformavimą moderniojoje sociologijoje reikėtų sieti su Maxo Weberio darbais. Kavolio pastebėjimu, po Maxo Weberio mirties sociologija buvo ilgam praradusi civilizacinę dimensiją.“ (Donskis, 1995: 43-44). Centrinė tema vokiečių sociologo darbuose – racionalaus veiksmo teorija, kurioje siekiama suprasti žmogaus veikėjo-agento veiksmus. Weberio teorijoje atskleidžiama asmenybės reikšmė, jo veiklos įtaka bendram visuomenės gyvenimui.

Siekdamas paaiškinti žmogaus veiksmus Weberis savo teorijoje įveda iš hermeneutinės tradicijos kilusią *Verstehen* (arba supratimo) sąvoką²⁶. Weberio teorijoje veikėjas suvokiamas kaip aktyvus ir racionaliai veikiantis asmuo. Vokiečių sociologas išskiria du veikimo būdus: vertybiškai racionalų veiksmą (*Wertrational*) ir į tikslą orientuotą veiksmą (*Zweckrational*) (taip pat žinomą kaip instrumentinis veiksmas). (Smith, 2001: 14) Anot hermeneutinės vokiečių tradicijos atstovo Dilthey'aus, „žinios apie žmones turi remtis racionalia veiksmo prigimtimi, kas reikalavo *Verstehen* arba supratimo sąvokos.“ Tyrėjas yra skatinamas rekonstruoti subjektyvias reikšmes, kurios įtakojo konkretų veikimo būdą. Tyrimas gali apimti veiklą atkuriant bendras kultūros vertybes taip pat, kaip pabrėžiant individualias psichologijas ir gyvenimo istorijas. (*ibid*, 13) Šis supratimo reikalavimas Weberio teorijoje sietinas su Kavolio hermeneutiniu socialinių reiškinių aiškinimo metodu.

Anot britų sociologo Alano Swingewoodo „Weberio sociologijoje kultūra tampa raktu, atrakinanti Vakarietiškojo kapitalizmo dinamikos paslaptį ir specifinį išsivystymą“. Kultūra Weberiui – „aktyvus, gyvas procesas“, „aukštesnė sfera“ lyginant su ekonomine struktūra. (1998: 25-53) Vokiečių mokslininkas įsitikinęs, jog socialinius pokyčius, visuomenės modernizaciją, institucinės struktūros ir ūkinį gyvenimą lemia kultūriniai veiksniai. (Andrijauskas, 1999a: 68) Kavoliui, kaip ir Weberiui, kultūriniai veiksniai eina pirma socialinių veiksmų. Pasak Kavolio, „[k]ultūra ir „socialinė struktūra“ transformuoja save viena į kitą – bet civilizacinėje perspektyvoje mes laikome su kultūra susijusius procesus kaip pradinį požiūrio tašką“ (Kavolis, 1993b: ix). Atitinkamai meno sociologijoje, pasak Kavolio, kultūrinių vertybių, o ne politinių sistemų pokyčiai turi daugiau įtakos meno stiliams.

Skirtingai Kavolis ir Weberis apibrėžia civilizaciją ir kultūrą. „Civilizacija Weberio aiškinama kaip technologinių ir materialinių visuomenės egzistavimo priemonių visuma, o kultūra aiškiai

²⁶ *Verstehen* sąvoką Weberis perimė iš Wilhelmo Dilthey'aus – žymi figūra vokiečių hermeneutinėje tradicijoje.

susiejama su dvasios, emocijų ir idėjų sritimis“ (Andrijauskas, 1999a: 67-68). Tuo tarpu Kavolis neskiria kultūros nuo civilizacijos, civilizacija ir kultūra savo turiniu sutampa.

Weberį domino modernybės procesai Vakarų kultūroje. Modernybę²⁷ mokslininkas suvokė kaip „Apšvietos projektą“ vedantį prie specialistų kultūros ir formalaus racionalumo triumfo. Pasak britų sociologo, „[m]odernybė kaip demokratijos niveliavimas ir kaip depersonalizuotos administracijos geležinis narvas yra aiškios temos, dominuojančios Weberio ir Frankfurto mokyklos kultūros teorijoje.“ (Swingewood, 1998: 138-139) Weberis įsitikinęs, jog „[r]acionalumas užgrobia valstybę, biurokratiją, kultūrą, asmenybę: pasaulis tampa „atkeretas“, valdomas beasmenių normų ir taisyklių, kurios vadovauja skirtingoms sferoms. Aiškios ir griežtos sisteminės idėjos pakeičia iki-modernybei būdingus racionalius maginius elementus“ (Weber, cit. pg. Swingewood, 1998: 26). Šia beprasmės biurokratizacijos ir racionalizmo geležiniame narve įkalintųjų metafora Weberis išreiškia vieną iš moderniosios visuomenės patologijų.

Veikale *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia* [1904] Weberis aprašo modernybės laikotarpio reiškinį – kapitalistinę ekonomiką. Savo nepaprastame *lyginamajame tyrime* Weberis pabrėžė išsigelbėjimo problemos universalumą visose žinomose religijose. Jis teigė, kad Judeo-krikščioniška tradicija buvo apibūdinta „šiuo-pasaulietiniu asketizmu“, kuris skatino protestantų agitaciją (activism) ir pasaulį transformuojančią veiklą. Priešingai, Rytų religijos, tokios kaip Konfucianizmas, Daosizmas ir Induizmas teigė, kad išsigelbėjimas gali ateiti dėl pasitraukimo iš pasaulio, atitikimo tradicijai ir kontempliacijos. Weberis regėjo šiuos skirtumus kaip prisidedančius prie pramonės modernumo Vakaruose. (Smith, 2001: 15)

Tačiau nepaisant tuo metu pasiūlyto unikalios lyginamojo metodo kapitalizmo genezės analizėje vokiečių sociologas buvo kritikuojamas dėl, viena vertus, idealizmo kalbant apie sferas, kita vertus, dėl istoriškumo stokos, kalbant apie kultūrą veiksmo, socialinių ryšių kontekste, bei dėl europocentrizmo civilizacijų analizėje.

Swingewoodas kritikuoja Weberį dėl kultūros autonomijos principo, dėl kolektyvinio veiksmo stokos, bei dėl autonomijos principo transformacijos į beistorines abstrakcijas. (1998: 25-53) Tačiau Weberio tyrinėtojas Scaffas savo monografijoje nurodo, jog vokiečių sociologas, siekia suprasti „mus supančios gyvenimo tikrovės savitumą“ dvejopai: kaip šiuolaikines *kultūrines* prasmes ir kaip „istorines priežastis, kodėl egzistuoja kaip tik ši kultūrinė tikrovė, o ne kokia nors kita“ (1995: 121) Todėl abejotinai skamba Swingewoodo kritika, pabrėžianti Weberio „beistorines abstrakcijas“.

Kita vertus, nors Weberio formuluotėse ir galima aptikti intenciją atskleisti *istorines* socialinių reiškinų priežastis, realiai vokiečių sociologas, Kavolio nuomone, pateikia tik reikšmių rinkinio aprašymus, kai yra svarbu ne tik aprašyti reikšmes, bet ir įkurdinti jas „istorijoje“:

²⁷ „Maxas Weberis buvo pirmasis sociologas naudojęs terminą „modernybė“. XIX a. pabaigoje šis teminas tapo labai populiarus ir plačiai naudojamas sociologijoje, filosofijoje, literatūros kritikoje bei grožinėje literatūroje.“ (Swingewood, 1998: 137)

„[k]ultūros istorija prasideda kokio nors reikšmių rinkinio aprašymu. (...) Reikšmių rinkinys nebūtinai apima visą gyvenimą (...). Sociologas Maxas Weberis yra išskyręs modernios visuomenės gyvenimo sferas, teigdamas, kad kiekvienoje sferoje dominuoja skirtingi dievai, ir jie kelia mums skirtingus reikalavimus (...). Kiekvienas žmogus, Weberio nuomone, turi pats apsispręsti, kiek jis paklus tiems ar kitiems dievams. Kadangi nėra visa jungiančio principo, sprendimo, o reikia visą laiką rinktis tarp skirtingų dievų, žmogaus gyvenimas yra dramatiškas. Weberis tą gyvenimo pasidalijimą į skirtingas sferas laikė moderniosios visuomenės bruožu, bet tokių skirtumų rasime visada, tik gal šiais laikais jie ryškesni nei anksčiau. *Todėl kultūros istorijoje svarbu ne vien aprašyti kokį nors reikšmių rinkinį, bet ir savęs paklausti, kur jis aktyvus, kurioje gyvenimo sferoje jis veikia ir kiek jis toje sferoje reikšmingas* [šifras mano L.V.]. (Kavolis, 1992b: 17)

Weberis ne kartą kritikuotas ir dėl europocentristinės laikysenos savo civilizacijų analizėje: „[d]augybė Weberio pamąstymų apie „aukšto lygio gamtos mokslus Indijoje“, „nepaprastai išplėtotą kinų istoriografiją“, „ne mažiau subtilią nei Vakarų tautų muzikinę klausą“, savitą Rytų architektūrą ir meną neturėtų klaidinti, kadangi toks kalbėjimo būdas tėra tik geriau laiko reikalavimus atitinkanti „vakarietiškojo etnocentrizmo“ forma“; ir tik po Pirmojo pasaulinio karo vokiečių sociologas ima „perkainoti vertybes“ – „atsiranda naujas požiūris į Vakarų civilizaciją – kaip chroniškai nesveiką organizmą, geležinį narvą, kuriame blaškosi tramdomos žmogaus kūrybinės galios“. (Andrijauskas, 1999a: 68, 73)

Nepaisant šios kritikos, Weberio civilizacijų analizės metodologiniai principai yra reikšmingiausias vokiečių mokslininko indėlis į Kavolio civilizacijų analizės tyrinėjimus. Pasak Noreikos, „Maxo Weberio civilizacijų sociologija V. Kavoliui yra geriausias pavyzdys, kaip civilizacijų studijose turi būti keliami klausimai“ (2008a: 64). Kaip lietuvių išeivijos sociologas rašo: „[l]yginamasis metodas neskatina komparatyvisto užimti privilegijuotą padėtį, kalbant apie visų civilizacijos tradicijų tolygų intervalą su empiriniais duomenimis. Priešingai, lyginamasis požiūris esti brandžiausias tada, kai jis kyla iš gilios problemos, kurią analitikas patiria *savo paties* tradicijoje (taip pat ir savyje²⁸), tačiau kurios jis neįstengtų patikimai aprėpti neatsižvelgdamas į kitų civilizacijų duomenis. Šia prasme sociologijoje kaip pavyzdys išlieka Maxas Weberis²⁹.“ (Kavolis, 1998a: 15)

Veikalo *Ekonomika ir visuomenė* skyriuje „Religijos sociologija (religinių bendruomenių tipai)“ Weberis pateikia savo lyginamojo metodo definiciją, kur religinėms išraiškos formoms analizuoti pasitelkiama analogija, „visų pirma jos veiksmingiaus[ia] form[a] – palyginim[as] (*Gleichnis*). Ji mums svarbi, nes ilgai veikė ne vien religines išraiškos formas, bet dominavo ir teisiniame mąstyme

²⁸ Tai, jog Weberis buvo teisininkas, galima manyti, leido jam gerai suvokti analogijomis grindžiamo mąstymo naudą sprendžiant precedentus teisinėse bylose.

²⁹ Vertėtų pastebėti, jog Weberio teorija veikė ne tik Kavolį, bet ir Kavolio mokytojus bei bendraminčius. Parsonsas yra parašęs ne vieną studiją, skirtą aptarti Weberio idėjoms, bei pats yra pripažinęs šio vokiečių mąstytojo įtaką savo veiksmo teorijai. Louisas Dumontas pabrėžė, jog Töennieso spontaniškos valios *Naturwille* ir laisvos valios *Kürwille* dichotomija glūdi ir Weberio „moderniųjų laikų žmonių racionalume“. Benjaminas Nelsonas analizavo Weberio „pasaulietinio asketizmo“, misticismo sąvokas. (Žiūrėti „Max Weber on Church, Sect and Mysticism“, ed. B. Nelson, *Sociological Analysis*, 34-2, 1973.); „„Protestantiškosios etikos“ analogų savo darbuose ieškojo ir C. Geertzas“ (Norkus, 1997: 358).

nagrinėjant precedentus (...). Tik ilginiui ją išstūmė racionali klasifikacija pagrįsta silogistinė sąvokų daryba. Šio analogijomis grindžiamo mąstymo šaltinis yra simbolistiškai racionalizuota magija, kuri visiškai juo remiasi“ (Weber, 2000: 16-17).

Dar viena metodologinė prielaida, jungianti mokslininkus, yra Kavolio struktūrinė-energetinė metodologija, kurią atitinka Weberio „organizacijos“ ir „dvasios“ koherentiškumo formos. Straipsnyje „Weberio tezės“ kilmė ir recepcija“ Norkus teigia, jog Weberis skiria ekonominę sistemą ir „dvasią“ (1997: 344), kur vokiečių sociologo ekonominė sistema atitinka struktūrą, o „dvasia“ – energiją Kavolio struktūrinėje-energetinėje metodologijoje.

Apibendrinus, galime išskirti šias mokslininkų darbuose aptinkamas teorines ir metodologines prielaidas - tai, kas vienija: modernybės reiškinių analizė, lyginamasis metodas, kultūros kaip „aukštesnės sferos“ nei socialinė ar ekonominė struktūra samprata, hermeneutinis aiškinimas, struktūrinė – energetinė metodologija, socialinių patologijų analizė, antrinių šaltinių analizė (aprašoma skyriuje 2.6 Dokumentacija); skiria – istoriškumo stoka Weberio civilizacijų analizėje, skirtingas civilizacijos ir kultūros apibrėžimas. Europocentristinė Weberio laikysena gali būti laikoma tiek jungiančia, tiek skiriančia prielaida, nelygu ar remsimės ankstyvaisiais, ar vėlyvaisiais mokslininkų darbais.

3.2.2 Lyginamoji Norberto Eliaso ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė

Norbertas Eliasas (1897-1990) – garsus žydų kilmės vokiečių sociologas, išgarsėjęs savo studija *The Civilizing Process* [1939], analizavęs ne tik civilizuojančius, bet ir decivilizuojančius³⁰ procesus. Eliaso poveikis didžiausias lyginamųjų ir ilgalaikių istorinių kultūros pokyčių tyrimų srityje. „Mokslininkai, besidomintys emocijų sociologija taip pat pripažįsta Eliasą kaip didį pionierių šiame lauke“³¹ (Smith, 2001: 149). Savo naudojamą sociologinės analizės metodą mokslininkas vadina „figūratyvine sociologija“, „kur pokyčiai vyksta ne tiek visuomenėje, kiek socialinėse konfigūracijose, aprašomose kaip nenumatytas abupusiškai priklausomų individų tarpusavio sąveikos rezultatas“ (Хорькова, 2001: 332).

Pasak amerikiečių sociologo Smitho, „Eliasui nereikėjo kurti teorijos, privilegijuojančios kurią nors iš šių dimensijų [individas, kultūra ar visuomenė]. Greičiau individas, kultūra ir visuomenė yra surišti į kompleksinius, visada besikeičiančius ir besivystančius tarpusavio priklausomybės tinklus.“

³⁰ Decivilizuojantis procesas yra karų ir kitų žmonijos žiaurumo formų kaip struktūrinių ryšių praradimo išraiška Eliaso teorijoje. Mokslininkas siekia subalansuoti trumpalaikius decivilizuojančius procesus su nuolat besitęsiančiu civilizuojančiu procesu. (Plačiau skaityti Jonathan Fletcher „Violence and civilization: an introduction to the work of Norbert Elias“, 1997)

³¹ Eliaso darbas šioje srityje – organizacinės kultūros ir emocijų valdymo tyrimas. „(...) emocijų valdymas yra centrinis šiuolaikiniame darbo pasaulyje“ (Smith, 2001: 149). Nors Kavolis taip pat tyrė emocijų sritį, tačiau skirtumas tarp šių mąstytojų tas, kad lietuvių sociologo emocijų teorija paremta psichonalitybės teorijų įžvalgomis, kai tuo tarpu Eliasui rūpi organizacinė psichologija ir vadyba.

(2001: 148) Šį teorinį modelį Eliasas vadina *figūratyvine* arba *procesine sociologija*. „Jis teigia, kad dauguma socialinių teorijų ir koncepcijų veda prie sustabarėjusios, statiškos ir sudaiktintos visuomenės vizijos, kai tuo tarpu jo požiūris nušviečia ilgalaikius (permanent) pokyčius, konkrečius tarpusavio ryšius ir empirinių duomenų poreikį.“ (*ibid*)

Eliasas svarsto kultūros ir civilizacijos terminų reikšmes. Pasak sociologo, „[k]ultūros sąvoka skiria. Civilizacijos sąvoka gerokai sumažina nacionalinius skirtumus tarp žmonių; ji akcentuoja tai, kas yra bendra visiems žmonėms“ (Elias, 1995: 7). Lygindamas prancūzų ir vokiečių kultūros bei civilizacijos sampratas, nepaisant egzistuojančių skirtumų, Eliasas prieina bendros išvados dėl civilizacijos apibrėžimo: „[t]autinės savimonės sandara, reprezentuojama *kultūros* ir *civilizacijos* sąvokomis labai skiriasi. Tačiau nepaisant savimonės skirtumų, vokiečiui, kuris su pasididžiavimu kalba apie *kultūrą*, kaip ir prancūzui ar anglui, su pasididžiavimu galvojantiems apie *civilizaciją*, yra savaime aišku, kad *tai yra būdas, leidžiantis matyti ir vertinti žmoniją kaip visumą* [šifras mano, L.V.]. (*ibid*, 8)

Veikale *The Civilizing Process* Eliasas atskleidė modernios asmenybės vystymąsi istorinėje perspektyvoje. Šiam veikalui medžiagą vokiečių sociologas rinko iš praėjusių šimtmečių knygų apie manieras bei etiketą ir lygino skirtingų amžių literatūrą tiriamą temą.

Išskirtinis Eliaso darbo bruožas, kad jis pateikia sociologinį pasakojimą apie naujos asmenybės iškilimą, susiejant juos su valstybės formavimosi procesais. Kaip teigia Eliasas, „[s]uagusio [žmogaus] būdo psichogenezė civilizuotoje visuomenėje negali būti suprantama nepriklausomai nuo „civilizacijos“ sociogenezės.“ (1994: xi). Derindamas socio- ir psichogenezę, mokslininkas lygiagrečiai atskleidžia tiek individualaus, tiek visuomeninio lygio pokyčius: „[v]ėlesniais laikais žmonės tapo jautresni poreikiui apsaugoti save ir saugoti savo ribas; atskirti civilizuotą aš nuo spontaniško ir gyvuliško aš. Kaip šio proceso dalis, jie išsiugdė gebėjimą save apriboti ir save valdyti. Tuo būdu Eliasas parodo, kad *asmenybė ir kultūra eina ranka rankon*, kultūrai aprūpinant mus asmenybės jausmu ir savo emociniu gyvenimu. (Smith, 2001: 146-147) Tačiau Smithas kalba apie žmogų apskritai, nors Eliasas analizavo „vakarietišką civilizuotą žmogų“ (Western civilized man) Vokietijoje, Prancūzijoje ir Didžiojoje Britanijoje. Lygino kultūros ir civilizacijos sąvokas, karališkųjų šeimų manieras šiose valstybėse. Todėl, galima kelti klausimą: kiek Eliaso kategorijos tinkamos nevakarietiškoms civilizacijoms tirti? Ir galbūt Kavoliui derėjo Elią priskirti prie sąmoningumo istorijos, o ne civilizacijų analizės tyrinėtojų?

Kavolis, kaip ir Eliasas savo darbuose derina individualaus ir visuomeninio lygmens kategorijas. Lietuvių išeivijos sociologas veikaluose *Kultūrinė psichologija, Civilizacijų analizė* analizę atlieka „tarp“ socialinių struktūrų ir individo. Į civilizacijų analizės lauką patenka ne tik civilizacijos socialinė struktūra ir jos simbolinė organizacija, tačiau kartu ir „žmogiškosios vidujybės, t.y. jo/jos vidinės savasties interpretacija“ (Donskis, 1996: 4).

Pats Kavolis yra teigiamai įvertinęs Eliaso civilizacinio proceso modelio pritaikomumą: „[k]ai kuriuos lietuviškus tekstus galima skaityti pasiremiant Norberto Eliaso civilizacinio proceso modeliu.“ (Kavolis, 1997a: 10) Taikant šį modelį klausiami „kas gali būti vaisingai suvokta juos problemiška įvedant į tą (ar kitą) istorinio proceso modelį, (...) kas paaiškėja šitą istorinio proceso modelį svarstant santykyje su tuo tekstu?“ (*ibid*). Anot Kavolio, socialinės ir ekonominės sąlygos lėmė etiketo knygų poveikį visuomenei: „[k]ritinė padėtis, sąlygojusi etiketo knygų efektyvumą keičiant charakterį buvo santykinis socialinis ir ekonominis saugumas tame sluoksnyje [XIII-XVII a. Vakarų Europos aristokratija, vėliau – aukštesnioji buržuazija], kuriame šis procesas kilo“ (1997b: 2). Svarbu pabrėžti, jog lietuvių mokslininko išvalga apie socialinės ir ekonominės struktūrų poveikį kultūros procesams Eliaso darbuose kartu yra būdingas Kavolio kultūros sociologijos bruožas.

Kita Eliaso tyrimų sritis – neabejotinai laikmečio dvasios bei Frankfurto mokyklos³² paskatinta – moderniosios visuomenės, Apšvietos idėjų ir racionalizacijos procesų analizė. Elisas, savo veikale *Rūmų dvaro visuomenė* rašo: „[t]ai, kas „protinga“ arba „racionalu“, priklauso nuo visuomenės struktūros. Ką mes sudaiktindami vadiname „protu“ arba *ratio*, visada pasirodo avanscenoje tada, kai prisitaikymas prie tam tikros visuomenės ir savirealizacija bei įsitvirtinimas joje reikalauja tam tikro specifinio numatymo ar apskaičiavimo, o kartu trumpalaikių individualių afektų sulaikymo. Kvantifikuotas išankstinis apskaičiavimas arba racionalumas yra tikrai ypatingas platesnio reiškimo atvejis.“ (Elias, 2004: 108) Vadinasi, protas arba *ratio* gali būti sudaiktinamas arba tiriamas (sudaiktinimas durkheimiška prasme prilygsta pavertimui socialiniu faktu) ne atsietai, bet tik santykyje su socialine struktūra, kuriai *ratio* yra subordinuotas: individuali kategorija – racionalumas yra platesnio reiškimo – socialinės struktūros išdava, prisitaikymo prie jos rezultatas.

Elisas siekė įrodyti, jog racionalus žmogus – *homo rationalis* atsirado dar iki buržuazinio žmogaus, karaliaus rūmų visuomenėje. Kaip pavyzdį mokslininkas pateikia XVII–XVIII a. Prancūzijos karaliaus rūmus. Beveik visi rūmų kasdienio gyvenimo atributai: etiketas, ceremonijos, vizitai, pobūviai, turto gausa, prabangus interjeras turėjo pabrėžti asmens statusą ir padėti išlaikyti prestižą. Gyvenimas tokioje aplinkoje reikalavo didelės savikontrolės, disciplinos ir racionalumo. Elisas įsitinęs, kad būtent iš rūmų dvaro visuomenės kilo racionalus, save kontoliuojantis žmogus, kurio elgesio taisyklės ilgainiui perėmė visi visuomenės nariai.

Taigi lyginamoji Kavolio ir Eliaso teorinių ir metodologinių prielaidų analizė parodė, jog mokslininkų civilizacijų analizei būdingas istoriškumas, bendras individo-kultūros-socialinės struktūros tyrimas, modernizacijos ir racionalizacijos procesų analizė. Skirtingai mokslininkai

³² 1929 m. Elisas persikėlė gyventi į Frankfurtą, kur palaikė ryšius su Karlu Mannheimu ir kitais Frankfurto mokyklos atstovais.

pritaiko lyginamąjį metodą – Eliasas išskirtinai Vakarų civilizacijoje, Kavolis – tarpcivilizaciniame lygmenyje.

3.3 PRANCŪZŲ SOCIOLOGIJOS TRADICIJA

3.3.1 Lyginamoji Michelio Foucault ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė

Michelis Foucault (1926-1984) – žymus prancūzų filosofas, istorikas, psichologas, sociologas, lingvistas. Artimas Kavoliui, pirmiausia, sąmoningumo istorijos srityje. Kavolio ir Foucault ryšius yra analizavusi Naujokaitienė. Kavolio 75-osioms gimimo metinėms skirtos mokslinės konferencijos metu ji teigė, jog Prancūzų tradicijoje Kavolis sietųsi su Michelio Foucault bausmės filosofija, su filosofškai probleminama ir struktūruojama erdve (Naujokaitienė, 2005: 105). Be užuominų, šiame straipsnyje nepateikiama platesnė Kavolio ir prancūzų mąstytojo analizė. Metodologinių Foucault ir Kavolio principų analizę yra atlikęs Noreika savo disertacijoje bei staipsnyje „Kavolio civilizacijų teorija ir Foucault diskurso analizė“ (2008).

Pagrindinė Foucault studijų kryptis yra sąmoningumo istorijos³³ kaip istorinės sąmonės rudimentų išryškėjimas skirtingose epochose. Mokslininkas tyrinėja sąmoningųjų žmonių mąstymo struktūrų poveikį istorijos procesui. „Jis teigia, kad kiekviena civilizacija ir epocha turi specifinę sistemą, glaudžiai susijusią su to meto kultūriniu „pažinimo lauku“, kuris susidaro iš skirtingų mokslinių disciplinų diskurso. Nepaisant skirtingumo, visi jie formuoja vientisą žinių epistemą, kuri išreiškia konkretaus istorijos tarpsnio žmonių mąstyseną – kaip griežtas kalbinis kodas, jungiantis tam tikrą socialinių nuostatų ir draudimų visumą.“ (Andrijauskas, 1999a: 146) Kavolis pritaria idėjai, kad kultūra išreiškia kolektyvinį mentalitetą. Jo įsitikinimu, „simbolinės konstrukcijos įkūnija emocinį tam tikros grupės sociokultūrinės aplinkos suvokimą ar *kolektyvinį emocionalumą*. Todėl civilizacijų analizė privalo tirti ne tik simbolines konstrukcijas bei jų konfigūracijas, bet ir jose glūdintį kolektyvinį emocionalumą.“ (Noreika, 2008c: 64-65).

Pats Kavolis teigė, jog stipriausią įspūdį jam paliko prancūzų filosofas-istorikas-literatas-socialinis mokslininkas Michelis Foucault (1989: 16), save vadinęs „Minties sistemų istorijos“ autoritetu (Smith, 2001: 121). Jam lietuvių išeivijos mokslininkas pripažino jaučiantis „dvasinę giminystę – ir kartu prieštaravimo santykį“. „Foucault suvokia sąmoningumo istoriją kaip totalias sistemas be individų; jos dirbtinai sukonstruojamos ir kuriam laikui užkraunamos ant visatos chaoso; (...). (Išskaitant jo paties teorinę analizę ir net kalbėjimo būdą, kuriuos Foucault, vos sukonstravęs, tuojau pradeda griauti, kad liktų laisvas net ir savo paties galvojimo atžvilgiu.) (*ibid*).

³³ „Sąmoningumo istorija“ (arba Foucault „sąmoningumo archeologija“) pagal bendruosius morfologinius požymius plačiąja prasme priklauso struktūralistinių mokyklų šeimai (Kavolis, 1998a: 11).

„Tad kai Foucault susieja įvairias mąstymo sritis, pasitelkdamas bendrą diskurso formą, jis atranda kontrolinį principą *vien* intelektinei visuomenės veiklai (be to, vos apibrėžęs, turi jį sunaikinti).“ (Kavolis, 1998b: 26)

Tačiau skirtingai nei Foucault, lietuvių išėivijos sociologui sąmoningumo istorijoje svarbu „ne sistemos be individų, o niuansai ir aspektai su prie jų prikabintais žmonėmis. Kur Foucault visiškai nominalistas, aš bent iš dalies realistas: iš chaotiškos ir beprasmės visatos organiškai išneria mažos salelės, vertos pagarbos ir išsaugojimo“ (Kavolis, 1989: 16).

Savo empiriniuose darbuose, tokiuose kaip *Beprotybė ir civilizacija* [1961], *Ligoninės gimimas* [1963] bei *Disciplinuoti ir bausti* [1975] Foucault nagrinėjo būdus, kaip ekspertai ir profesionalai gydytojų, psichiatrų ir kriminologų vaidmenyje padidino savo autoritetą dėka iškilusių naujų diskursų³⁴. Šie diskursai padarė daugiau nei tiesiog pastiprino pretenzijas į profesionalią ekspertizę. Jie sudarė arba išrado deviantų grupes kaip tirti vertus objektus, sutramdymo, pataisos institucijas bei ekspertus, kuriems buvo duota teisė juos kontroliuoti. Vietoje to, kad užfiksuotų objektyvią realybę, tokie diskursai kuria, reprodukuoja ir maskuoja galios ir kontrolės santykius. (Smith, 2001: 123)

Vienas pirmųjų Foucault svarstymų civilizacijos srityje yra žmonijos psichinių procesų tyrimas veikale *Beprotybė ir civilizacija*. Šis kūrinys sudaro dalį visos mokslininko darbų kolekcijos netradicinėmis istorinėmis temomis to meto istoriografijos kontekste: „[n]aujausias Foucault orientacijos į istoriją aspektas tas, kad jis nušviečia užmirštas marginalų, tokių kaip pamišėliai ir nusikaltėliai istorijas“ (*ibid*, 127).

Knygoje tiriama beprotybės sampratos kaita nuo vėlyvųjų Viduramžių iki XIX a.. Naudojami Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, Vokietijos šaltiniai. Mokslininkas analizuoja, kaip nuo beprotybės kaip normalaus reiškinių sampratos (tai Kavolio teorijoje atitinka spontaniškos gamtos tvarką, kai priimama, jog gamtos kūriniai yra įvairūs, jiems netaikomi normalumo standartai), palaipsniui pereinama prie beprotybės kontrolės ir izoliavimo. Besikeičiantis santykis su beprotybe įgyja skirtingas išraiškos formas: beprotybė kaip integrali visuomenės dalis, fizinis beprotybės atskyrimas, beprotybė kaip nusikaltimas, beprotybės baimė, kvalifikuotas beprotybės gydymas ir priežiūra.

Foucault antrąjį knygos skyrių pavadino „Didžiuoju įkaliniu“. Čia mokslininkas analizuoja XVII a. Vakarų Europoje iškilusį reiškinį – bendrąsias ligonines (pranc. *Hopital General*). Jose, pasak prancūzų filosofo, buvo talpinami įvairūs ligoniai, nepaisant jų lyties, amžiaus ar negalavimo požymių. „(...) *Hopital General* yra teisės normų ribojama, keista, karaliaus įsteigta jėga, kuri yra trečioji represijos forma po policijos ir teismo.“ (Foucault, 1993: 40) Ši ligoninė nieko bendra neturi

³⁴ Foucault diskurso sąvoka suteikia galimybę galvoti apie laisvą nuo intelektualinio bagažo, taigi ir „ideologijos“ koncepcijos, kultūrą ir galią. (Smith, 2001: 123)

su medicina ir yra valdžios organų naudojama kaip būdas atsikratyti „netinkamais“ piliečiais. Tokio tipo prieglaudos buvo steigiamos ir Vokietijoje bei Didžiojoje Britanijoje. Foucault pastebi, jog bendrosios ligoninės veikimo logiką pritaikė ir religinės prieglaudos, tuo būdu dar labiau išplėtusios represinės sistemos tinklą. Tai mokslininkas įvardina kaip Apšvietos epochos pradžią, plintančią autoritarinės prievartos institucijų forma. Laikui bėgant, tokių institucijų tinklas plėtėsi, o jų veikimo mechanizmas sudėtingėjo, apimdamas vis daugiau funkcijų: be izoliavimo, teikė pigią darbo jėgą, šalino nedarbingumą. Foucault įsitikinęs, jog su bendrųjų ligoninių tinklo atsiradimu baigėsi beprotybės laisvė, egzistavusi Renesanso laikų Europoje. (*ibid*, 44-64) Šis procesas nubrėžė ribą tarp proto ir beprotybės, ribą tarp normalaus ir patologinio.

Kavolis pritaikė Foucault atradimus tirdamas tvarkos ir netvarkos problemą. Tvarką Kavolis skirsto į dvi kategorijas, kurių kiekviena turi po du porūšius. Tvarka, anot mokslininko, gali būti gamtos arba dirbtinė/kultūrinė tvarka. Gamtos tvarka skirstoma į spontaniškos gamtos ir privalomos prigimties tvarkas. Kultūrinė arba dirbtinė tvarka skirstoma į fabriko tvarką ir meno kūrinio tvarką. Spontaniškos gamtos tvarka, yra bene labiausiai nutolusi nuo bendrinės tvarkos sampratos, nes neatlieka normatyvinės, drausminančios funkcijos visuomenėje. „Spontaniškos gamtos tvarka atsiranda iš daugelio jėgų ir procesų sąveikos savaime, niekam nederiguojant. (...) Tokioje tvarkoje negalima atskirti gėrio nuo blogio, nėra principo, kuris įgalintų išvesti dichotomijas tarp priešingybių, kurios būtų moraliai smerkiamos arba pozityviai vertinamos“ (Kavolis, 1996: 126). „Privalomoje prigimties tvarkoje kiekvienas jai priklausęs turi jam ir jai nustatytą vietą ir įsakytas pareigas. Jei jis ar ji tas pareigas atsisako vykdyti, nusideda, žinodami gėrį, apsisprendžia blogiui“ (*ibid*, 127-128). Anot Kavolio, privalomos prigimties tvarkos atveju, nukrypimas nuo šios tvarkos gali sąlygoti moralinį pasmerkimą:

„Privaloma prigimtis (ar jos atmintis) gali pareikalauti *sunaikinti* „blogio jėgas“ - eretikus, žydus, raganas, tam tikrų socialinių klasių narius, o fabriko tvarka pateisina moraliai neutralų „neproduktyvių gamintojų“ *išmetimą* - šitaip atsitinka su psichiatrinių ligoninių pacientais, su senais žmonėmis senelių namuose, su juodadarbiais miestų lindynėse ir iš dalies su likusiomis namuose „nedirbančiomis“ žmonėmis. (...) Tvarkoje, suvokiamoje kaip meno kūrinys, reikšmingi turėtų pasidaryti visi, kurie dalyvauja ją kuriant; spontaniškoje gamtoje kiekvienas ilgainiui nuplūduotių į jam ar jai tinkančią padėtį.“ (1998e: 195, išnaša).

Spontaniškoje gamtoje į „kitokius“ „(...) žiūrima kaip į išdaigas, kaip į keistenybes, bet jų moraliai pasmerkti neįmanoma, nes viskas, kas gamtoje atsiranda, yra gamtos procesų padarinys“ (Kavolis, 1996: 128). Vadinasi moralinės kategorijos arba gėrio ir blogio perskyra yra riba, žyminti normalumo – nenormalumo perskyros atsiradimą žmonių bendruomenėje.

Prancūzų filosofo-sociologo terminai „fizinis beprotybės atskyrimas“, „kvalifikuotas beprotybės gydymas“ prilygsta lietuvių išeivijos mokslininko aprašomai fabriko tvarkos logikai. Kavolis rašo: „Fabrike nukrypimai nuo įprastų standartų tampa broku, defektiniu gaminiu, kurį reikia išmesti į istorijos šiukšlyną. (...) Išmesti į šiukšlyną tai, kas neatitinka specifikacijų, yra net pareiga, nebent

galėtų pataisyti, suteikti reabilitaciją kur nors, kur taisomi defektiniai produktai. Taisymo institucija yra panaši į automobilių remonto dirbtuvę: koncentracijos stovyklos, psichiatrinės ligoninės.“ (1996: 138) Kavolis nestokoja aštrios kritikos fabriko logika grįstai ekonominei visuomenės sistemai: fabriko logikai viskas – įskaitant visuomenę ir žmogaus charakterį – yra tik žaliavos pakeitimas į pageidautiną produktą (1995f: 128). Tokią tvarkos logiką Kavolis vadina destruktyvia, dehumanizuojančia, neatitinkančia liberalios moralinės kultūros normų (1998e : 213).

Kavolis, analizuodamas pranciškonų vienuolio Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos poemas, teigia, jog Rytų Europos valstietijos *civilizaciniam procesui* (XVIII a. Lietuvos liuteronų, gyvenusių Rytų Prūsijoje, tarpe iškilusiems psichokultūriniais ir elgesio pokyčiams) tirti būtų geriau naudojant ne Eliaso, bet Foucault terminus, „nes Eliasas priskiria kolektyvinio charakterio suformavimą eilei individualių rašytojų tam tikrose socialinėse aplinkose, tuo tarpu Foucault tai yra daugiau beasmenis procesas, kur „autoriai“ yra ištirpę į kitaip nepaaiškinamos naujos galios logikos atsiradimo indikatoriuose.“ (Kavolis, 1997b: 3) Kita vertus lietuvių sociologas kritikuoja Foucault teoriją dėl to, kad „jo analitinėje konstrukcijoje dingsta „asmenybė“, todėl ši konstrukcija gali suteikti tik psichokultūrinius procesus varžančias pažintines kategorijas ir organizacines formas – kurios reikalauja Elias'o ar kitos rūšies teorijų pagauti [kas vyko XIX a. Lietuvoje].“ Taigi, anot Kavolio, *civilizacinių procesų* analizėje turi derėti du principai: Foucault galios logika bei Eliaso asmenybės kategorija³⁵.

Jeigu Foucault ir Kavolis yra panašūs savo teorinėmis prielaidomis, tai nemažai skirtumų galima atrasti lyginant mokslininkų metodologines prielaidas. Kavolio civilizacijų analizė ir Foucault diskursų analizė yra iš esmės skirtingos. Pasak Noreikos, šių mokslininkų analizė skiriasi, nes „[p]irmiausia jos skirtos tirti skirtingus simbolinių struktūrų lygmenis. Civilizacijų analizė aprašo semantinius darinius (simbolines konstrukcijas ir jų konfigūracijas), o diskurso analizė – jų galimybės sąlygas (diskursus). Atitinkamai, skiriasi ir jų naudojami tekstinės analizės tipai. Jei simbolinėms konstrukcijoms aprašyti pakanka semantinės analizės, tai diskursui – nepakanka.“ (2008b: 45) Taigi nors abiejų autorių metodologiniai principai susiliečia *lyginamojoje* civilizacijų idėjų ir procesų analizėje, bet kartu nutolsta pasirenkant skirtingus analizės vienetus – Kavolis aprašo semantinius darinius, o Foucault – jų galimybės sąlygas (diskursus).

Panašūs abu mokslininkai tuo, jog plėtoja istorijos daugiasluoksniškumo idėją, tačiau kartu ir skiriasi, nes kitaip traktuoja daiktų reikšmes istoriniame kontekste. „Foucault apsiriboja tik tuo, kas istorijoje atsiranda naujo ir visiškai ignoruoja tai, kas istorijoje turi tendenciją toliau išlikti“. (Noreika, 2008a: 85) Tuo tarpu Kavolis kalba apie daiktų nureikšminimą ir pakartotinį įreikšminimą kaip desementizacijos ir resemantizacijos procesus istorijos eigoje.

³⁵ Foucault ir Eliasas panašūs tuo, jog abu manė esant būtina analizuoti istorinius pokyčius siekiant geriau suprasti pasaulį, abu teigė visur egzistuojančią galią (Žr. P. Spierenburg „Punishment, Power and History: Foucault and Elias“).

Foucault ir Kavolį vienija atviros mokslo laikysenos poreikis. Foucault mintį apie nuasmenintą „discipliną“ ir artėjančią naują „atviros mąstysenos“ erą (Andrijauskas, 1999a: 150), galima palyginti su lietuvių mokslininko tarpdisciplininio dialogo socialiniuose moksluose bei kultūrinio polilogo transnacionalinėje erdvėje paieškomis.

Priežastinį aiškinimą Kavolis kaip ir Foucault iškeičia į lyginamąją analizę, kur siekiama nustatyti, kodėl tam tikri socialiniai reiškiniai, idėjos ar procesai atsirado skirtingose kultūrose arba civilizacijose. „Savo „pažinimo archeologijoje“ Foucault teigia, kad kultūrinių ir civilizacinių procesų esmę suprasime pažinę ne vieną pagrindinę liniją, o tik daugybę greta egzistuojančių idėjų ir procesų. Pažinimas turi orientuotis ne į priežastinius elementų ryšius, o į juos skiriančių ribų ir slenksčių supratimą.“ (*ibid*, 146).

Dar vienas skirtumas tarp mokslininkų yra mažiausio analizės vieneto pasirinkime. Foucault mažiausiu analizės vienetu laiko *pasakymą*, Kavolis – simbolinę konstrukciją (struktūriniais ryšiais susietų reikšmių dariniai). (Noreika, 2008c: 59-60)

Skiriasi mokslininkų teorinės konstrukcijos santykiyje su kultūriniu determinizmu. Foucault subjektas yra diskurso nuosavybė, o ne diskursas yra subjekto nuosavybė. Dalyvauti diskurse, vadinasi kalbėti ne bet ką, bet tik tai, ką jis leidžia. Kavoliui svetimas šis vienareikšmis kultūrinis determinizmas. Lietuvių išeivijos sociologas įsitikinęs, kad nors sociokultūriniai veiksniai daro įtaką kūrybai, tačiau jos neapsprendžia. Kūrybos rezultatai priklauso ir nuo subjekto. Todėl Kavolio poziciją Noreika vadina nevienareikšmiu kultūriniu determinizmu. (*ibid*, 64)

Atlikus lyginamąją Foucault ir Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizę, galima įvardyti šiuos vienijančius principus: lyginamoji analizė, istoriškumas, sąmoningumo istorija kaip lietuvių mentaliteto studijos, Foucault disciplinuojančių institucijų diskurso kaip Kavolio fabriko tvarkos logikos analizė; skiriančius principus: asmenybės kategorijos stoka Foucault teorinėse konstrukcijose, skirtingas mažiausias analizės vienetas, santykis su dokumentacija (žr. sk. 2.6 Dokumentacija) bei kultūriniu determinizmu.

3.3.2 Lyginamoji Emilio Durkheimio ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė

Emilis Durkheimas (1858-1917) – garsus prancūzų filosofas ir sociologas, jungiantis XIX a. evoliucionizmą ir moderniąją socialinę antropologiją³⁶, *L'Année sociologique* žurnalo įkūrėjas, ilgainiui apie jį subūręs įtakingą civilizacinės sociologijos mokyklą³⁷.

³⁶ Durkheimio tyrinėtojas Lukes analizuoja prancūzų sociologo santykį su evoliucionistine prieiga. (Žr. Belier W. W. „Durkheim, Mauss, classical evolutionism and the origin of religion“, p. 28)

³⁷ Prancūzų sociologijos mokyklos lyderiai Durkheimas ir jo sūnėnas Maussas suformulavo naujus civilizacinės sociologijos principus, „kurių poveikis šiandien jaučiamas V. Kavolio, L. Dumont'o, S. Eisenstadto ir daugelio kitų įtakingų XX a. civilizacijos teoretikų koncepcijose“ (Andrijauskas, 1999a: 74).

Durkheimo nuopelnas civilizacinei komparatyvistikai yra naujas požiūris į kultūrą kaip į „simbolines sistemas, sąlygojančias žmonių sąveiką ir integraciją“ (Andrijauskas, 1999b: 509-510). Prancūzų sociologo kultūros teorijoje simbolinė tvarka funkcionuoja tam, kad kurtų vertybes socialinei vienybei palaikyti. Socialinis gyvenimas „visais savo aspektais ir kiekvienu istorijos periodu tampa įmanomas tikrai dėl gausaus simbolizmo“. (Durkheim, cit. pg. Swingewood, 1998: 55)

Konkrečios visuomenės kultūros ir civilizacijos santykį Kavolis apibrėžia iš esmės taip pat kaip Durkheimas ir Maussas³⁸. Kultūra yra civilizacijos atspindys, kultūra ir civilizacija santykiauja taip, kaip dalis ir visuma. Tačiau, pasak Noreikos, „techniniais sumetimais konkrečios visuomenės struktūrą Kavolis paprastai vadina „kultūra“, o tam tikrai „grupei visuomenių bendrą kultūrą – „civilizacija““. (2008a: 96)

Prancūzų mokslininko indėlis į civilizacijos analizę unikalus tuo, jog einama nuo europocentrizmo prie visuotinės civilizacijos – *totalinės istorijos* – tyrimo. Pasak Andrijausko, Durkheimo mokykla nuo tiriamų faktų išsivystymo lygmens „atveria kelią objektyviai įvairių morfologinių socialinių organizmų pjūvių, simbolių prasmų analizei“ (1999a: 76). Čia derėtų pabrėžti *totalinės istorijos* metodo specifiką, lėmusią kokybiškai naują civilizacijos ir kultūros fenomenų pažinimą, pasitelkiant įvairius socialinius ir humanitarinius mokslus. Šia prasme Kavolio civilizacijų analizę galime laikyti tam tikru *totalinės istorijos* atitikmeniu dėl to, jog lietuvių išeivijos mokslininkas savo studijose rėmėsi įvairių humanitarinių ir socialinių mokslų medžiaga.

Durkheimas ir Kavolis susiliečia sakralios ir sekuliaros arba profaniškos kultūros sričių analizėje. Veikale *Elementarios religinio gyvenimo formos* Durkheimas teigia, jog religinio mąstymo skiriamasis bruožas yra pasaulio skirstymas į dvi sritis: sakralią ir profanišką arba pasaulietinę (1999: 41). Straipsnyje „Moralės humanizavimas ir „sakralumo sugrįžimas““ Kavolis kaip ir prancūzų sociologas analizuoja dvi religinio mąstymo sritis: sakralią ir sekuliarą. Kaip teigia vienas iš Kavolio kolegų, įsitraukusių į Tarptautinės lyginamųjų civilizacijos studijų draugijos veiklą, „Kavoliui – kaip labai nedaugeliui – pavyksta esmingai pasiremti Durkheimu, praturtinant *The Elementary Forms of the Religious Life* aprašytą sakralumo genezės modelį dialektine sakralumo ir sekuliarumo sąveika³⁹.“ (Bourg, 2000: 336)

³⁸ Durkheimas ir Maussas bendroje studijoje *Pastabos apie civilizacijos sąvoką* civilizaciją apibrėžia kaip „nesusijusią su konkrečiu socialiniu organizmu visuomeninių fenomenų visumą, besiskleidžiančią nacionalinių teritorijų ribas peržengiančiose erdvėse konkrečiu laiku; jungiančią savyje kelių visuomenių istoriją su jų tarpnacionaliniu gyvenimu.“ (Durkheim & Mauss, cit. pg. Andrijauskas, 1999a: 75)

³⁹ Šį klausimą galima vystyti tiriant Durkheimo ir Kavolio svarstymus religijos sociologijos tema, tačiau šiame darbe atsiribojama nuo atskirų Kavolio kūrybos lauko sričių, tokių kaip meno sociologija, religijos sociologija, emocijų teorija analizės.

Durkheimas yra svarbi figūra deviacijų sociologijoje. Kaip teigia, Zdanevičius, „E. Durkheimo *Sociologijos metodo taisyklių* paskelbimo – 1895-ieji metai galėtų būti įvardijami kaip deviacijos sociologijos gimimo metai.“ (2000: 93).

Trečiajame veikalo *Sociologijos metodo taisyklės* skyriuje Durkheimas rašo apie normalaus ir patologinio faktų skyrimo taisyklės. Pasak prancūzų sociologo, fakto normalumą laiduoja jo „naudingumas arba būtinumas normaliam tipui“, tačiau ne paplitimas arba visuotinumas: „[m]es nemanome, kad kada nors galėtume imtis spręsti apie socialinių faktų normalumą ar nenormalumą pagal jų visuotinumo laipsnį“ (Durkheim, 2001: 85) Normalaus ir patologinio atskyrimas daug lengviau atliekamas biologo, nei sociologo. Pirmasis gali stebėti organizmo reakcijas į tam tikrą poveikį ir nustatyti jų „normalų ar nenormalų pobūdį“, kai tuo tarpu antrasis susiduria su daug sudėtingesniais faktais. Vienas tokių – nusikaltimai. (*ibid*, 76-78)

Pasak Durkheimo, „[n]usikaltimas laikomas faktu, kurio patologinis pobūdis neginčytinas“. Nusikaltimai būdingi visai žmonijai – bet kokio tipo ir bet kurio istorinio periodo visuomenėms: „(...) visur ir visada buvo žmonių, kurie elgėsi taip, kad užsitrauktų baudžiamąją atsakomybę“. Tai, kad nusikaltimai būdingi kiekvienai visuomenei, reiškia, jog nusikalstamumas⁴⁰ yra normali socialinė būklė, kai jis neviršija tam tikro „socialiniam tipui leistino lygio“. Durkheimas išveda, kad nusikaltimus reikia priskirti prie normalių sociologinių reiškinių. Nusikaltimai yra visuomenės sveikatos rodiklis, jos sudedamoji dalis. O nusikaltimo tapatinimas su liga prilygtų skirties tarp fiziologinio ir patologinio arba tarp biologijos ir sociologijos mokslų panaikinimui. (*ibid*, 78-79)

Kitas Durkheimo atradimas yra *deviacijos ir kolektyvinės moralinės sąmonės* sąryšio nustatymas. „Durkheimo teigimu, deviacija nėra tam tikras elgesio būdas, kuris iš esmės laikytinas patologišku, - deviaciją apibrėžia kolektyvinė moralinė sąmonė.“ (Zdanevičius, 2000: 94). Kolektyvinė sąmonė Foucault terminais yra diskursas, kuriame formuojamos kalbėjimo apie deviaciją taisyklės.

Prancūzų sociologas įsitikinęs, kad nusikaltimas yra veiksmas, žeidžiantis *ypatingą energiją ir ryškumą* pasižyminčius kolektyvinius jausmus. Kolektyvinė sąmonė nurodo reguliacinį principą visuomenėje. Pasak Durkheimo, kolektyvinė sąmonė gali būti labai aiškiai matoma per deviantų bausmes, t.y. kaip kolektyvinio pasipiktinimo išraiška. Tam, kad kolektyviniai jausmai prasiskverbtų į sąmones, jie turi tapti kur kas intensyvesni nei iki tol buvę. Bendruomenė juos turi pajusti turinčius tokią energiją, iš kurios jie galėtų pasisemti jėgos, „būtiną prasiskverbti į individus, ligi tol jiems nepaklusiusius“. (Durkheim, 2001: 80) Tačiau, kad ir kokią energiją savyje sukauptų kolektyvinė sąmonė, ji negali paveikti visų individų, jau vien dėl to, kad patys socialiniai organizmai yra skirtingi savo psichine struktūra, skirtingi tuo, jog socialinėje erdvėje užima „ypatingą, tam skirtą vietą“. (*ibid*)

⁴⁰ Naudojamas Durkheimo terminas (metinio nusikaltimų skaičiaus ir gyventojų skaičiaus santykis).

Durkheimas iškelia tezę, kad, jei organizmai yra skirtingi, vadinasi „kai kurie iš tų skirtumų neišvengiamai įgyja kriminalinių savybių“. (*ibid*, 81) Čia sąveikauja du priklausomybės kriterijai: individo vidinės savybės ir išorinė jėga arba kolektyvinė sąmonė. Kolektyvinė sąmonė pasižymi jėga ir autoritetu, joje koegzistuoja struktūra ir energija. *Tiek struktūros, tiek energijos „stiprumas“, priešinasi socialiniams pokyčiams. Kitaip tariant, Durkheimas mano, jog, stipresnė struktūra labiau priešinasi bet kokiam pakitimui, ir tam, kad teisės ir moralės evoliucija būtų galima, kolektyviniai jausmai turi talpinti savyje saikingą energiją.* Vadinasi tiek struktūra, tiek energija turi būti subalansuotos tam, kad būtų galimi socialiniai pokyčiai. Panašiai kaip Durkheimas, lietuvių išeivijos sociologas mano, jog struktūros ir energijos formų reikšmingas neatitikimas pasireiškia kaip socialinių pokyčių stoka.

Metodologinių prielaidų srityje reikia aptarti vieną esminių Durkheimo reikalavimų *Sociologijos metodo taisyklėse* – lyginamąją analizę. Durkheimas siūlo lyginamąjį metodą arba „netiesioginį eksperimentavimą“ kaip vienintelį sociologijos mokslo metodą: „lyginimo metodas – vienintelis metodas, tinkantis sociologijai“ (Durkheim, 2001: 127). Jį priešpastato Comte'o istoriniam metodui (Durkheimas istoriškumo neatmeta, bet derina jį kaip vieną iš savo sociologijos metodo taisyklių). Prancūzų sociologas apibrėžia lyginamojo metodo principą: „tą pačią pasekmę atitinka ta pati priežastis“ bei reikalavimas jog „lyginti reikia tik ilgai trunkančių ir plačių pokyčių grupes“. (*ibid*, 149)

Skirtingai nei Durkheimas, Kavolis priežasčių ir pasekmių ryšių ieškojo tik ankstyvajame savo kūrybos etape – vaizduojamojo meno sociologijoje. Vėliau šio pozityvistinio metodo atsisakė. Tačiau prancūzų sociologijos klasiko reikalavimas lyginti tik ilgai trunkančių ir plačių pokyčių grupes yra neabejotinai Kavolio civilizacijų sociologijos metodologinis principas, atitinkamai kaip istoriškumo bei reiškimosi bent vienoje civilizacijoje reikalavimas. Būtina pabrėžti, jog plačių pokyčių grupių tyrimas neturi būti suvokiamas kaip reiškinio visuotinumui reikalavimas, nes, pasak lietuvių išeivijos sociologo, civilizacinio lygio procesai „būdingi civilizacijoms, bet nebūtinai visoms kultūroms ar visuomenėms“. Tik kultūros modernizacija „vyksta ne kurioje nors vienoje civilizacijoje, o visoje žmonijoje“ (Kavolis, 1996: 211, 233).

Durkheimas skiria tris lyginimų rūšis: lyginimas visuomenės viduje, lyginimas tarp tos pačios rūšies visuomenių ir atvejais, kai lyginamos skirtingos rūšys, kur rūšis yra individų suma, talpinanti savyje ir vienybės ir skirtybės dimensijas. Skirtingų rūšių lyginimas prancūzų sociologo laikomas pačiu bendriausiu lyginimu. Durkheimas teigia, jog tuomet, kai kalbama apie socialinius faktus, „gyvuojančius bendrai visoje šalyje“ (o ne kokioje nors provincijoje, amžiaus grupėje ir pan.) ir kintančius tik laike, neužtenka tyrinėjimo vienos tautos viduje, nes „įrodymų medžiaga tebūtų vienintelė lygiagrečių kreivių pora, (...) bet tik vienintelėje tiriamoje visuomenėje, ne plačiau“ (Durkheim, 2001: 136).

Kavolio lyginamoji civilizacijų analizė ir Durkheimio bendriausias skirtingų rūšių lyginimo metodas, kalba apie panašius, tačiau kartu ir skirtingus tyrimo objektus: jei Kavolis lygina skirtingas, dažniausia Rytų ir Vakarų, civilizacijas, tai Durkheimas lygina skirtingo tipo visuomenes (tik užsimindamas apie pirmuosius socialinių mokslininkų bandymus atlikti lyginamąją *civilizacijų* analizę). Jei Kavolis lygina *to paties laikotarpio* skirtingas civilizacijas, tai Durkheimas lygina skirtingas visuomenes istorinės raidos arba evoliucijos kontekste: „(...) norint sužinoti, kokia kryptimi evoliucionuoja socialinis reiškiny, reikia jį tokį, koks buvo kiekvienos rūšies jaunystėje, lyginti su tokiu, koks tapo kitos (artimiausios) rūšies jaunystėje (...)“. (*ibid*) Vadinasi Kavolis teikia pirmenybę lyginimui išplečiant erdvės ribas – apimant skirtingas pasaulio civilizacijas, Durkheimas teikia pirmenybę skirtingų visuomenių lyginimui evoliuciniame procese.

Durkheimas, formuodamas taisykles, susijusias su socialinių faktų aiškinimu, pasitelkia sociologinę morfologiją, arba aiškinamąjį metodą, kuris gali būti lyginamas su Kavolio hermeneutiniu metodu. Prancūzų sociologas įsitikinęs – „visuomenėje nėra nieko išskyrus individualias sąmones“, o „aiškinant kolektyvinį gyvenimą, svarbiausia parodyti, kaip jis apskritai išplaukia iš žmogiškosios prigimties“. (*ibid*, 105) Atitinkamai Kavolis siekia atskleisti, kaip tam tikru laikotarpiu, tam tikroje kultūroje žmogus suvokia save, paaiškinti žmogiškosios vidujybės ir struktūros ryšius, istorinius pokyčius. Taigi Durkheimio kolektyvinio gyvenimo ir žmogiškosios prigimties santykių aiškinimas prilygsta Kavolio žmogiškosios vidujybės ir socialinės struktūros dimensijoms.

Dar viena taisyklė, susijusi su sociologiniu aiškinimu, yra istoriškumo reikalavimas kaip ryšių tarp dabarties ir praeities nustatymas. Anot Durkheimio, „naujovių neįmanoma suprasti jeigu iš pradžių neištiriami esmingesni reiškiniai – jų šaknys“ (*ibid*, 137). Siekiant nustatyti socialinių reiškinių ištakas, jų paprasčiausius elementus, nepakanka lyginti „didžiųjų Europos visuomenių istoriją“, bet reikia lyginti ir su ankstesnėmis rūšimis. Taip prancūzų sociologas pabrėžia genetinio metodo taikymo svarbą sociologijoje. Genetinis metodas naudingas tuo, kad padeda atskleisti, kaip išskaidyti reiškinio elementai jungiasi vieni prie kitų. Todėl apibendrintai Durkheimio sociologinį metodą galima vadinti *genetiniu-aiškinamuoju metodu*.

Apibendrinant Durkheimio ir Kavolio teorinių-metodologinių prielaidų analizę, galime nustatyti šiuos panašumus: abu mokslininkai tiria kultūrą kaip simbolių sistemą, iš esmės vienodai traktuoja kultūros ir civilizacijos santykį, vienija tarpdalykiškumas, lyginamoji analizė, istoriškumas, struktūrinė-energetinė metodologija; skirtumai: Durkheimio priežasties-padarinio ryšių analizė svetima Kavoliui, skirtingas mokslininkų santykis su empirika (žr. sk. 2.6 Dokumentacija).

3.3.3 Lyginamoji Louiso Dumonto ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė

Louisas Dumontas (1911-1998) – prancūzų antropologas, sociologas ir idėjų istorikas, atstovaujantis struktūralistinei civilizacijų analizės kryptčiai⁴¹. Pagrindinė šio prancūzų mąstytojo nagrinėjama problema, pasak lietuvių išeivijos sociologo, yra holizmo ir individualizmo santykis. Holistine Dumontas vadina „ideologij[ą], kuri iškelia socialinį totalumą ir nepaiso žmogaus kaip individo arba laiko jį pavaldžiu. (...) Sociologija, kuri remiasi apskritai visuomene, o ne individu kaip nepriklausomai nuo jos egzistuojančia esybe, yra holistinė plačiaja prasme. (...) Individualistinė, priešinga holizmui, vadinama ideologija, kuri iškelia individo (traktuojamo kaip dorovinis⁴² subjektas) vertę ir nepaiso socialinės visumos arba laiko ją subordinuota.“ (Dumont, 2002: 291-292).

Dumonto *individualaus* žmogaus idėja skelbia, jog „žmonija yra sudaryta iš žmonių ir kiekvienas žmogus yra suvokiamas kaip pristatantis, nepaisant, ir virš, ir aukščiau jo ypatingumo esančią, žmonijos esmę“ (Dumont, 1972: 38). Todėl individualus žmogus negali būti suvokiamas atsietai nuo visumos – visuomenės, civilizacijos, ar visos žmonijos (šios sąvokos vartojamos ir skirtingose analizės srityse, ir kaip sinonimai). Čia svarbu pabrėžti, jog socialinis matmuo prancūzų mokslininkui yra esminis žmogaus formavimėsi ir savęs suvokime: „savęs kaip individo suvokimas yra ne įgimtas, bet išmoktas“ (*ibid*, 42). Kaip Dumontas teigia - „išplėšk iš savęs socialinę medžiagą ir tu liksi ne daugiau nei asmens struktūros (organization) galimybė“ (*ibid*, 40).

Holizmo ir individualizmo derinimo problema būdinga ir Kavolio civilizacijų sociologijai kaip makro ir mikro lygmens analizė. Nagrinėjant Kavolio veikalus (ypatingai *Kultūrinę psichologiją, Civilizacijų analizę*) matyti, jog atliekama analizė apima socialinės struktūros ir individo dimensijas.

Pagrindinė Dumonto studijų sritis – modernioji individualistinė visuomenė, jos genezė ir konfigūracijos. Taikomas metodas – lyginamasis-antropologinis. Dumontas kelia klausimą, kaip antropologas, supratęs tiriamą kultūrą, gali „išversti“ atrastus dėsningumus į kitos, galbūt net radikaliai skirtingos, kultūros kalbą. Tai, pasak prancūzų mąstytojo gali padėti įgyvendinti palyginamasis metodas. *Antropologo turimi duomenys*, bent jau dauguma jų, pasak Dumonto, yra *tekstai*. Teksto kaip duomens apibrėžimui mokslininkas išskiria dvi svarbias aplinkybes: 1) „mūsų civilizacija yra labai plačiai aprašyta, ir nėra ko net svajoti pačiam surinkti tokią daugybę

⁴¹ „Dumont‘as, stipriai paveiktas prancūzų struktūralizmo tradicijos, apibūdinamas kaip socialinis antropologas, ilgainiui galutinai palinkęs į struktūrinę idėjų istoriją“ (Donskis, 1995: 45). Kavolis teigė esąs artimesnis struktūralistinei, o ne procesualinei civilizacijų analizės kryptčiai (kuriai priklauso S.N. Eisenstadt), klausiančiai, pavyzdžiui, kodėl ir Lamas ir Kinija iki XV amžiaus buvę technologiškai pažangesni už Vakarų, šį pažangumą praranda, o Vakarai tampa „universalia civilizacija“ (Kavolis, 1989b: 15). Nors kartu reikia pažymėti, jog Kavolis sąmoningumo istorijoje jautėsi artimesnis poststruktūralizmui.

⁴² Dorovinė *esybė* Dumonto moderniojoje ideologijos teorijoje suprantama kaip nepriklausoma, autonomiška *moralinė*, o todėl iš esmės nesociali būtybė.

palyginamųjų duomenų; 2) svarbiausias čia yra istorinis matmuo; individualistinė idėjų ir verčių konfigūracija, tokia įprasta mums, anaipol ne visada egzistavo ir atsirado ne per vieną dieną“ (Dumont, 2002: 22). Todėl, pasak prancūzų mąstytojo, rašytiniai šaltiniai yra patikimiausias informacijos šaltinis antropologui: „[a]ntropologijoje daugiausia pasitikėjimo vertos konkrečią visuomenę aprašančios ir analizuojančios monografijos. (...) kiekvienoje jų jau esama daugiau ar mažiau lyginimo – būtent fundamentalaus, t.y. „jų“ [tiriamųjų] ir apie juos kalbančių „mūsų“ lyginimo – vienaip ar kitaip keičiančio mūsų konceptualųjį aparatą.“ (*ibid*, 17-18). Būtent dėl to, jog rėmėsi „visuomenę aprašančiomis ir analizuojančiomis monografijomis“, buvo kvestionuojamas Kavolio teorijos santykis su realybe. Vadinai, rašytinių šaltinių analizė, pasak Dumonto, yra *tinkamiausias* metodas socialinių reiškinių analizei, kur tekstas suvokiamas kaip pirminis vienalytis analizės vienetas.

Dumontas savo teorijoje pabrėžia tarpdalykiškumo svarbą, padedančią geriau suvokti istorijos genezės aspektus. „Norint geriau susivokti, svarbu gebėti istorinėje perspektyvoje išryškinti svarbiausius jo konfigūracijos genezės aspektus. Iš tikrųjų, tam pakanka nuodugnaus ir sykiu nuovokaus darbo, atsirenkant, viena vertus, reikšmingiausių įvairių mokslų šakų rezultatus ir, kita vertus, perdėm skrupulingai nesaistant savęs disciplinas skiriančiomis pertvaromis“ (Dumont, 2002: 22-23). Vadinasi „reikšmingų“ duomenų atranka tarpdalykinėje erdvėje yra svarbus tekstų generavimo principas Dumonto teorijoje.

Kavolis pabrėžia įtampą tarp teksto (kultūros) ir visuomenės. Pasak mokslininko, tarp kultūros ir socialinės struktūros egzistuoja hierarchiniai ryšiai: kultūra yra pirminė socialinės struktūros atžvilgiu. Dumonto teorijoje hierarchiniais ryšiais yra paremti lyginamieji moderniosios ideologijos tyrimai. Tačiau, skirtingai nei Kavolis, lyginantis socialinę struktūrą su kultūra, prancūzas kalba apie vidinę socialinės struktūros hierarchiją. Pasak Dumonto, siekiant nustatyti visuomenių tipų įvairovę, nepakanka vien nustatyti idėjų ir verčių sistemas visuomenėje, tačiau „reikia sistemingiau atsižvelgti į vertes“⁴³ (...). Juk iš tiesų visą mūsų mentalinį vaizdą lemia verčių sistema. Kitais žodžiais tariant, lyginant kultūras, labai svarbi vidinė jų *hierarchija*. (...) svarbiausia kiekvienoje kultūroje – jos hierarchizuoti lygmenys, kitaip tariant vertės yra esminis dalykas, norint nustatyti kultūrų skirtingumą bei jas palyginti“ (Dumont, 2002: 18-19).

Veikale *Esė apie individualizmą* Dumontas lygino vokiškąją ir prancūziškąją kultūras. Vokietijoje mokslininkas pasirinko laikotarpį, kuomet formavosi modernioji tautos idėja (J.G. Herderio ir J.G. Fichtės teorijos; Hitlerio totalitarinis režimas), kurias lygino su prancūziškosios M.Mausso ir E. Durkheimio sociologijos aspektais, kuriuose kai kurie mokslininkai (pvz.: Vincent Descombes) įžvelgia sąsajas su totalitaristine sistema.

⁴³ „Antropologinėje literatūroje šis terminas [vertė] (dažniausiai daugiskaita) iš dalies reiškia tai, ką mes linkę vadinti hierarchija“ (Dumont, 2002: 293).

Pasak Kavolio, Dumontas išskiria kertinius analitinius Vakarų ir Indijos lyginamųjų studijų komponentus – „komplementarines struktūras“: hierarchija *versus* lygybė; buvimas pasaulyje *versus* pasaulio išsižadėjimas; individualumas *versus* holizmas; ideologija *versus* galia; apglobiantieji *versus* apglobtieji (Dumont, cit. pg. Kavolį, 1995e: 149). Šias „komplementarines struktūras“ galima aptikti ir lietuvių išeivijos sociologo darbuose (apie Kavolio apglobiančiųjų ir apglobtųjų analizę skaityti skyriuje 1.3 Kultūros organizacija).

Kavolis pateikia Dumonto teorijos „loginę formulę“: civilizacijos konstrukcijos stabilumą palaiko galios ir ideologijos atskyrimas, kuomet hierarchinis lygmuo (hierarchiškai organizuotų vertybių sfera) traktuojama kaip aukštesnė už galią sfera. Tai yra Dumonto, siekiančio „aptikti civilizacijų konstrukcijų stabilumo ištakas“ (*stabilumo, bet ne dinamiškumo potencialą*), „loginė formulė“. (Kavolis, 1995e: 150) Todėl galima teigti, jog prancūzų mokslininko teorijoje trūksta energijos.

Kavolio ir Dumonto teorijas sieja atidumas detalei. Pasak Dumonto, „(...) *antropologijai yra būdinga tai, kad dėmesys visumai čia yra neatsiejamas nuo atidumo detalei* [šifras mano, L.V.], kiekvienai smulkmenai.“ (2002: 26). Lietuvių sociologas pirmenybę teikia detalei kaip pamatiniam analizės vienetui dėl jo gebėjimo atverti platesnius reiškinius: „[v]is dėlto susitelkimas į reikšmingas detales leidžia jautriau išvelgti simbolinių konstrukcijų ir su jomis susijusių sąmonės struktūrų bei jausenos būdų pokyčius laike“ (Kavolis, 1998f: 216).

Be abu mokslininkus vienijančio atidumo detalei, Donskis išvelgia, jog Kavolis ir Dumontas artimi „savo analitinių pjūvių precizija, sąvokų tikslumu ir apibrėžtumu, tiriamąją medžiagą skroste skrodžiančia analitine kalba, o galiausiai ir nepriekaištinga metodo artikuliacija bei metodologine refleksija“ (1995: 48).

Teorinių prielaidų srityje Kavolis ir Dumontas suartėja nagrinėdami vertybių klausimą. Kavolis *Kultūros dirbtuvėje*, Dumontas straipsnyje „Apie vertybę“ („Vertė“ veikale *Esė apie individualizmą*) aptaria Florence Kluckhohn „vertybinių orientacijų“ klasifikacijos schemą. Kaip buvo minėta, tai trinarė prioritetų schema, kurioje išryškinti specifiniai akcentai arba nustatyti prioritetai, liečiantys žmogaus santykį su savo prigimtimi, santykį su gamta, žmonių tarpusavio santykius, laiką ir veiklą.

Siekiant suprasti vieno iš socialinės antropologijos pagrindėjų vakarietiškojo individualizmo formavimąsi bei esmę, svarbu išsiaiškinti, kaip pats Dumontas suvokė, kas yra modernioji kultūra. Tam prancūzų mokslininkas pasiūlo tirti vidinę kultūrą – jos įtampas, giliausias paskatas, vidinę logiką, prieštaravimus: „[i]ndividualizmas ir pagreičiui vykęs žmogaus ir gamtos atsiskyrimas nutraukė ryšį tarp gėrio, tiesos ir grožio ir atvėrė plačią bedugnę tarp *esamybės* ir *privalėjimo*“. Kaip prancūzų mąstytojas apibendrina, „[š]i situacija yra mūsų likimas, nes ji sudaro modernios kultūros

arba civilizacijos esmę.“ (Dumont, 2002: 259) Taigi modernizacijos procesą Dumontas sieja su didėjančiu individualizmu, žmogaus ir gamtos atskyrimu.

Be individualizmo ir holizmo problemos tyrimo buvo ir kita – hierarchijos ir lygybės problema prancūzų mąstytojo teorijoje. Tam autorius paskyrė ir du savo veikalus: *Homo hierarchicus; le Systeme des castes et es implications* [1967] bei *Homo aequalis; Genese et Epanouissement de l'ideologie economique* [1977]. Prancūzas pripažįsta teikiąs pirmenybę egalitariniam individualizmui, kuris turėtų būti aukštesnės kategorijos nei hierarchija – apglėbiančioji visuma. „Konflikto privalumas yra paprastumas, ogi hierarchija mėgsta sudėtingumą nelyginant kinų etiketas. Tuo labiau, kad ją [hierarchiją] dar savo ruožtu turėtų apglėbti aukščiausia egalitarinio individualizmo vertė. Pripažįstu, jog būtent jai teikiu pirmenybę.“ (*ibid*, 289)

Dumontas kalba apie pasaulio humanizavimą. „Svarbiausia pamokanti išvada, kurią vertėtų apmąstyti, būtų, ko gera, ta, kad prie pasaulio humanizavimo daugiausia prisidėjo religija, itin griežtai subordinavusi pasaulį transcendentinei vertei“ (*ibid*, 71). Kavolis šiuo atveju žengia toliau nei prancūzų mokslininkas, ne tik konstatuodamas „kaip yra?“ – kalbant apie pasaulio humanizavimo tendencijas, bet kviesdamas kultūriniam polilogui, kartu nurodo – „kaip turėtų būti?“.

Kavolis artimas Dumontui ir savo laikysena mokslo atžvilgiu. Lietuvių sociologas, lygindamas du civilizacijų analitikus Dumontą ir Eisenstadtą teigia: „(...) požiūrio į tyrimo objektą – arba kaip į vertybę [Dumont pozicija], arba kaip į priemonę [Eisenstadt pozicija] – pasirinkimas laikytinas lemtingu“ (1995e: 153). Kavolis kaip ir Dumontas visuomet į savo tyrimo objektą žvelgė kaip į vertybę, todėl, galime teigti, jog abiejų mokslininkų žvilgsnis ir artikuliacija paklūsta tai pačiai „minties ir žodžio stichijai“.

Istorinė analizė yra dar vienas metodas, vienijantis mokslininkus: „Dumont‘as yra pareiškęs, kad jis siekia tik aprašyti idėjų ir „ideologinių tinklų“ sąryšius bei jų permainas laiko tėkmėje („leiskite palikti nuošaly visus samprotavimus apie priežastį ir pasekmę“ (Dumont, cit. pg. Kavolį, 1995e: 153)) (*ibid*). Kavolis civilizaciniame kūrybos etape taip pat atsisako ieškoti priežasties-padarinio ryšių. Kita vertus, be istorinės analizės (reiškinių genezės tyrimas), lietuvių sociologas kartu siekia suprasti ir paaiškinti aprašomą tikrovę.

Apibendrinus galime apibrėžti šiuos mokslininkų civilizacinę analizę vienijančius ir skiriančius principus, - tai kas vienija: lyginamasis metodas, tarpdalykiškumas, modernybės reiškinių analizė, atidumas detalei; dėmesys Kluckhohn „vertybinėms orientacijoms“, Dumonto apglobiančių ir apglobtųjų kaip Kavolio moters ir vyro bei kultūros ir religijos santykio analizė, antrinių šaltinių analizė, artima mokslinė artikuliacija, vertybinė laikysena; tai, kas skiria: Dumonto civilizacijos struktūros analizėje trūksta dinamikos, prancūzų antropologas rašo istoriografiją, skirtingai nei Kavolis, siekiantis ne tik aprašyti, bet ir paaiškinti.

IV. KAVOLIO SANTYKIS SU ANTROPOLOGIJOS, PSICHOLOGIJOS IR SEMIOLOGIJOS TRADICIJA

4.1 ANTROPOLOGINĖ KRYPTIS VYTAUTO KAVOLIO TEORIJOJE

„Nors mokslams ir pavyko pasiekti, kad žmogus viešpatautų gamtos pasauliui, jie atnešė ir tokių rezultatų, kurie privertė mus susidurti su „žmogaus mįsle“, kaip yra ištaręs Alexandre‘as Koyre‘as [šifras mano, L.V.].“ (Dumont, 2002: 285) Antropologijos užduotis yra šią mįslę įminti.

Antropologija reiškia ne tik tai, jog į kultūras žvelgiama antropologiniu žvilgsniu. Šiuo atveju labai svarbus istorinis lygmuo, kuris reiškia tai, kad į giluminius visuomenės reiškinius, kategorijas žvelgiama siekiant atskleisti reiškinių ir kategorijų kaitą, transformaciją. Bene ryškiausia pastangos antropologiniu žvilgsniu tirti visuomenę kaip jos kultūros istoriją išraiška Kavolio darbuose – lietuvių mentaliteto studijos⁴⁴.

4.1.1 Lyginamoji Cliffordo Geertzo ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė

Cliffordas Geertzas (1926 – 2006) – vienas žymiausių JAV antropologų, išgarsėjęs kaip mokslinio objektyvumo kritikas bei literatūrinio interpretacinio stiliaus pradininkas antropologijos disciplinoje. Šio mokslininko išskirtinumas antropologų tarpe reiškiasi per atsigręžimą į literatūrą ir filosofiją, siekį naudoti tokias technikas, kurias naudoja literatūros kritikai, istorikai, filosofai tam, kad paaiškintų kultūros dalykus. Reikšmę, kadaise paliktą narplioti filosofams bei literatūros kritikams, Geertzas sugrąžina į antropologiją, paverčia ją šios disciplinos šerdimi. Čia susipina keletas antropologo metodologinių prielaidų: tarpdalykiškumas kaip filosofijos, istorijos, literatūros kritikos integravimas į antropologiją, semantinė kultūros samprata, hermeneutinis metodas.

Hermeneutikos terminas socialiniuose moksluose perimtas iš hermeneutinės filosofijos ir sietinas su Weberio *Verstehen* sąvoka. Hermeneutika sprendžia reikšmės ir supratimo problemą. „Dėmesys sutelkiamas į tekstą, jo formą, struktūrą, socialines implikacijas, nesidomint subjektyviomis autoriaus intencijomis ir jo mentaline pozicija.“ (Smith, 2001: 197). Šiuolaikiniai mąstytojai, tokie kaip Hansas-Georgas Gadameris, ir Paulas Ricoeuris, savo teorijose pritaiko interpretacijos metodologiją, tačiau „didžiausias individualus įnašas buvo antropologo Cliffordo Geertzo ir jo pastangos skaityti visuomenę kaip tekstą“ (*ibid*, 198).

Geertzas išgarsėjo XX a. viduryje savo studijomis Indonezijoje ir Maroke. Žymiausias jo empirinis darbas *Negara* (1980), kuriame atliekama mitų ir apeigų analizė XIX a. iki-kolonijinėje

⁴⁴ Šiame darbe atsisakyta analizuoti Lietuvos kultūros problematikai tirti skirtas Kavolio studijas. Galima paminėti kelatą jų: „Psichologinė Vinco Kudirkos studija“, „Sąmoningumo trajektorijos: Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai“, „Velnio įsiveržimas: Lietuvos kultūros pokyčiai naujųjų amžių pradžioje“.

Hindu ir budizmo paveikto Balio valstijoje. Pasak Keith Windschuttle, „Negara buvo pirmiausia skirta pakirsti konvencines vakarietiškas prielaidas“ (2002: 6). Geertzas išreiškė nepritarimą tokioms vakarietiškomis praktikoms Balyje kaip gaidžių peštynės ir našlių susideginimas su vyro palaikais. Tačiau daugiausia Geertzo kritikos už etnocentrizmą, kartu ir europocentrizmą, sulaukė Levi-Straussas, skyręs baltuosius nuo juodųjų, Vakarų civilizaciją – nuo barbarų. Todėl Geertzo santykį su europocentrizmu galima laikyti vienareikšmio nepritarimo pozicija.

Geertzas kaip ir Kavolis buvo Parsonso mokinys. Mokslininkas ilgainiui atsiribojo nuo mokytojo socialinės teorijos: Parsonso „normų“ ir „vertybių“ sąvokas, aprašančias kultūrinį gyvenimą pakeitė „hermeneutinės prieigos prašanti kultūros kaip sudėtingo ženklų, simbolių, mitų, kasdienių praktikų ir įpročių audinio samprata“ (Smith, 2001: 198). Skirtingai nei Geertzas, Kavolis neatsisakė normatyvinės kultūros sampratos, tačiau manė, jog egzistuoja skirtingi kultūros suvokimo būdai: normatyvinė kultūros samprata ir kultūros kaip sandėlio samprata; kultūra kaip visa, kas žmonėms reikšminga ir kultūra kaip aplinka, kurioje žmonės priversti gyventi ir t.t. (plačiau skyriuje 1.1 Kultūros samprata).

Antropologas perima Maxo Weberio žmogaus sampratą. „Kaip ir Maxas Weberis, tikiu, kad žmogus – tai savo paties suregztuose prasmų voratinkliuose pakibęs gyvūnas“. (Geertz, 2005: 5). O voratinkliai – tai kultūra, kurios reikšmes interpretuoti yra antropologo užduotis.

Kultūrų interpretavimas – tai bene gariausiai Geertzo teorines-metodologines prielaidas atskleidžiantis lietuvių kalba išleistas straipsnių rinkinys. Kultūrą čia antropologas apibrėžia kaip *systemą paveldėtų suvokimų, išreikštų simbolinėmis formomis, kurių reikšmėmis žmonės bendrauja, išsaugo ir vysto savo požiūrius ir žinias apie gyvenimą*. „Simboli“ socialinis antropologas suvokia plačiąja prasme, kaip „bet kokį fizinį, socialinį, kultūrinį veiksma ar objektą, kokios nors sampratos perteikimo priemonę“ (*ibid*, 197). Nagrinėja kultūros kaip *grande idee* (Gusanne Langer terminas) modelio sampratą antropologijos disciplinoje.

Žmogus Geertzo teorijoje yra „nuo ekstragenetinių, iš išorės kontroliuojančių mechanizmų, jo elgseną formuojančių kultūrinių programų visiškai priklausomas gyvūnas“. Pasak antropologo, individu žmogus tampa, kai ima vadovautis „kultūros modeliais, ilgainiui susiformavusiomis reikšmės sistemomis, suteikiančiomis mūsų gyvenimui formą, tvarką, prasmę ir kryptį“. *Visą žmoniją sieja tai, kad ją kaip rūšį formavo ir tebeformuoja kultūra*. Tarp žmogaus ir kultūros egzistuoja tamprus ryšys ta prasme, jog žmogus save pripildo kultūra. Todėl ribą, skiriančią tai, „kas kontroliuojama iš prigimties nuo to, kas lemiamą kultūros“, yra labai sunku nustatyti. (2005: 83-91). Jei Geertzui, šias duotybes atskirti atrodo „sunki užduotis“, Kavolis savo meno sociologijos darbuose skiria individualios prigimties ir sociokultūrinius veiksmus.

Geertzas savo dėmesį sutelkia į antropologų veiklą. „Jei norite suprasti, kas yra mokslas, (...) jums turi rūpėti, ką veikia jo atstovai“ (*ibid*, 5). Tik supratęs, ką jie veikia ir kaip veikia, galima

perprasti ir pačios antropologijos mokslo esmę. Šiai veiklai apibrėžti jis pasiskolina filosofo Gilberto Ryle'io sąvoką *tirštasis aprašymas*. Iš esmės *tirštasis aprašymas* susideda iš to, ką etnografas laiko savo duomenimis, „kurie iš tiesų yra jo konstruktai, pagrįsti kitų žmonių konstrukcijomis, išreiškiantys tai, ką jų kraštiečiai daro“ (*ibid*, 9). Tai suponuoja skirtingus interpretacijos laipsnius. Pirmasis, pasak Geertzo, visada priklauso čiabuviui, nes tai „jo kultūra“. Antrasis, trečiasis ir aukštesni konstrukcijos laipsniai – tyrėjui etnografui. Vadinasi, autorius, nesvarbu, antropologas, istorikas ar sociologas, niekada (nebent tyrimo objektu būtų pats tyrėjas) negali išreikšti pirminio santykio su tikrove. Tirštasis aprašymas kaip mokslinio objektyvumo kritika yra taip pat ir Kavoliui būdinga laikysena.

Sąvoka „permatyti“ tapo esmine Geertzo teorijoje apibrėžiant etnografo veiklos tikslą. Šią sąvoką jis vadina „niekada nepavykstančiu, beviltišku etnografinių tyrinėjimų, kaip asmeninio patyrimo, siekiu“ (*ibid*, 14). Todėl autorius tikslą susiaurina iki supratimo lygmens. Siekis suprasti atskleidžia autoriaus polinkį į filosofinės hermeneutikos tradiciją, kur supratimas yra traktuojamas kaip esminė žmogaus ir jo socialinės būties ypatybė. Todėl, pasak Geertzo, antropologas turi suprasti tiriamus reiškinius, o žmogus – tų reiškinių interpretacijas antropologų tekstuose.

Pasak Geertzo kultūros analizė turi būti atliekama sluoksniu po sluoksnio atveriant dalykų reikšmes. „Kultūros analizė yra (ar turėtų būti) reikšmių spėjimas, spėjimų įvertinimas ir aiškinamųjų išvadų formulavimas remiantis sėkmingesniais spėjimais, o ne Reikšmės kontinento atradimas ir jo bekūnio landšafto žemėlapių braižymas“ (*ibid*, 21). Taip autorius atranda mikroskopinį etnografinio aprašymo būdą. Mikroskopiniu vadinamas todėl, kad antropologas savo tyrinėjimuose leidžiasi į labai smulkių dalykų pažinimą. Jis susiduria su pačiais svarbiausiais reiškiniais, su kuriais susiduria ir kitų mokslų atstovai, t.y.: su valdžia, tikėjimu, spauda, darbu, autoritetu, meile, prestižu ir t.t. Taigi dėmesys detalei jungia antropologą ir sociologą profesiniame lauke.

Iki Geertzo, pasak Kavolio, antropologijoje buvo gajį kultūros ir gamtos priešprieša. Tokioje sistemoje sociologas pasigenda žmogiškojo natūralumo ir vertybinės hierarchijos dimensijų. Pasak Kavolio „[k]as „padaryta“ galėjo būti padaryta ir kitaip. Kultūroje kaip gaminių rinkinyje nėra vietos nei žmogaus natūralumui, nei vertybių hierarchijos nuojautai“ (Kavolis, 1993a: 60-61).

Geertzui buvo aktualios modernybės laikotarpio problemos. Pasak Fredo Ingliso, antropologas pirmiausia siekia *atsakyti* į žmogaus savitumą ir universalumą, taip pat į nelengvą žmogaus situaciją varžymosi globalizacijos sąlygomis akivaizdoje (Inglis, 2000: 3). Pasak amerikiečių sociologo Smitho, „Geertzas yra modernistas tuo, kad jis tiki antropologiją esant disciplina, galinčia kurti pagerintą supratimą ir interpretacijas.“ (Smith, 2001: 200) Kita vertus, antropologas atmeta modernizmo atradimus, tokius kaip pasaulio istoriškumo idėją (world-historicity). Mokslininkas

įsitikinęs, kad idėjos, iš tiesų, verčia pasaulį „suktis“ atskirai nuo „didžiosios Teorijos“⁴⁵ (Inglis, 2000: 3). Taip pat ir Kavolis atmeta vienkryptės istorijos raidos idėją, jam „modernybė“ yra ne tiesinis, bet greičiau ciklinis, besikartojantis procesas.

Kavolis išvelgia struktūros ir energijos formas Geertzo veikale *Islamo stebėjimai: religinis vystymasis Maroke ir Indonezijoje*. Pasak Kavolio, „ryškiausią indonezietišką islame pasireiškiančios energijos rūšį galima būtų apibūdinti kaip eteriškąją-transcenduojančią (...), o marokietiškojo islamo energiją – kaip antagonistinę-transcenduojančią.“ (Kavolis, 1998d: 166)

Apibendrinant reikia pasakyti, jog nepaisant to, kad teorinių Kavolio ir Geertzo prielaidų negalima palyginti, nes skiriasi mokslininkų tyrimų sritys, Kavolį ir Geertzą sieja metodologiniai principai, tokie kaip tarpdalykiškumas, tekstiškumas arba mokslinio objektyvumo kritika, dėmesys detalei, siekis suprasti, hermeneutinis aiškinimas, skiria mokslininkus nevienodas santykis su normatyvine kultūros samprata.

4.2 PSICHOLOGINĖ KRYPTIS VYTAUTO KAVOLIO TEORIJOJE

Siekiant atsakyti į klausimą, kuo šiame darbe gali būti naudinga psichologijos disciplina, nurodysime bent du pamatinius principus. Pirma, individas, kultūra ir socialinė struktūra yra neatsiejamos Kavolio sociologijos analitinės kategorijos, nors iki šiol labai mažai dėmesio buvo skirta asmens klausimus nagrinėjančiai Kavolio kūrybos lauko dimensijai. Antra, psichologija, kaip ir sociologija, yra mokslas apie reikšmes. „(...) psichologija (psichoistorija), kaip ir sociologija, taip pat suprastina ne kaip empirinis, o kaip reikšmių mokslas. Kaip tik šitai asmens savastis atsiduria greta paties plačiausio reikšminio konteksto – civilizacijos, ir netgi ne vienos, o kelių skirtingų.“ (Sverdiolas, 2005: 20)

4.2.1 Vytauto Kavolio tyrimai istorinės psichologijos srityje

Susidomėjimą psichologine teorija Kavolis paveldėjo iš savo mokytojo Parsonso⁴⁶. Straipsnių rinktinėje *Kultūrinė psichologija* Kavolis rašo: „Man istorinė psichologija – tai psichinio funkcionavimo būdo, apėmusio tam tikru istorijos periodu didelį individų skaičių, pokyčių tyrinėjimas. Kiek turėtų būti tokių individų, kad atkreiptų istorpsichologo dėmesį, yra mažiau svarbu nei tai, kad istorpsichologas pirmiausia turi reikalą ne su atskiru asmeniu, nors pastarasis yra iš tiesų svarbus istorijos veiksnys. (...) jis [istorpsichologas] turi rūpestingai, jei tai leidžia istoriniai faktai, identifikuotus psichinius pokyčius tiksliai lokalizuoti visuomenės organizacijoje [šifras mano,

⁴⁵ Turimas omenyje struktūrinis funkcionalizmas.

⁴⁶ II-ojo Pasaulinio karo išgyvenimai (brolio ir abiejų tėvų mirtys) Parsonną giliai suartina su S. Freudo teorijos idėjomis (žr. Valantiejus, 2004: 616).

L.V.]“ (1995a: 8). Tad istorinės psichologijos metodas gali būti vienas iš sociologo įrankių siekiant tiksliai identifikuoti problemas visuomenės organizacijoje.

Aukščiau minėti psichiniai pokyčiai yra iš tiesų svarbi Kavolio tyrimų kryptis. Straipsnyje „On the Self-Person Differentiation: Universal Categories of Civilization and Their Diverse Contents“ Kavolis analizuoja asmens (person) ir savasties (self, kurį Kavolis verčia – „pats“) problemą.

„Asmens“ ir „paties“ kategorijas Kavolis lygina su kultūra ir gamta. „Pats“ prasideda kaip „gamta“ (per „sielą“ ir „dvasią“ jame). Klasikinėje tradicijoje „asmuo“ *prasideda* kaip (dievo-duota) „kultūra“, kuri „natūralizuojama“ susiejant ir įsiliejant į tam tikrus, bet ne visus gamtos elementus (tokius kaip žmogaus, bet ne gyvūno kūnas). (Kavolis, 1984: 135, išnaša)

Šias sąvokas skiria ir nukreiptumo į išorę arba nukreiptumo į vidų kategorija. Anot Kavolio, „asmuo“, kitaip nei sąvoka „pats“ nurodo į tarpasmeninius santykius – „tęstinių ryšių“ palaikymas – nukreiptumas į išorę kaip santykiavimas su kitu, o „pats“ sąvoka rodo nukreiptumą į vidų – į save. Pažvelgus į sąvokų darybą, nesunkiai galima atsekti kodėl. Pavyzdžiui, sąvoka savanaudis (selfish, bei jų sinonimai self-ended, self-ful) nurodo *tik* į save. „„Pats“ gali patenkinti save su visiškai „vidine“ saviraiška arba „kontempliacija“ (self-contemplation), kas kitiems yra uždara“ (ibid, 135-136).

Kavolis psichologinėje asmens-savasties analizėje pasitelkia savo lyginamųjų civilizacijos studijų instrumentą ir teigia: „Kontinentinėje Vakarų Europoje „pats“ dažniausiai naudojamas racionaliajame diskurse bei susijęs su savęs pažinimo pastanga (pvz.: Dekartas ir visa dekartiškoji tradicija), o „asmuo“ yra daugiau emociškai apibūdinamas nei Anglijoje. Skirtis tarp „pats“ ir „asmens“ [Anglijoje] atrodo mažiau pastebima.“ (ibid, 134, išnaša)

Lietuvių išeivijos sociologas kartu pabrėžia istorinės analizės būtinumą. Tiria „pats“ sąvokų darybą XVI-XIX amžiaus Anglijoje. Skirtis tarp XVI ir XVII amžiaus sąvokų rodo epochų pasikeitimo nuo Elžbietos laikų pasitikėjimo savimi (self-assertiveness) prie puritonų savikritikos (self-judgement). Sociologas taip pat analizavo ir sąvokų su žodžiu „pats“ mastą (XVI a. – 32; XVII a. – 81; XVIII a. – 32 „self“ formuluoatės). Sociologas prieina prie išvados, jog „sąvokos „pats“ darybos pikas rodo problemos aktualumą santykyje su jo semantine aplinka. (ibid, 136)

Galima teigti, jog procesualinė sąvokos „pats“ darybos analizė yra Eliaso civilizacinio proceso modelio atitikmuo. Taip, kaip vokiečių sociologas atveria *Rūmų dvaro visuomenės paslaptis*, Kavolis – asmens vidinių kategorijų pokyčius britų kultūroje.

Taigi psichologijos srities tyrinėjimus Kavolis išplečia papildydamas juos lingvistika, kultūros sociologija, istorija, lyginamąja civilizacijų analize.

4.2.2 Lyginamoji Sigmundo Freudo ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė

Sigmundas Freudas (1856-1939) – austrų neuropatologas, psichiatras, psichologas, psichoanalizės pradininkas, vienas žymiausių XIX amžiaus mokslininkų, daręs įtaką daugeliui praėjusio šimtmečio socialinių mokslų krypties mokslininkų, tame tarpe Frankfurto mokyklai, amerikiečių sociologijai Parsonso vaidmenyje ir daugeliui kitų.

Pasak amerikiečių sociologo Smitho, tarp kultūros teorijų ir psichoanalitinių teorijų galime aptikti glaudžių sąsajų. Tiek viena, tiek kita teorinė kryptis žvelgia į socialinį pasaulį kaip į reikšmių pasaulį ir pabrėžia interpretacijos būtinybę. Tačiau dėl dviejų dalykų abi teorinės kryptys nesutaria. Pirmą, psichoanalizė (bent jau savo tradicine forma) labiau sutelkia dėmesį į individualias patologijas nei į kolektyvinius fenomenus. Antra, daugumoje psichoanalitinių teorijų linkstama prie psichologinio ir biologinio redukcionizmo. (Smith, 2001: 202)

Kavolis plėtoja glaudžius ryšius su psichoanalitine teorija. Neabejotinai svarų pėdsaką mąstytojui bus palikę intensyvios psichologijos studijos Harvardo universitete: parašyta nemažai straipsnių, išleistų rinktinėje „Kultūrinė psichologija“, „Psichologinė Vinco Kudirkos studija“, „Psichologinio žmogaus istorinė vaikystė“.

Darbe nebus nagrinėjama visa Freudo psichoanalitinė teorija, bet sutelkiamas dėmesys į jo vėlyvąjį kūrybinį laikotarpį, kuomet nuo individo analizės pereinama prie individo ir bendros moderniosios kultūros ryšių nustatymo. Šiame kūrybiniame laikotarpyje seksualumo dimensiją pakeičia gyvybės ir mirties jėgos Eros ir Thanatos (orig.: Eros ir Ananke; angl.: Love and Necessity), centrinės moderniosios visuomenės organizacijoje. Kol Eros rūpestis – meilė, draugystė, kūrybiškumas ir solidarumas, Thanatos talpina savyje agresiją ir destrukciją. (*ibid*, 204) Pasak Freudo, „dėl to, jog šios galingos jėgos veikė drauge, ateities pasiekimai tikėtinai ėjo sklandžiai link geresnės išorinio pasaulio ir bendruomenės plėtros, įtraukiant vis daugiau žmonių.“ (Freud, 2004: 48). Ši tezė yra Kavolio civilizacinių įtampų, skatinančių visuomenės pokyčius, pagrindas. Be to, šios gyvybės ir mirties jėgos yra tai, kas socialinę struktūrą⁴⁷ pripildo energija ir dėl ko, pasak Kavolio, visi vėlesni socialiniai mąstytojai sėmėsi energijos iš Freudo teorijos.

Kartu ir socialinės stratifikacijos teorija kaip Freudo asmenybės teorija aptinkama Kavolio darbuose. Straipsnyje „Žmogus ir civilizacija“ Mickūnas teigia: „Freud'o psichikos fenomenų suskaidymas į *id*, *ego*, *superego* atspindi modernų žmonių susiskaidymą Vakaruose į tris klases: aukštąją, viduriniąją ir žemąją. Kaip *id* skverbiasi į *ego*, taip žemoji klasė kėsina į viduriniąją klasę.“ (2000: 165) Kavolis tai vadina „trinare, į socialines klases orientuota sąmonės sistema.“ (1998d: 177)

Veikale *Civilization and its Discontents*, Freudas „brėžia analogiją tarp civilizacijos išsivystymo (modernios, biurokratinės visuomenės) ir individo išsivystymo. Abiem atvejais, instinktai ir savasis

⁴⁷ Pasak Kavolio, Freudas socialinę struktūrą sieja, viena vertus, su kultūrine sfera, kita vertus, su intrapsichinio imperinio autoriteto ir viduriniajai klasei būdingo racionalumo atitikmenimis, o energiją, viena vertus, su gamta, kita vertus su proletariato (laukinio, „amžinojo barbaro“) atitikmeniu. (1998d: 176)

aš yra kontroliuojami kaip prielaida drausmingam gyvenimui⁴⁸“, dėl ko kilo gilus prieštaravimas tarp civilizacijos poreikio tvarkai, kontrolei, bendradarbiavimui bei libido instinktų poreikiams jausminiam pasitenkinimui ir agresyvios jėgos išraiškai. (Smith, 2001: 204) Kaip teigia Freudas, civilizacijos tikslas yra apriboti žmogaus impulsus. Civilizacija reikalauja galios sutelkimo ne vieno individo rankose, tačiau bendruomenėje, reikalauja teisingumo, kuomet teisė tarnauja ne individualiam interesui, ne kasta, genčiai ar socialinei stratai, tačiau visai bendruomenei. Šie civilizacijos reikalavimai yra individualių impulsų patenkinti savo poreikius ir troškimus suvaldymo siekis. (Freud, 2004: 41). Todėl galima teigti, jog Freudo teorijoje civilizacija gali egzistuoti ne individualių interesų, bet žmonių bendrijos pagrindu.

Pasak Smitho, „Freudas pabrėžė, kad instinktų jėgos buvo arba represuotos, arba patyrė sublimaciją – procesą, įtraukiant jų perkėlimą į civilizacijai naudingas sritis, tokias kaip darbas, meilė ar šeima. Nors toks procesas retai buvo visiškai sėkmingas ir frustracija, agresija, kaltė ir nelaimė, visa galėjo per dažnai iškilti moderniam žmogui.“ (2001: 204) Nepaisant to, civilizuotas žmogus pats pasirinko dalį savo laimės (kaip galimybę patenkinti troškimus) iškeisti į išorinį saugumą. (Freud, 2004: 65) Kadangi Freudo asmens psichinių procesų analizė yra siejama su socialiniais veiksniais – modernios, biurokratinės visuomenės formavimusi, jo psichoanalitinę teoriją galima pritaikyti ir civilizacinių procesų analizėje.

Apibendrinant psichologijos mokslo įtaką Kavolio kūrybai, galima pasakyti, jog egzistuoja glaudūs ryšiai tarp psichologijos ir kultūros sociologijos pirmiausia tame, jog asmenybė negali būti tiriama atsietai nuo sociokultūrinės aplinkos, taip pat kaip ir socialinė – kultūrinė aplinka negali būti tiriama be individų. Freudo veikalas *Civilization and its Discontents* (1930) rodo jau tuomet suvoktą šių tarpdalykinių socialinių mokslų ryšių būtinumą. Freudas suartėja su Kavoliu modernizacijos procesų analizėje, jo gamtos ir kultūros teorija vystoma kaip struktūros ir energijos ryšių analizė, Freudo asmenybės teorija pritaikoma kaip socialinės stratifikacijos teorija, o energija Freudo psichoanalitinėje teorijoje tampa Kavolio struktūrinės-energetinės metodologijos pagrindu.

⁴⁸ Galime išvelgti analogiją tarp Freudo ir Eliaso civilizacinio proceso analizės, kur sociologas lygina individo ir visuomenės civilizacinius procesus ir teigia, kad rūmuose suformuoti etiketo reikalavimai pritaikomi kiekvienam individui – pažanga vyksta individui vis griežčiau save kontroliuojant.

4.3 SEMIOTINĖ KRYPTIS VYTAUTO KAVOLIO TEORIJOJE

Viena Kavolio mokinių Dickinsono koledže atminimo laiške rašė apie savo mokytoją: „[ž]odžiai, išskylantys mano sąmonėje pagalvojus apie Vytautą Kavolį – „semiotika“ ir „hermeneutika“ (Gilb, 2000: 343). Susidomėjimas ženklais ir jų simbolinėmis konfigūracijomis, kultūros kaip nuolatinio „įreikšminimo“ ir „nureikšminimo“ vyksmo traktavimas priartina Kavolio teorinę mintį prie kultūros semiotikos.

Kavolio kultūros sociologijai artima „semantinė“ kultūros samprata, kur adresanto išsiųstas pranešimas yra atpažįstamas adresato. Kavolis rašo: „[k]ultūra – visa tai, kas žmonėms reikšminga. Reikšmės atsiranda ir išnyksta individų patirtyje. Jos tampa *kultūra* – kai vieno išsiųsta reikšmė yra kito atpažįstama – kai reikšmės išreiškiamos kokia nors tarp žmonių suprantama kalba.“ (1993a: 61). Aprašant kultūrą, pasak Kavolio, reikšmių sąrangą reikia apčiuopti „semiotiškai“, vertinti „filosofiškai“ (*ibid*, 65-66).

4.3.1 Istorinis semiotikos mokslo kontekstas

Semiotikos mokslo atsiradimą galima sieti su pirmaisiais XIX a. pab. - XX a. pr. mokslininkų parašytais darbais semiotikos tema. „Nors ženklų buvo domimasi jau antikos laikais, manoma, jog semiotika, kaip sisteminga disciplina, susiformavo JAV filosofo Charles'o Sanders'o Peirce'o (1839-1914) darbų pagrindu, kuriais jis sukūrė loginę ženklo prigimties teoriją, pavadinęs ją iš Johno Locko pasiskolintu vardu *semiotics*, ir paraleliai Ženevos kalbininko Ferdinando de Saussure'o (1857-1913) darbų pagrindu, kuriais jis visa savo esybe troško „mokslo, tiriančio socialiniame gyvenime esančių ženklų gyvavimą“ ir pavadino jį **semiologija**⁴⁹.“ (Dessons, 2005: 139)

Tačiau semiotikos įsitvirtinimas socialiniuose moksluose siejamas su dviejų mokslininkų – Jurijaus Lotmano bei Algirdo Juliaus Greimo semiotikos mokyklomis. „Semiotika įsiveržė į Europos humanitarinius mokslus septintajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje. Ryškiausi jos epistemologinio apsisprendimo žingsniai – Jurijaus Lotmano *Struktūrinės poetikos paskaitos* (Tartu, 1964) ir Algirdo Juliaus Greimo *Struktūrinė semantika* (Paryžius, 1966). (...) Taip susiformuoja du savarankiški europinės semiotikos centrai: Greimo Paryžiaus semiotinė mokykla ir Lotmano Tartu-Maskvos mokykla.“ (Nastopka, 2004: VII)

Šios darbo dalies tikslas yra nustatyti ryšius tarp lietuvių mokslininko plėtojamos semantinės kultūros sampratos bei semiotinės kultūros analizės metodologijos. Numatytam tikslui pasiekti

⁴⁹ „Semiologija“ ir „semiotika“ – „[š]ie du terminai iš tiesų yra dubleriai, suformuoti pagal graikiško žodžio *sēmeion* – „ženklas“ etimologiją. Jų koegzistavimas yra istorinės prigimties ir atitinka dvejopą – frankofonišką ir anglofonišką – šios sąvokos kilmę.“ (Dessons, 2005: 139)

pasitelkiama Jurijaus Lotmano – kultūros istoriko, mitologo, estetikos ir poetikos tyrinėtojo kultūros semiotikos koncepcija⁵⁰.

4.3.2 Lyginamoji Jurijaus Lotmano ir Vytauto Kavolio teorinių ir metodologinių prielaidų analizė

Tartu mokyklos pradininko Lotmano (1922-1993) mokslinę veiklą galima padalinti į du etapus: pirmąjį žymi mokslinės metakalbos paieškos, antrajame pereinama prie kultūros semiotikos. Mokslininkas kultūros terminą naudoja dviem reikšmėmis. „Viena vertus, tai – universalus semiotikos objektas, sistemų (tekstų) sistema. Kita vertus, - tai metaterminas, taikomas įvairių tekstinių darinių funkcijoms aprašyti. Kultūra, aprašoma kaip metakalba, suvokiama kaip kolektyvinis intelektas, kompensuojantis individualios sąmonės trūkumus.“ (Nastopka, 2004: X) Šiame darbe atsiribojama nuo kultūros kaip metakalbos analizės ir pristatoma Lotmano kultūros semiotika santykyje su Kavolio semantine kultūros samprata.

Kavolio skatinimas atsiverti kultūriniam polilogui prilygsta Lotmano kultūrų komunikacijos sampratai. „Semiotinei asmenybei [arba tekstui, L.V.] būtinai reikalingas partneris, kitos sąmonės atstovo, kitaip skaitančio pasaulį ir tekstus, simuliakras“ (*ibid*, XI-XII). Kavolio kultūros tyrinėjimuose panašiai išreiškiamas komunikacijos – bendravimo su priešybėmis – poreikis. „(...) civilizacinio rango problema išskyla tada, kai egzistuoja priešingybės, bet tarp jų nėra kontakto, komunikacijos, kiekviena izoliuota pati sau ir nekomunikuoja su savo priešingybe. Tada kultūra suskyla, joje galbūt netrūksta energijos, judėjimo, bet nėra, kas tą judėjimą jungtų į bendrą procesą, kiekviena jos dalis eina sau, nėra to, ką pradedam vadinti kultūriniu polilogu.“ (Kavolis, 1996: 220-221).

Lotmanui su tekstu randasi kultūra: „ikitekstinė stadija – tai ikikultūrinė stadija“. „Kultūros tyrinėjimo požiūriu egzistuoja tik tie teiginiai, kurie yra tekstai“. Taigi galima sakyti, kad kultūra yra tekstų visuma, sudėtinga, hierarchiškai organizuota, veikianti sistema arba sudėtingos struktūros *tekstas*. (Lotman, 2004: 144-145, 220)

Pasak Lotmano, būtent tekstas, o ne kalba sudaro lingvistui duotą realybę. Bet koks kalbos tyrimas remiasi tekstu. Kalbama apie euristinį, o ne apie ontologinį nuoseklumą: kadangi į pačią teksto sąvoką įeina prasmingumas, teksto prigimtis suponuoja tam tikrą užkodavimą. (*ibid*, 211) Kavolis taip pat kalba apie tekstus kaip apie užkoduotų reikšmių konsteliacijas. Tekstas, Kavolio supratimu, yra ne tik lingvistui, antropologui, bet ir sociologui duota realybė. Taip išreiškiama objektyvuoto mokslo atsisakymo pozicija.

⁵⁰ Nepaisant to, jog Kavolis citavo tiek Lotmaną, tiek A. J. Greimą, paties lietuvių mokslininko naudojama metodologija leidžiasi geriau paaiškinamas remiantis Lotmano Tartu-Maskvos semiotikos mokykla.

Kultūrinė komunikacija vyksta siunčiant ir priimant išorinius pranešimus. „Galingi išorinių tekstų įsiveržimai į kultūrą, suvokiamą kaip didelis tekstas, ne tik verčia adaptuotis išorinius pranešimus ir įveda į juos kultūros atmintį, bet ir stimuliuoja jos saviraidą, sukeliančią iš anksto nenuspėjamus rezultatus.“ (*ibid*, 218). Ši komunikacija, Kavolio terminais – kultūrinis polilogas, yra kultūrinės atminties ir kultūros raidos šaltinis.

Kavolis, straipsnyje „Sąmoningumo istorija ir civilizacijų analizė“ pateikia Lotmano sakralios ir profanuotos kultūros sričių kaip Rusijos ir Vakarų kultūros priešpriešos lyginamąją analizę: „Rusijoje „kultūrinis gyvenimas padalytas į dvi prieštaringas sferas, kurių viena funkcionuoja kaip „pakylėtoji“ (sakrali), o kita kaip „žema“ (profanuota)“; Vakarų Europoje „dominuoja „vidurinė“, semiotiškai neutrali elgsenos sfera, kurios visuomenė nelaiko nei sakralia, nei profanuota“. (Gasparov, cit. pg. Kavolis, 1998b: 26) Sakralaus ir pasaulietinio skirtis domino ir lietuvių išėivijos mokslininką. Šiame darbe pateiktas vienas pavyzdžių apie moralizuojančių institucijų kūrimą Viduramžių bažnyčios pastangomis.

Lotmanas kalba apie kultūros tekstų susidūrimus kaip apie perėjimą iš statikos į dinamiką. Išorinių tekstų įsiveržimas į uždaras sistemas, pvz. krikščionybės „tekstų“ plitimas Europoje Viduramžiais, sukelia reiškinių, vadinamą „kultūriniu sprogitu“ (Lotman, 2004: 219-220). Kavolis taip pat analizuoja Europos istorijoje vykusius kultūros tekstų susidūrimus: marksizmo sukeltą perėjimą iš statikos į dinamiką, kitus modernybės laikotarpio tekstus: liberalizmą, romantizmą, psichoanalizę.

Apibendrinus, galima įvardinti bendrus teorinius-metodologinius principus, būdingus Lotmanui semiotikos srityje ir Kavoliui kultūros sociologijos srityje, tokius kaip semantinė kultūros samprata, lyginamoji sakralios ir pasaulietiškos kultūros erdvių analizė, tekstiškumas bei struktūrinė-energetinė metodologija.

V. VYTAUTO KAVOLIO KŪRYBOS LAUKO ŽEMĖLAPIO VERTINIMAS

Šioje multidimensinėje studijoje buvo atlikta skirtingų socialinių kryptių mokslininkų ir Kavolio teorinių-metodologinių prielaidų analizė. Siekiant aprašyti Kavolio kūrybos metodą nepakanka atlikti analizę vienos disciplinos rėmuose, todėl šiame darbe lietuvių išėivijos sociologo kūrybos laukas analizuotas ne tik sociologijos ir lyginamosios civilizacijų analizės srityje, tačiau įdarbinant ir socialinės antropologijos, psichologijos, semiotikos teorijas. Sociologijos srityje Kavolio teorinės metodologinės prielaidos buvo lyginamos su sociologijos klasikais Durkheimu ir Weberiu, Parsonsu, Dumontu, Eliasu, Foucault bei Nelsonu. Ryšiai su kultūrine antropologija analizuojami Geertzo vaidmenyje, psichologijos srityje analizuojama Freudo, semiotikos srityje – Lotmano įtaka Kavolio teorijai.

Žemiau pateikiamoje lentelėje pavaizduotos teorinės ir metodologinės prielaidos rodo, kiek Kavolio kultūros sociologijai yra artimos vieno ar kito socialinio mokslininko teorinės idėjos ir metodologiniai principai.

Teorinių prielaidų srityje paminėtini modernizacijos procesų analizė, individo-kultūros-socialinės struktūros ryšių tyrimas, kultūros dominavimas socialinės struktūros atžvilgiu, semantinė kultūros samprata, civilizacijos kaip kultūros samprata, europocentrizmas, socialinių patologijų analizė. Metodologinių prielaidų srityje išskirtini ideografinė arba nomotetinė orientacija, lyginamoji analizė, tarpdalykiškumas, metodologinis holizmas arba metodologinis individualizmas, dėmesys detalei, hermeneutinis metodas, istoriškumas, tekstiškumas, struktūrinė-energetinė metodologija, dokumentacija.

Pateiktoje lentelėje galima matyti, jog artimiausią Kavolio teorinėms ir metodologinėms prielaidoms poziciją užima Weberis (atitinka 10 iš 17 prielaidų), kiti mokslininkai rikiuojasi tokia tvarka: Durkheimas (9 iš 17 prielaidų), Geertzas (9 iš 17 prielaidų), Dumontas (8 iš 17 prielaidų), Freudas (8 iš 17 prielaidų), Eliasas (6 iš 17 prielaidų), Foucault (6 iš 17 prielaidų), Nelsonas (6 iš 17 prielaidų), Parsonsas (5 iš 17 prielaidų), Lotmanas (5 iš 17 prielaidų).

Reikšmingu atradimu galima laikyti tai, jog Kavolis savo teorinėmis-metodologinėmis prielaidomis yra artimiausias sociologijos klasikams Weberiui ir Durkheimui bei antropologui Geertzui, nors tikrai ne sociologai pirmieji atrado Kavolį. Į pirmąjį penketuką taip pat patenka Freudas ir Dumontas. Nedaug skiriasi ir Eliasas bei Foucault. Visus šiuos mokslininkus teorinių prielaidų srityje vienija modernizacijos procesų analizė, metodologinių prielaidų srityje (išskyrus Geertzą) – lyginamoji analizė. Nelsonas, Parsonsas ir Lotmanas savo teorinėmis-metodologinėmis prielaidomis laikytini labiausiai nutolę nuo Kavolio. Nors Nelsono sutampančių teorinių-metodologinių prielaidų skaičius toks pat kaip Eliaso bei Foucault, tačiau yra ir esminių

prieštaravimų: Nelsono lyginamoji civilizacijų analizė paremta skirtingu nei Kavolio principu – civilizacinių reiškinių genezės tyrimu, kai Kavolis tiria skirtingų civilizacijų sąsajas.

4 lentelė. Lyginamoji Kavolio ir jam įtaką dariusių socialinių mokslininkų teorinių ir metodologinių prielaidų analizė⁵¹

<u>Teorinės Metodologinės prielaidos</u>	<u>Kavolis</u>	<u>Dumontas</u>	<u>Eli a s a s</u>	<u>Foucault</u>	<u>Weberis</u>	<u>Durkheimas</u>	<u>Parsonas</u>	<u>Nelsonas</u>	<u>Geertzas</u>	<u>Freudas</u>	<u>Lotman</u>
Modernizacijos procesų analizė	+	+	+	+	+	+	+		+	+	
Ideografinė/nomotetinė orientacija ⁵²	I ⁵³	I	I	I	I	I	N	I	I	I	I
Lyginamoji analizė	+	+	+	+	+	+		+		+	+
Tarpdalykiškumas ⁵⁴	+	+				+	+	+	+	+	
Metodologinis holizmas /individualizmas	H/I	H/I	H/I	H	H/I	H	H	H/I	H/I	H/I	
Dėmesys detalei	+	+							+		
Hermeneutinis metodas	+				+	+			+	+	
Individo-kultūros-socialinės struktūros tyrimas	+		+				+				
Kultūra pirmesnė nei socialinė struktūra	+				+		+				
Semantinė kultūros samprata	+					+			+		+
Civilizacijos kaip kultūros samprata	+							+			
Europocentristinė laikysena ⁵⁵	+/- ⁵⁶				+			+			
Istoriškumas	+		+	+		+					

⁵¹ Tušti langeliai žymi priešingą poziciją arba duomenų tiriama tema neaptikta.

⁵² Ideografiniai teoretikai siekia aiškintis, kas sukuria civilizaciją, t.y. jie siekia suprasti, kas pavienę civilizaciją pavertė tuo, kuo ji yra tapusi istorijos vyksme, o nomotetiniai mąstytojai į civilizacijas žvelgia tiesiog kaip į informacijos šaltinius, naudotinus bendrosios sociologijos rentimui. (Donskis, 1996: 5).

⁵³ Nors įvairiuose šaltiniuose Kavolis laikomas „ideografiniu mokslininku *par excellence*“, Donskis, viename savo straipsnių Kavolį pavadina tiltine figūra, jungiančia ideografiškumą ir nomotetiškumą“ (žr. Donskis, 1995, p. 47).

⁵⁴ Nepakanka, kad mokslininkas būtų kelių skirtingų disciplinų atstovas. Būtinai tarpdalykiškumo taikymas (ar pastanga jį pritaikyti) savo teorijoje.

⁵⁵ Vertinimas atliekamas remiantis mokslininko europocentristine laikysena, o ne kritiniu santykiu su europocentrizmu.

⁵⁶ Europocentrizmas yra būdingas tik jaunajam Kavoliui (žiūrėti Viesulo ir Rūkštelės vaizduojamojo meno sociologijos analizę).

4 lentelės tęsinys

<u>Teorinės, Metodologinės prielaidos</u>	<u>Kavolis</u>	<u>Dumontas</u>	<u>Eli a s a s</u>	<u>Foucault</u>	<u>Weberis</u>	<u>Durkheimas</u>	<u>Parsonsas</u>	<u>Nelsonas</u>	<u>Geertzas</u>	<u>Freudas</u>	<u>Lotman</u>
Tekstiškumas ⁵⁷	+	+		+					+		+
Socialinių patologijų analizė	+			+	+ ⁵⁸	+	+			+	
Struktūrinė-energetinė metodologija	+				+	+			+	+	+
Dokumentacija ⁵⁹	+	+			+						

Čia derėtų pastebėti keletą tokio metodo taikymo apribojimų. Pirmiausia, ne visos teorinės ir metodologinės prielaidos yra vienodo svorio; kai kurių galimų teorinių prielaidų atsisakyta dėl darbo apribojimų, t.y. įtraukta socialinių patologijų analizė, tačiau atsisakyta moralinių klausimų analizės, sakralios ir pasaulietinės kultūros sričių analizės; galiausiai, ne visos Kavolio kūrybos lauke aptinkamos teorinės ir metodologinės prielaidos yra būdingos visiems lyginamiems mokslininkams.

Vis dėlto šiame tyrimo etape, galima suformuluoti išvadą, jog Kavolio kūrybos lauke jungiasi sociologijos, kultūrinės antropologijos ir psichologijos disciplinos. Lyginamoji skirtingų socialinių kryptų mokslininkų teorinių ir metodologinių prielaidų analizė atskleidė, jog Kavolio kultūros sociologiją reikšmingai veikė prancūzų ir vokiečių sociologijos mokykla, kuriai priklauso Foucault, Durkheimas, Dumontas, Weberis ir Eliasas, amerikiečių kultūrinė antropologija Geertzo vaidmenyje bei Freudų psichoanalitinė teorija.

⁵⁷ Tekstiškumas yra būdingas postmoderniai (poststruktūralistinei) kritinei teorijai, kilęs kaip opozicija siekiui objektyviai išreikšti pasaulį; atsigręžimas į tekstą ir rašymo būdą kaip „žinojimą konstruojančią tikrovę“, reikalingą išskleidimo, interpretacijos.

⁵⁸ „Geležinis narvas“ kaip moderniosios visuomenės patologija.

⁵⁹ Empirinės analizės šaltinis – kultūros tekstai (autobiografijos, literatūra, korespondencija ir pan.)

IŠVADOS

Literatūrologai, istorijos, kultūros tyrinėtojai jau atrado Kavolį. Nemažai rašyta apie jo literatūros analizę, kultūrų ir civilizacijų tyrinėjimus. Tačiau sociologams Kavolis išliko menkai žinomas. Mažai kritikos ir interpretacijų būta pirmiausia, dėl neaiškaus „fluidiško“ mąstymo būdo; dėl to, jog Kavolis nekūrė sisteminių teorijų, bet svarstė iškeldamas daugiau klausimų, nei pateikdamas atsakymų; dėl to, jog visa jo sociologijos teorija paremta kitų autorių darbais, nė viena iš pritaikytų teorijų nebuvo empiriškai patikrinta.

Magistro darbe daugiaplotmį Kavolio kūrybos lauką atverti buvo siekta nustatius esmines teorines ir metodologines mokslininko kultūros sociologijos prielaidas, kurios suteiktų jo teorinės minties konstrukcijoms didesnę apibrėžtumą, išlaisvintų nuo eklektiškumo grėsmės.

Pirmoje dalyje analizuotos teorinės ir metodologinės Kavolio kūrybos lauko prielaidos. Teorinių prielaidų analizė parodė, kad Kavolis, siekdamas atsakyti į skirtingus tyrimo tikslus, kultūrą kaip ir civilizaciją įvairiuose tekstuose apibrėžia skirtingai. Būdinga semantinė, normatyvinė, kultūros kaip sandėlio samprata. Nustatyta, kad tarp civilizacijos ir kultūros sampratų nėra esminio skirtumo, tačiau nestabilumo laikotarpiu kultūra gali paneigti civilizaciją. Taip pat parodyta, jog civilizaciją Kavolis analizuoja kaip tekstą, tačiau mokslininko civilizacinį tekstą reikia skirti nuo semiotikų kultūrinio teksto, nes pastarasis neturi savyje istoriškumo.

Tiriant kultūros, socialinės struktūros ir individo ryšius, nustatyta jog Kavolio kultūros modelyje visos trys dimensijos yra tiriamos ne atsietai viena nuo kitos tačiau, tik santykyje su kitomis visuomenės dalimis. Parodyta, jog individo praktikos yra veikiamos individualių savybių, kultūrinių „indėlių“ ir individo padėties visuomenės socialinės struktūros atžvilgiu. Vis dėlto nei kultūra, nei socialinė struktūra negali lemti individo elgesio. Individai Kavolio teorijoje yra aktyvūs, patys priimančys sprendimus, veikėjai.

Kultūros organizacijos tyrime parodyta, jog galima skirti du Kavolio santykio su kultūros teorija etapus: ankstyvasis Kavolis, besiremiantis vienu kultūros analizės modeliu kaip „apglobtųjų ir apglobiančiųjų“ kultūros reikšmių analize ir vėlyvasis Kavolis, praplečiantis Kluckhohn daugiaplotmį kultūros analizės modelį savo tvarkos ir netvarkos teorija, apimančia ryšius visame, kas telpa tarp individo ir visatos.

Modernybės reiškinių analizė atskleidė, jog ikicivilizaciniame kūrybos etape Kavolis modernizmo idėjas buvo linkęs tapatinti išskirtinai su Vakarų kultūra, vadinasi jam nebuvo svetimos europocentrinės idėjos. Vis dėlto vėlesniuose savo darbuose, skirtuose lyginamajai civilizacijų analizei, lietuvių išeivijos sociologas atsisako modernizacijos procesus sieti išskirtinai su Vakarų civilizacija ir pereina prie civilizacinių įtampų, būdingų visoms civilizacijoms, analizės.

Nustatyta, jog Kavolis gali būti laikomas postmoderniosios civilizacijų analizės atstovu dėl būdingo literatūrinio rašymo stiliaus, humanistinės laikysenos, skatinimo atsiverti kultūriniam polilogui, postmoderniosios kultūros teorijos problemų analizės, kuriai priskiriama kultūros kaip teksto samprata; sveikas įtarumas ir kritika; konkrečių sričių ir problemų tyrimai, o ne plačios apimties bendros teorijos kūrimas; mažumų problemų analizė; bei moralės klausimų analizė.

Analizuojant Kavolio lyginamąsias socialinės patologijos studijas, nustatytas glaudus ryšys tarp „tapimo“ eretiku, deviantu, psichiniu ligoniu bei socialinės struktūros stabilumo. Socialinės struktūros nestabilumo laikotarpiu, „profesionalai“ psichiatrų ar kunigų vaidmenyje baudžia prasikaltusius, tuo būdu siekdami atstatyti socialinę pusiausvyrą ir institucijos autoritetą.

Darbe suformuotos bei analizuotos šios metodologinės Kavolio kūrybos lauko prielaidos: *lyginamoji analizė, tarpdalykiškumas, istoriškumas, tekstiškumas, struktūrinė-energetinė metodologija, hermeneutinis metodas, dokumentacija, neatsiejamas visumos ir detalės tyrimas.*

Nustatyta, jog ankstesnėse studijose (Noreika, 2008) netiksliai įvardinti Kavolio metodologiniai principai. Iš ankstesnių studijų šiame darbe liko tik du visam Kavolio kūrybos laukui paaiškinti tinkami metodai – tai lyginamoji analizė ir tarpdalykiškumas. *Lyginamoji analizė* siekiama nustatyti „pagrindinių alternatyvių konfigūracijų ir maršrutų tapatybę“, t.y. Kavolio lyginamųjų studijų tikslas yra atskleisti ne tai, kas bendra vienai ar kitai civilizacijai, bet atsakyti, kodėl tam tikras reiškinys įvyko būtent čia, ir kodėl neįvyko kitur. Kavolio *tarpdalykiškumo* reikalavimas tai sociologijos, psichologijos, socialinės antropologijos, istorijos disciplinų derinimas bendruose humanitarinių ir socialinių mokslų tyrimuose.

Kavoliui būdinga tekstiškumo prielaida, teigianti, jog tekstas yra priklausomas nuo teksto autoriaus savimonės kaip mokslinio objektyvumo kritika atitinka Foucault diskursų logiką ir Geertzo tirštojo aprašymo metodą, kur, anot Foucault, tikrovė neišvengiamai yra ideologizuota arba pripildyta diskursų, o Geertzo tirštasis aprašymas yra įrodymas, jog neįmanomas mokslininko pirminis santykis su tikrove.

Nustatyta, jog Kavolio *struktūrinė-energetinė metodologija* paremta Freudo, Weberio ir Durkheimo teorijomis. Struktūra įgavo energiją iš gyvybės ir mirties jėgų – *Eros* ir *Thanatos* Freudo psichoanalitinėje teorijoje, iš „*kapitalistinės dvasios*“ Weberio teorijoje bei iš *kolektyvinės sąmonės*, talpinančios savyje struktūrą ir energiją Durkheimo teorijoje. Vaisingiausiai Kavolis pritaiko Freudą, kur subalansuotas *Eros* ir *Thanatos* santykis, skatinantis socialinius pokyčius visuomenėje, Kavolio civilizacijų analizėje tampa subalansuotų civilizacinių įtampų arba „intelektinių priešybių“ kaip civilizacijos gyvybingumo ir judėjimo šaltinis.

Analizuojant *Dokumentacijos* prielaidą, teigiančią, jog visi empiriniai duomenys randami kultūros tekstuose nustatyta, jog antriniais šaltiniais paremti Kavolio kultūros sociologijos darbai gali būti laikomi Weberio ir Dumonto instrumentų taikymo savo teorijoje pasekmė: Weberis

argumentavo, jog lyginamosiose civilizacijų studijose originalių šaltinių specifikos neišmanymas reikalauja remtis tekstų vertimais, o Dumontas žengė toliau ir parodė, jog civilizaciniai tekstai turi būti pirminis analizės šaltinis.

Antroje darbo dalyje atlikta lyginamoji Kavolio ir įvairių socialinių kryptų mokslininkų teorinių ir metodologinių prielaidų analizė. Nustatyta, jog nors Parsonso veiksmo sistema (kultūra, socialinė struktūra, asmenybės sistema, veikiantis organizmas) atmetus veikiantį organizmą yra analogiška Kavolio kultūros analizės modeliui, tačiau, skirtingai nei amerikiečių sociologas, Kavolis nemano, jog kultūra yra pati svarbiausia keičiant individo poreikių dispozicijas. Individo praktikos priklauso tiek nuo kultūrinių „indėlių“, tiek nuo individualios asmenybės bei individo padėties visuomenės socialinės struktūros atžvilgiu. Taip pat nustatyta, jog sutarimu paremtu modeliu Kavolis naudojosi tik ankstyvuosiuose savo darbuose, skirtuose vaizduojamojo meno sociologijai, kur buvo pabrėžiama integracinė meno funkcija.

Parodyta, jog Durkheimio lyginamosios analizės reikalavimas „lyginti tik ilgai trunkančių ir plačių pokyčių grupes“ gali būti laikomas Kavolio civilizacijų sociologijos metodologiniu principu, atitinkamai kaip istoriškumo bei reiškimosi bent vienoje civilizacijoje reikalavimas. Taip pat nustatyta, kad Kavolio civilizacijų analizę galime laikyti durkheimiškos *totalinės istorijos* atitikmeniu dėl to, jog Durkheimas savo teorijoje siūlė remtis įvairių socialinių mokslų medžiaga, o lietuvių išėivijos mokslininkas šį siūlymą realiai pritaikė savo studijose.

Taip pat nustatyta, jog Foucault teorijoje aprašomi reiškiniai, tokie kaip „fizinis beprotybės atskyrimas“ ir „kvalifikuotas beprotybės gydymas“ prilygsta lietuvių išėivijos mokslininko analizuojamai fabriko tvarkos logikai. Parodyta, kad *civilizacinių procesų* analizėje turi derėti du principai: Foucault galios logika bei Eliaso „asmenybės“ kategorija. Nustatyta, kad tiek Foucault, tiek Eliaso teorijos analizuoja Vakarų civilizaciją, „Vakarietišką civilizuotą žmogų“, todėl tikslinga klausti, ar jos pritaikomos ir kitoms civilizacijoms tirti ir kiek jos reflektuoja Kavolio *tarpcivilizacines* lyginamąsias studijas.

Kavolio istorinės psichologijos srities tyrimuose nustatyta, kad procesualinė sąvokos „pats“ darybos analizė yra Eliaso civilizacinio proceso modelio atitikmuo. Taip kaip vokiečių sociologas atveria *Rūmų dvaro visuomenės* paslaptis, Kavolis – asmens vidinių kategorijų pokyčius britų kultūroje.

Tiriant Kavolio ir skirtingų socialinių disciplinų mokslininkų teorines-metodologines prielaidas, nustatyta jog Geertzas, skirtingai nei Kavolis, atsisakė normatyvinės Parsonso kultūros sampratos, kai tuo tarpu Kavolis manė, jog egzistuoja skirtingi kultūros suvokimo būdai. Parodyta, jog Freudo psichoanalitinė teorija gali būti pritaikyta ne tik asmens psichinių procesų analizei, bet ir civilizacinių procesų analizėje. Nustatyta, jog Kavolio skatinimas atsiverti kultūriniam polilogui prilygsta Lotmano kultūrų komunikacijos sampratai.

Įvertinus Kavolio kūrybos lauko žemėlapi, parodyta, jog Kavolio kūrybos lauke jungiasi sociologijos, kultūrinės antropologijos ir psichologijos disciplinos. Lyginamoji skirtingų socialinių krypčių mokslininkų teorinių ir metodologinių prielaidų analizė atskleidė, jog Kavolio kultūros sociologiją reikšmingai veikė prancūzų ir vokiečių sociologijos mokykla, kuriai priklauso Foucault, Durkheimas, Dumontas, Weberis ir Eliasas, amerikiečių kultūrinė antropologija Geertzo vaidmenyje bei Freudo psichoanalitinė teorija. Taigi Kavolį galima vadinti vokiškojo ir prancūziškojo teoretizavimo jungėju, kontinentiniu mąstytoju.

Magistro darbe sudarytas sąvokų žodynas reikšmingai prisideda prie Kavolio kūrybos lauko analizės tuo, jog parodo skirtingų sąvokų ryšius, jų jungimosi logiką, įvairių socialinių reiškinių vietą mokslininko teorijoje bei atskleidžia galimas Kavolio kultūros sociologijos tyrimų kryptis. Tokios sąvokos kaip „anomiškas individas“, „deviantinis elgesys“ nurodo į lietuvių išėivijos sociologo tyrinėjimus deviacijų sociologijos srityje; „moralinės vertybės“, „moralizuojančios institucijos“ gali būti pritaikytos plėtojant Kavolio moralės teoriją.

Todėl tikimasi, jog teorinių ir metodologinių kūrybos lauko prielaidų nustatymas, lyginamoji Kavolio ir įvairių socialinių-humanitarinių krypčių mokslininkų analizė bei reikšmingų sąvokų apibrėžimas ne tik padės geriau suvokti Kavolio kūrybos metodą, bet ir taps pagrindu tolimesnėms Kavolio studijoms.

1 priedas. Pagrindinių Vytauto Kavolio sąvokų žodynas

Abipusis kriticizmas

Tai, kas suprantama kaip abipusis kriticizmas nėra ritualinis nepalaujamas kitos pusės klaidų vardijimas, o yra susirėmimas su jos skirtingumu, pasitelkiant savąjį skirtingumą. (Kavolis, 1992a: 305)

Anomiškas individas

„Anomiškas individas - tai kritikas, kuris smerkia visa tai, ką jis žino apie savo visuomenės tekstus, kurie yra nepakankamai patikimi.“ (Kavolis, 1998a: 18)

Civilizacija

- tai labiausiai komplikuo to lygio kultūra (Kavolis, 1996: 205);
- pati plačiausia kognityvinė-įvertinanti-egzistencinė bendruomenė istorijoje (Kavolis, 1998a: 15);
- tai didžiausia sociokultūrinė žmogaus elgesio istorinėse visuomenėse organizacija (Kavolis, 1997c: 11).

Civilizacijos savybės: įtampa tarp kontrolės ir išlaisvinimo. Kaip teigia mokslininkas „[v]isose civilizacijose matomos įtampos tarp kontrolės ir išlaisvinimo tendencijų“ (*ibid*, 218). Dar vienas civilizacijos požymių yra tas, jog civilizacinio lygio procesai vyksta „ne kurioje nors vienoje civilizacijoje, o visoje žmonijoje“ (*ibid*, 233), pavyzdžiui, kultūros modernizacija.

Deviantinis elgesys

Deviantinis⁶⁰ elgesys yra sociologinis terminas nukrypimams nuo priimtų standartų apibūdinti. (Kavolis, 1996: 136)

Egzistencializmas

Straipsnyje „Daiktų ir reikšmių kautynės“ mokslininkas kalba apie kultūros „egzistencializmą“ kaip reikšmių dalyvavimą žmonių gyvenime, o žmogaus santykį su kultūra, t.y. kultūros vartojimą ir rekonstravimą – egzistenciniais židiniais.

Galia

„Neišvengiamas galios aspektas - sugebėjimas panaudoti simbolinius šaltinius siekiant savų interesų: kas sugeba naudotis simboliniais šaltiniais, turi galią.“ (Kavolis, 1998b: 10)

Globalizacija

- Vieną savo straipsnio struktūrinių dalių Kavolis yra pavadinęs „Globalumas kaip civilizacijų polilogas“. Čia sociologas teigia: „Vykstant globalizacijai, seni, tačiau riboti

⁶⁰ Kavolis naudoja ir deviantinio, ir deviantiško elgesio sąvokas.

tarpcivilizaciniai ryšiai transformuojasi į nuolatinį visa apimančią civilizacijų polilogą.“ (Kavolis, 1992a: 305)

- „Kultūrinę globalizaciją V. Kavolis apibrėžia kaip artėjimą prie globalinės konfigūracijos, kurios aukštesnįjį (universalųjį) lygmenį sudarys *globalinis civilizacijų diskursas* su nuolat peržiūrimais praktinių reiškinių rinkiniais, žemesnįjį – atskiros civilizacijos“ (Noreika, 2008b: 43).
- Anot R. Robertsono, globalizacijos teoretiko, Kavolis teigia, kad „globalizacijos teorija suvokia ‘individus ir visuomenes kaip stovinčius neatidėliotiname globalaus humaniškumo santykiyje’“ (1992: 131)

Humanizacija/humanizavimas

Kavolis kalba apie *moralinių standartų humanizaciją*.

- Tai toks galvojimas, „kuriame viskas vertinama pagal tai, ar mažina žmonių kančias, ar didina“ (Kavolis, 1996: 239).
- Humanizavimas – „taisyklių vertinimas pagal tai, ar jos žmonėms yra naudingos, ar žalingos“ (Kavolis, 1992a: 302).

Individas

Individas – mažiausias *aktyvus* empirinis vienetas. „[T]ikėtai žmonės gali turėti krypties valią, geismo pojūtį ir būti aktyvūs kultūroje.“ (Kavolis, 1996: 123-124)

Individualizmas

Individualizmą mokslininkas apibūdina labai paprastai, paminėdamas jog yra daugybė apibrėžimų. Pats Kavolis pateikia keletą apibrėžimų:

- „Individualizmas, aišku, reiškia individo laikymą pagrindiniu vienetu, turinčiu savo teises visuomenėje“ (Kavolis, 1996: 240).
- Individualizmas - „esminių atskiro individo poreikių pripažinimas“ (Kavolis, 1992a: 302).

Istorijos procesas

„Istorijos procesą bandome suvokti, stebėdami svarbią detalę ir jos kitimą“ (Kavolis, 1992b: 12).

Istoriškumas

- „Istoriškumas reiškia nuomonę, kad visa tai, kas žmonėms reikšminga yra jų pačių sukurta bendradarbiaujant arba kovojant su kitais žmonėmis“ (Kavolis, 1996: 240).
- Istoriškumas – „konceptija, jog visa, kas reikšminga, yra žmogaus sukurta laikui bėgant“ (Kavolis, 1992a: 302).

Kultūra

- Semantinė kultūros samprata – „Kultūra – visa tai, kas žmonėms reikšminga.“ (Kavolis, 1993a: 61); Kultūra yra žmogiškųjų simbolinių sampratų suma. (Kavolis, 1998h: 265)

- Kultūros kaip sandėlio samprata – „(...) kultūra nebūtinai „įsirašo“ į mus be jokios mūsų iniciatyvos, mums inertiškai egzistuojant toks kultūros apibrėžtoje aplinkoje. Kultūra galbūt yra tas sandėlis⁶¹, iš kurio be prievartos mes renkamės tai, ko mums reikia, tai, prie ko esame įpratę. Šiuo atveju kultūra lieka pasyvi, mes imamės iniciatyvos. (Kavolis, 1992b: 13-14)
- Normatyvinė kultūros samprata – „[k]iekviena kultūra yra tai, ką kuri nors grupė savo gyvenime laiko svarbiu, privalomu sau ir reikalauja, kad kiti į tai nesiskverbtų be jos leidimo.“ (Kavolis, 1996: 41)
- „kultūra yra ir tai, ko ji dar pati savyje nesupranta...⁶²“ (Kavolis, cit. pg. Daujotytė, 2000: 310)

Kultūrinis polilogas

- Kultūrinis polilogas arba „daugiacyviliacinio diskurso planeta“ yra Rytų ir Vakarų mąstymo būdus apimanti perspektyva, galimybė lyginti šias civilizacijas taip pat „lengvai“ kaip remtis didžiaisiais mąstytojais: Platonu, Shakespearu ar Weberiu. (Kavolis, 1998d: 182);
- Kultūrinis polilogas yra civilizacinio proceso išraiška, kylantis iš skirtingų civilizacijos įtampos ašių, kurių mokslininkas išskiria dešimt, jungimosi *į bendrą procesą* (žr. *Kultūros dirbtuvėje*, p. 219-220);
- Šiuolaikinis polilogas nuo ankstesnių sinkretinių pastangų skiriasi: a) aiškesniu dėmesio sutelkimu aiškinant praktines idėjas, jų padarinius, b) posttotaliniu „universalijų sintezių“ pagundos atsisakymu. (Kavolis, 1992a: 305, išnaša).

Kūryba

„Bendriausia prasme, kūryba reiškia ligi tol nebūtos dalykų **rūšies** įkurdinimą būtyje“ (Kavolis, 1959: 7). Kavolis, kalbėdamas apie kūrybą, vartoja terminą *kūrybiškai atsakinga*. „Šis atsakingumas – savo kūryba žadinti kitų kūrybiškumą – yra vienintelis, kurio galima – bet ir reikia – iš kūrėjų reikalauti“ (Kavolis, 1959: 9).

Kūrybiškumas

„Kūrybiškumas apskritai gali būti apibrėžtas kaip daiktų gamyba kurių dizainas yra atpažįstamas kaip turintis tam tikrą „simbolinę vertę“ socialiniame laike ir erdvėse anapus sociokultūrinio pagrindo, kuriame jie buvo sukurti.“ (Kavolis, 1972: 2)

„Maršrutai“

„Maršrutai“ – tai „gelminiai, simboliniai“ istorinių procesų lygmenys. „Lyginamaisiais civilizacinių konstrukcijų tyrimais siekiama nustatyti pagrindinių alternatyvių konfigūracijų ir maršrutų tapatybę“. (Kavolis, 1998d: 156)

⁶¹ Amerikiečių sociologė Anna Widler teigia, kad „kultūra yra tam tikras sandėlis, iš kurio žmonės ima tai, ką jie yra įgudę naudoti.“ (Kavolis, 1992b: 13)

⁶² Iš 1995 metų *Kultūros barų* forumo.

Meninis stilius

Knygoje *Meninė išraiška – sociologinė analizė* meninį stilių Kavolis apibūdina kaip „bendrų tendencijų suformulavimą arba jų emocionalių vertinimą, esamos situacijos suvokimą tam tikrais struktūriniais būdais“. (Kavolis, cit. pg. Gaižutis, 2004: 431-432)

Modernizmas/modernizuojančios tendencijos

Kavoliui „modernybė“ neužbaigtas, besikartojantis procesas, savo šaknimis toks pat archajiškas kaip didžiosios civilizacijos. (Donskis, 2005: 177)

Kavolis pateikia sociologinę modernizmo sampratą, susidedančią iš penkių veiklos ir galvojimo krypčių: individualizmo, racionalumo, universalizmo, istoriškumo ir humanizacijos (žiūrėti *Kultūros dirbtuvėje*, p. 239 bei „Nacionalizmas, modernizacija ir civilizacijų polilogas“ p. 302).

Moralinės vertybės

Moralinės vertybės kyla iš individų solidarumo: „gali kilti tik iš tarpusavio įsipareigojimų, prisiimtų savanoriškai ir jaučiamų įsipareigojimų, prisiimtų savanoriškai ir jaučiamų įsipareigojančiais tik todėl, kad jie kilo iš to, jog keleto žmonių buvo drauge išgyventi.“ (Kavolis, 1995d: 116)

Nacionalizmas

Kavolis skiria modernizuotą ir archainį nacionalizmus: „Pagrindinis dalykas, atskiriantis modernizuotą nacionalizmą nuo archainio, yra skirtingi požiūriai – vienu atveju visuomenė kildinama iš individų su „žmogaus teisėmis“, o kitu – individai laikomi tautos „kolektyvinės dvasios“ įsikūnijimais.⁶³“ (Kavolis, 1992a: 307)

„Postmodernų nacionalizmą Kavolis sieja su kai kuriomis Vidurio ir Rytų Europos politinės kitamanystės ir išsivadavimo asmenybėmis“ (Donskis, 2005: 195).

Postmodernumas

„Postmodernumo bruožai visada yra įvairumas, tėkmė, multiperspektyvumas ir fragmentinis multikultūriškumas.“ (Kavolis, 1992a: 303)

Praktika

Įvade į veikalą „Epochų signatūros“ Kavolis naudoja *socialinių praktikų* sąvoką: „[s]ignatūros yra laikotarpiui būdingos reikšmių struktūros ir jų santykis su aplink jas vykstančia socialine praktika – visuomenei prieinamų išteklių mobilizavimo būdais siekiant pragmatinių tikslų“ (Kavolis, 1994c: 359). Kitur *praktiką* Kavolis įvardina kaip „reikšmingą veiklą, kuri įgalina atpažinti ir metodiškai aprašyti apsisprendimų bei galimų pasirinkimų socialines priežastis“ (Valantiejus, 2000a: 150).

⁶³ Pirmuoju atveju kalbama apie XVIII amžiaus Prancūzijos, antruoju – Vokietijos nacionalizmo modelius, kurios analizavo Dumontas veikale *Esė apie individualizmą*.

Racionalumas

Racionalumo sąvoką Kavolis perima iš Maxo Weberio, kuris rašė apie magijos racionalizavimą. Lietuvių išeivijos sociologas teigia, „Racionalumas reiškia galvojimo ir veiklos sisteminimą, atskirų aspektų ir detalių sutvarkymą, sudėstymą į nuoseklias sistemas“ (Kavolis, 1996: 240).

Retorika, diskursas

Retorika arba diskursu Kavolis laiko literatūrą, t.y. aprašytą kultūrą, į kurią įtraukiama visa (muzika, mityba, nusikaltimai ir t.t.).

Simbolinė forma/Simbolinė konstrukcija

Simbolinė forma „yra vaizduotės kūrinys, abstrahuotas dalykas, egzistuojąs žmonių galvose, jų parašytose knygoje, jų sukurtuose meno kūrinuose“ (Kavolis, 1992b: 20).

Simbolinė konstrukcija - tai „reikšmių, pojūčių ir emocijų niuansų struktūrinis išsidėstymas, objektyvuotas kultūros dokumente - mite, meno kūrinyje ar filosofinėje sistemoje“ (Kavolis, 1998f: 215).

Sociologija

„Sociologija neturėtų būti ribojama „konkrečiais empiriniais tyrinėjimais“ (kodėl griūva šeimos, ką veikiama laisvalaikiais). Sociologija yra istorinė-komparatyvistinė-kultūrologinė disciplina, arba jos iš viso nėra.“ (Kavolis, 1989b: 16)

Trajektorija

Trajektorija Kavoliui – kitimo forma, poslinkis. Sinonimiškai vartojamos *sąmoningumo trajektorijos* ir *sąmoningumo poslinkio* sąvokos. „„Samoningumo trajektorijos“ yra tų [sąmoningumo] paradigmu kitimo formos, kultūros istoriko atkurtas vaizdas, kaip per ilgesnį laiką keitėsi kurios nors kultūros dalyvių vidinių orientacijų į savo patirtį struktūra. Tokią kitimo trajektoriją siekiama rekonstruoti kruopščiai skaitant tekstus, atskleidžiančius tai, kas būdinga skirtingų laikotarpių sąmoningumui“ (Kavolis, 1994b: 125). Taigi Kavoliui trajektorija yra psichologinė dimensija kaip vidiniai kultūros dalyvių orientacijų pokyčiai.

Universalizmas

Universalizmas – „tų pačių standartų taikymas visiems žmonėms“ (Kavolis, 1992a: 302).

BIBLIOGRAFIJA

1. Kavolis V. Kūrybiškumas istoriniu žvilgsniu. *Metmenys* Nr.1 // Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1959, pp. 6-14.
2. Kavolis V. *Artistic Expression: A Sociological Analysis* // Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1968.
3. Kavolis V. *History on Art's Side: Social Dynamics in Artistic Efflorescences* // Ithaca, London: Cornell University Press, 1972.
4. Kavolis V. Kultūra be užbalzamuotų mumijų [pokalbis su išėivijos kultūrinio žurnalo „Metmenys“ redaktoriumi Vytautu Kavoliu] / kalbėjosi L. Mockūnas // *Akiračiai*, 1981, Nr. 4, pp. 15-16
5. Kavolis V. *On the Self-Person Differentiation: Universal Categories of Civilization and Their Diverse Contents in Designs of Selfhood*, ed. by Vytautas Kavolis // London and Toronto: Associated University Press, 1984, pp. 132-156.
6. Kavolis V. Tarp Donelaičio ir Foucault: [pokalbis su Vytautu Kavoliu apie naują jo knygą „Sąmoningumo trajektorijos“ (Čikaga, 1986) / kalbėjosi Violeta Kelertienė // *Akiračiai*, 1989a, Nr. 1, pp. 15-16.
7. Kavolis V. Universitetas ir tradicija (laiškas Kauno Vytauto Didžiojo universiteto iniciatoriams) // *Akiračiai*, 1989b, nr. 10, pp. 16.
8. Kavolis V. Velnio įsiveržimas: Lietuvos kultūros pokyčiai naujųjų amžių pradžioje // *Baltos lankos*, Nr.1, 1991a, pp. 43-60.
9. Kavolis V. *Epochų signatūros* // Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1991b.
10. Kavolis V. Nacionalizmas, modernizacija ir civilizacijų polilogas // *Proskyna*, Nr. 5, 1992a, pp. 302-310.
11. Kavolis V. Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje // Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992b.
12. Kavolis V. Daiktų ir reikšmių kautynės in *Metmenys*, Nr. 64 // Chicago, Illinois: M. Morkūno spaustuvė, 1993a, pp. 60-68.
13. Kavolis V. *Pratarmė* in *Moralizing cultures* // New York, London: Lanham, 1993b, pp. vii-ix.
14. Kavolis V. *Ancestral voices* in *Moralizing cultures* // New York, London: Lanham, 1993c, pp. 3-17.
15. Kavolis V. *Traditional systems of moralization* in *Moralizing cultures* // New York, London: Lanham, 1993d, pp. 21-38.

16. Kavolis V. *Civilizational rebels in Moralizing cultures* // New York, London: Lanham, 1993e, pp. 63-84.
17. Kavolis V. Ir erezija, ir humanizmas in Metmenų laisvieji svarstymai // Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993f, pp. 44-53.
18. Kavolis V. Žmogaus genezė: Psichologinė Vinco Kudirkos studija in Žmogus istorijoje // Vilnius: Vaga, 1994a, pp. 11-62.
19. Kavolis V. Sąmoningumo trajektorijos: Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai in Žmogus istorijoje // Vilnius: Vaga, 1994b, pp. 121-354.
20. Kavolis V. Epochų signatūros in Žmogus istorijoje // Vilnius: Vaga, 1994c, pp. 355-524.
21. Kavolis V. *Apie istorinę psichologiją* in Kultūrinė psichologija // Vilnius: Baltos lankos, 1995a, pp. 7-10.
22. Kavolis V. *Psichokultūriniai atsakai į modernizaciją* in Kultūrinė psichologija // Vilnius: Baltos lankos, 1995b, pp. 49-96.
23. Kavolis V. *Dialektinė psichologinės modernizacijos teorija* in Kultūrinė psichologija // Vilnius: Baltos lankos, 1995c, pp. 97-108.
24. Kavolis V. *Revizionistinė etika, postkonvencinė moralė* in Kultūrinė psichologija // Vilnius: Baltos lankos, 1995d, pp. 109-127.
25. Kavolis V. Civilizacinės paradigmos nūdienos sociologijoje: Dumont *versus* Eisenstadt // Baltos lankos: tekstai ir interpretacijos // Vilnius: Baltos lankos, 1995e, Nr. 6. pp. 144-167.
26. Kavolis V. Struktūra, antistruktūra ir emblemų motinos in Miestelėnai: Miestas ir postmodernioji kultūra: Kultūrologinis almanachas // Vilnius: Taura, 1995f. pp. 123-133.
27. Kavolis V. Kultūros dirbtuvė // Vilnius: Baltos lankos, 1996.
28. Kavolis V. Šiandieninės kultūros tyrimų plotmės. A.J. Greimo centro studijos / 4, Semiotika 1997a // Vilnius: Baltos lankos, pp. 7-10.
29. Kavolis V. Toward a history of bodily discipline // Vol. 43, No. 1, 1997b, pp. 1-5, [žiūrėta 2010m. vasario 24d.]. Prieiga per internetą: http://www.lituanus.org/1997/97_1_01.htm.
30. Kavolis V. Maištininkų mitologijos // Baltos lankos, 1997c, Nr. 8, pp. 11-38.
31. Kavolis V. Civilizacijų analizė kaip kultūros sociologija. Sociologija. Mintis ir veiksmas // 1998a, Nr. 1, pp. 9-20, [žiūrėta 2010m. vasario 24d.]. Prieiga per internetą: http://www.ku.lt/sociologija/files/1998-2_9-20.pdf.
32. Kavolis V. *Sąmoningumo istorija ir civilizacijų analizė* in Civilizacijų analizė // Vilnius: Baltos lankos, 1998b, pp. 7-28.
33. Kavolis V. *Savojo „aš“ istorijos, socialumo žemėlapiai* in Civilizacijų analizė // Vilnius: Baltos lankos, 1998c, pp. 29-151.

34. Kavolis V. *Struktūra ir energija: civilizacijų analizės perspektyvos link* in *Civilizacijų analizė* // Vilnius: Baltos lankos, 1998d, pp. 153-182.
35. Kavolis V. *Tvarkos paradigmos: gamta, fabrikas, menas* in *Civilizacijų analizė* // Vilnius: Baltos lankos, 1998e, pp. 183-214.
36. Kavolis V. *Maišto modeliai* in *Civilizacijų analizė* // Vilnius: Baltos lankos, 1998f, pp. 215-241.
37. Kavolis V. *Romantizmas ir daosizmas: kultūros organizavimo plotmės* in *Civilizacijų analizė* // Vilnius: Baltos lankos, 1998g, pp. 242-262.
38. Kavolis V. *Moralės humanizavimas ir „sakralumo sugrįžimas“* in *Civilizacijų analizė* // Vilnius: Baltos lankos, 1998h, pp. 263-288.
39. Kavolis V. Nuo dailės sociologijos iki moralinių kultūrų, in Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos // sud. Kavolienė R., Kuolys D., Baltos lankos, Vilnius, 2000, pp. 15-32.
40. Kavolis V. Vertybinė meno analizė (1958) in *Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951-1965)*, sud. Aleksandravičius E., Dapkutė D. // Vilnius: Versus aureus, 2006a, pp. 363-366.
41. Andrijauskas A. Civilizacijos teorijos metamarfozės ir komparatyvizmo idėjų sklaida in *Kultūra ir civilizacija, serija Kultūros fenomenas* // Vilnius: Gervelė, 1999a, pp. 9-156.
42. Andrijauskas A. Emile'io Durkheimo sociologizmo principai in *Elementarios religinio gyvenimo formos: toteminė sistema Australijoje* // Vilnius: Vaga, 1999b, 494-514.
43. Andrijauskas A. *Lyginamoji civilizacijos idėjų istorija* // Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.
44. Bagdanavičiūtė R. Meno transformacijos: nuo romantinio individo pasaulio savyje iki individualios laisvės ribų problemos postmodernizmo pasaulyje. Tekstai ir Kontekstai: Transformacijų Sklaida // Kaunas: VU Kauno humanitarinis fakultetas, 2007. p. 8-18.
45. Belier W. W. Durkheim, Mauss, classical evolutionism and the origin of religion // *Method & Theory in the Study of Religion*, 1999, Vol. 11, pp. 24-46, [žiūrėta 2010m. balandžio 4d.]. Prieiga per internetą: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=4970886&site=ehost-live>.
46. Berger A. A. *Cultural criticism: a primer of key concepts. Foundations of popular culture*, Vol. 4 // Thousand Oaks: Sage Publications, 1995.
47. Bourg C. J. Didį gyvenimo kelią atmenant, recenzija kn. *Moralizing cultures* in Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos / sud. Kavolienė R., Kuolys D. // Vilnius: Baltos lankos, 2000, pp. 333-338.

48. Brahinsky D.M. Civilizations East and West: A Memorial volume for Benjamin Nelson, edited by Walter, Kavolis, Leites, M. C. Nelson. Book review // Journal for the Scientific Study of Religion, 1987, Vol. 26, No. 1, pp. 118-119.
49. Daujotytė V. Tarp daugtaškio ir taško in Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos / sud. Kavolienė R., Kuolys D. // Vilnius: Baltos lankos, 2000, pp. 301-311.
50. Dessons G. Poetikos įvadas. Literatūros teorijų apžvalga // Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2005.
51. Donskis L. Kuo skiriasi lyginamųjų civilizacinių studijų klasikai ir jų dabartinė banga? Baltos lankos: tekstai ir interpretacijos // Vilnius: Baltos lankos, 1995, Nr. 6. pp. 18-61.
52. Donskis L. Didžiojo civilizacijų teoretiko netekus. Portr. Mokslas ir mokslininkai // Akiračiai, 1996, Nr. 8, pp. 4-5.
53. Donskis L. Vytautui Kavoliui skirta sesija St. Louis'e // Akiračiai, 1999, Nr. 7, pp. 16.
54. Donskis L. Vytautas Kavolis – visuomenės ir kultūros kritikas, in Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos, sud. Kavolienė R., Kuolys D. // Vilnius: Baltos lankos, 2000, pp. 194-219.
55. Donskis L. Vytauto Kavolio civilizacijų sociologija ir jos probleminiai židiniai: stilius, sąžinė ir tapatybė. Kultūrologija // Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, pp. 172-196.
56. Durkheim E. Elementarios religinio gyvenimo formos: toteminė sistema Australijoje // Vilnius: Vaga, 1999.
57. Durkheim E. Sociologijos metodo taisyklės // Vilnius: Vaga, 2001.
58. Dumont L. Homo Hierarchicus // London: Granada Publishing Limited, 1972.
59. Dumont L. Esė apie individualizmą: modernioji ideologija antropologiniu požiūriu // Vilnius: Baltos lankos, 2002.
60. Elias N. Preface in The Civilizing Process // Oxford: Blackwell Publishers, 1994, pp. xi-xvii.
61. Elias N. Apie kultūros ir civilizacijos sąvokų sociogenezę Vokietijoje ir Prancūzijoje. Baltos lankos: tekstai ir interpretacijos // Vilnius: Baltos lankos, 1995, Nr. 6. pp. 5-17.
62. Elias N. Rūmų dvaro visuomenė // Vilnius: Aidai, 2004.
63. Fletcher J. Violence and civilization: an introduction to the work of Norbert Elias // Cambridge: Polity Press, 1997.
64. Foucault M. Madness and civilization: A history of insanity in the age of reason // London: Routledge, 1993.
65. Foucault M. Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas // Vilnius: Baltos lankos, 1998.
66. Freud S. Civilization and Its Discontents // London: Penguin Books, 2004.
67. Gaižutis A. Estetika: tarp tobulumo ir mirties // Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.

68. Geertz C. Kultūrų interpretavimas // Vilnius: Baltos lankos, 2005.
69. Gilb C. L. Atsiminimai in Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos // sud. Kavolienė R., Kuolys D. // Vilnius: Baltos lankos, 2000, pp. 343.
70. Inglis F. Clifford Geertz: culture, custom and ethics // Cambridge: Polity Press, 2000.
71. Jackson T. The Intellectual Debt That Deviance Theory Owes Talcott Parsons // Journal of Classical Sociology, 2005, Vol. 5, pp. 349-364, [žiūrėta 2010m. gegužės 21d.]. Prieiga per internetą: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=19141001&site=ehost-live>.
72. Jonynas V. A. Bendražygio giminystei atminti. Recenzija kn. Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos // Akiračiai, 2001, Nr. 2, pp. 12-14.
73. Lotman J. Tekstas ir funkcija in Kultūros semiotika (straipsnis parašytas kartu su A. Piatigorskiu) // Vilnius: Baltos lankos, 2004, pp. 141-152.
74. Melko M., Leites E. Atsiminimai in Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos // sud. Kavolienė R., Kuolys D. // Vilnius: Baltos lankos, 2000, pp. 341-342.
75. Mickūnas A. Nuo Kinijos iki Vakarų. Metmenys Nr. 67 // Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1994, pp. 187-191.
76. Mickūnas A. Žmogus ir civilizacija, in Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos // sud. Kavolienė R., Kuolys D. // Vilnius: Baltos lankos, 2000, pp. 163-179.
77. Musteikis A. Meno sociologija. Recenzija kn. Meninė išraiška – sociologinė analizė // Aidai, 1971, No.1., pp. 41-44.
78. Nastopka K. Lotmano semiotika in Kultūros semiotika, sud. Sverdiolas A. // Vilnius: Baltos lankos, 2004. pp. VII-XV.
79. Naujokaitienė E. Vytauto Kavolio sociologizuojanti literatūrologija prancūziškosios kultūros požiūriu in Vytautas Kavolis: Humanistika vs liberalia [mokslinė konferencija], sud. Karmalavičius R. // Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, pp. 103-110.
80. Noreika A. Civilizacijų analizė: Vytautas Kavolis ir Benjaminas Nelsonas // Sociologija. Mintis ir veiksmai, 2004, Nr. 2, pp. 72-82.
81. Noreika A. Bendrieji metodologiniai Vytauto Kavolio kultūros sociologijos principai. Daktaro disertacija // Vilnius: VDU ir Kultūros, Filosofijos ir Meno institutas, 2008a.
82. Noreika A. Bendrieji metodologiniai Vytauto Kavolio kultūros sociologijos principai. Daktaro disertacijos santrauka. // Vilnius: VDU ir Kultūros, Filosofijos ir Meno institutas, 2008b.
83. Noreika A. Kavolio civilizacijų teorija ir Foucault diskurso analizė: ar įmanoma bendradarbiauti? Rytai-Vakarai: Komparatyvistinės studijos VIII // Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008c, pp. 57-72.

84. Norkus Z. „Weberio tezės“ kilmė ir recepcija in Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia // Vilnius: Pradai, 1997, pp. 339-359.
85. Robertson R. Globalization Theory and Civilization Analysis in Globalization: Social Theory and Global Culture // London: The Cromwell Press, 1992, pp. 129-137.
86. Scaff L. A. Veržiantis iš geležinio narvo: Max Weber ir moderniosios sociologijos atsiradimas // Vilnius: Pradai, 1995.
87. Smith P. Cultural Theory: An Introduction // Oxford: Blackwell publishers, 2001.
88. Spierenburg P. Punishment, Power and History: Foucault and Elias // Social Science History, 2004, Vol. 28, pp. 607-636, [žiūrėta 2010m. balandžio 4d.]. Prieiga per internetą: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=15278537&site=ehost-live>.
89. Sverdiolas A. Figūros balsas in Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje // Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992, pp. 3-11.
90. Sverdiolas A. Kam literatams Vytautas Kavolis? in Vytautas Kavolis: Humanistika vs liberalia [mokslinė konferencija], sud. Karmalavičius R. // Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, pp. 14-26.
91. Sverdiolas A. Kultūros filosofija // Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007.
92. Swingewood A. Cultural Theory and the Problem of Modernity // New York: Palgrave, 1998.
93. Tereškinas A. Vytautas Kavolis nuostabos ir sąskambių sociologijoje in Kultūrinė psichologija // Vilnius: Baltos lankos, 1995, pp. 185-207.
94. Valantiejus A. Vytauto Kavolio kultūros sociologijos metmenys in Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos / sud. Kavolienė R., Kuolys D. // Vilnius: Baltos lankos, 2000a, pp. 139-162.
95. Valantiejus A. Kritinis sociologijos diskursas: tarp pozityvizmo ir postmodernizmo // Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.
96. Valantiejus A. Vytauto Kavolio istorinė sociologija: metodologiniai aspektai. Sociologija. Mintis ir veiksmai // 2005, Nr. 2, pp. 26-40, [žiūrėta 2008m. spalio 29d.]. Prieiga per internetą: http://www.ku.lt/sociologija/files/2005_nr.02.26-40.pdf.
97. Weber M. Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia // Vilnius: Pradai, 1997.
98. Weber M. Religijos sociologija // Vilnius: Pradai, 2000.
99. Windschuttle K. The ethnocentrism of Clifford Geertz // New Criterion, 2002, Vol. 21 pp. 5-12, [žiūrėta 2010m. gegužės 21d.]. Prieiga per internetą: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=f5h&AN=7497458&site=ehost-live>.
100. Zdanevičius A. Deviacija ir socialinė kontrolė: Deviacijų sociologijos istorija ir teorijos. Sociologija. Mintis ir veiksmai // 2000 nr. 3-4, pp. 91-104, [žiūrėta 2009m. lapkričio 12d.]. Prieiga per internetą: http://www.ku.lt/sociologija/files/2000_nr.3-4.p.91-104.pdf.

101. Парсонс Т. О структуре социального действия // Москва: Академический Проект, 2002.
102. Хорькова М. в Норберт Элиас, Общество индивидов // Москва: Праксис, 2001. 333 с.